

ПИРИМҚУЛ ҚОДИРОВ
МЕРОС

ҚИССА ВА ҲИКОЯ

Тошкент

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети
«ЕШ ГВАРДИЯ» нашриёти

1983

МУҲТАРАМ КИТОБХОН!

Сизга бу қисса маълум даражада таниш, унинг биринчи наشري 1975 йилда чиққан ва жамоатчилик томонидан хуш қабул қилинган эди. Қисса рус тилига таржима бўлиб, Москвада босилгандан сўнг Марказий телевидениенинг эътиборини тортган, шу асосда ишланган икки сериялик телефильм бутун мамлакатга кўрсатилган эди.

Ҳаёт ҳақиқатини бадий ҳақиқатга айлантириш — узлуксиз давом этадиган интиҳосиз жараён, чунки камолотнинг чеки йўқ. Мен буни ва зукко китобхонларнинг баъзи тилаklarини ҳисобга олиб, қиссани яна бир кўриб чиқдим, қаҳрамонларнинг ички дунёсини чуқурроқ очиш мақсадида янги эпизодлар қўшдим, ортиқча туюлган жойларини қисқартирдим. Москва нашри учун Бутуниттифоқ китобхонининг юксак талаблари нўқтаи назаридан қандай таҳририй ўзгаришлар киритган бўлсам, ҳаммаси ушбу нашрга олиб ўтилган.

Му а л л и ф

И К К И Н Ч И Н А Ш Р И

К $\frac{70303-128}{356 (04)-83}$ 26—83 4702570200

© Фафур Фулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1975

© «Ёш гвардия» нашриёти, 1983

ЎЛМАС ПАХТАКОР МАМАЖОН ДАДАЖОНОВНИНГ
ХОТИРАСИГА БАҒИШЛАЙМАН

МЕРОС

Эндигина беш ёшга кирган норасида чинорлар чўл шамолида шивирлашиб, мендан Ёлқин акамни сўроқлаётгандай бўлади. Ёлқин акам шу чинорларнинг ниҳолини Фарғонадан Мирзачўлга олиб келиб экканда ҳали қирқ ёшга тўлмаган йигит эди. Бу чинорлар ҳадемай осмонга бўй чўзади, яна юз йил, балки беш юз-минг йиллар умр кўради. Ушанда ҳам улар кимгадир Ёлқин акамни эслатса керак.

Одамлар: «Ёлқин Отажонов тирик, у бизнинг сафимизда боряпти, унинг умри мана шу чинорларнинг умрига уланиб кетган», дейдилар. Менинг ўзим ҳам ҳовлида залворли қадам товушларини эшитиб қолсам, Ёлқин акам кириб келаётгандай ўрнимдан туриб кетаман. Чўл офтобида қоп-қора бўлиб кетган девқомат акам бирдан кўз ўнгимда гавдаланади. Уртоқлари ҳазиллашиб уни «қора дев» деб аташса, ҳаммадан олдин ўзи ҳаҳолаб кулганлари қулоғимга қайтадан эшитилгандай бўлади.

Биз бир ота-бир онадан икки ўғил эдик. Ёлқин акам менинг ёшликдан бирга ўсган энг яқин, энг қадрдон кишим эди. Кунлар ўтган сари мен унинг дийдорини шунчалик соғинаман, унинг ўрни менга шунчалик билинадики, агар акамни яна бир лаҳзагина кўриш мумкин бўлса, дунёнинг нариги четига бориб келишдан ҳам қайтмас эдим.

Лекин мен энди Ёлқин акамни фақат тушларимда кўраман. Тушимга ҳам нуқул дала билан пахта киради.

Елқин акам иккаламиз югуриб-елиб ғұза суғораётган бўламыз. Ё бункердан тележкага пахта ағдараётганимда акам ёнимда пайдо бўлиб қолади. Жудолик эсимга тушадую, «акам тирик экан, тирик!» деб, уни маҳкам қучоқлаб оламан. Мен энди уни ҳеч қўлдан чиқармайман, деб ўйлайман. Лекин ҳаяжон зўрлик қилади, юрагим тақапука бўлиб, уйғониб кетаман. Шу билан акамдан яна айриламан. Уйқум ўчиб кетади. Уйлайман, эслайман, яна ўйлайман. Бўлиб ўтган ҳодисалар хаёлимда муттасил чарх уради.

Оёқ остидан чиққан фалокат, катта йўлда содир бўлган бемаъни бир тасодиф наҳотки акамни мендан бутунлай жудо қилган бўлса? Вужудим бу даҳшатли ўйга кўниколмай исён қилади. Ахир менинг хаёлимдан дарёдай бетиним оқиб ўтаётган ўйларда, хотираларда Елқин акамнинг ҳаёти давом этмаяптими? Унинг биринчи умри тугаган бўлса, иккинчи умри энди бошланмаяптими? Менинг кўксимда бесаранжом тепиб турган юрак фақат менинг ўзимникими? Бу юракда Елқин акамнинг бизга мерос бўлиб қолган руҳи ҳам яшаб тургани йўқми?

Дарёни тўхтатиб бўлмаганидай, мен Елқин акам ҳақидаги ўй-хаёллар, хотиралар оқимини ҳам тўхтатолмайман. Майли, бу дарё абадий оқиб турсин. Мен Елқин акам ҳақида, у билан бирга ўтказган йилларимиз тўғрисида сўзлаб берай.

I

Елқин акам тўнғич ўғил бўлган. Ота-онамизнинг ундан кейинги фарзандлари турмаган. Орадан ўн бир йил ўтгандан кейин мен туғилганман. Фарзанд доғида қуйиб озурда бўлган онам зорланиб илтимос қилган:

— Дадаси, отини Турсун қўйинг, илоҳим буниси туриб қолсин, ўлмасин!

Мана энди билсам, онамнинг бу тилаги фақат менга насиб қилар экан...

Мен эсимни таний бошлаганимда Елқин акам катта йигит бўлиб қолган эди. Орамиздаги ўн бир ёш фарқ менга худди икки авлоднинг орасидаги фарқдай туюлар эди. Олти ёшдамидим, бир кун акам ишдан келиб мени қўлига олди-да, эркалатиб, бошининг устига кўтарди:

— Ташаворайми, а, Турсун, ташаворайми-и?— деб кулди. Ушанда Елқин акам менга жуда ҳам барваста кўринди, унинг баланд кўтарилган қўлидан пастга қараганимда

ер узоқларда қолиб кетгандай кўринди. Агар йиқилсам чилпарчин бўладигандек қўрқдим. Акам қўлини сал пастга туширганда бўйнидан маҳкам қучоқлаб олдим. Шунда акамнинг шўрлаб кетган кўйлагидан, ҳатто дўпписидан тер ҳиди келгани эсимда бор. Қизиқ: шу ҳид ҳам менга алланечук азиз туюлган эди. Одамлар акамнинг заҳматкашлигини кўп гапирарди. Ёлқин акам ўн олти ёшида Фарҳод ГЭС қурилишига бориб ишлаган, тупроқ тўла қопни елкасида кўтариб, кашалнинг тубидан қирқ метрлик баландликка олиб чиқиб тўккан. У пайтда каналлар қўлда қазилган. Кунни бўйи елкасида тупроқ ташиб пастдан тепага қатнашга анча-муича одам бардош беролмаган. Ёлқин акам ўсмир бўлса ҳам бу ишда катталар билан бас бойлашиб голиб чиққан ва қурилишдан янги этик мукофот олиб қайтган эди.

Ушанда фашистлар билан уруш бошланганига уч йил бўлган, бизнинг отамиз ҳам фронтда, озиқ-овқат, кийим-кечак жуда танқис. Акам мукофотга олиб келган этик — кирза этик бўлса ҳам, унинг янгиси ёш-ялангларнинг камдан-камида бор эди. Шунинг учун Ёлқин акам бу этигини меҳмонга борганда ёки байрам кунларида киярди.

Унинг янги кирза этикда қишлоқни оралаб, мирзатераклар соясида юриб бораётган пайти кўз олдимда турибди. Теракларнинг ортидан Помир-Олой тоғларининг қорли чўққилари кўриниб турибди. Бизнинг қишлоғимиз Фарғона водийсининг мана шу тоғларга яқин турган қисмида, Аровонсойдан сув ичадиган адирлар этагида. У пайтларда тунукали, шиферли томлар оз, қишлоқ уйларининг кўпи сомон сувоқ қилинган. Баҳор бўлса томларда лолақизғалдоқлар очилади, ёмғир ёққанда эса томчи ўтади. Уйда бор челақлар, тоғоралар томчиларнинг тагига қатор қилиб қўйилади...

Ёлқин акам қишлоқ четида тўхтаб, менга эски бир тракторни кўрсатди, овозини маънодор қилиб пасайтириб:

— Билиб қўй, — деди. — Мана шу тракторни дадамиз ҳайдаган.

Урушдан олдин чиқарилган бу тракторнинг ҳамма ғилдираклари темирдан. Орқадаги катта ғилдиракларида тешанинг учидай йилтираб турадиган йирик-йирик пўлат тишлари бор. Юрганда шу тишлари йилт-йилт қилиб, бир-бирига қўшилиб кетаётгандай кўринади.

Мен отамни эслолмасам ҳам, унинг қишлоғимизга биринчи бўлиб трактор миниб келганини эшитганман. Бу ҳодиса колхозлар энди тузилаётган, бой-муштумзўрларнинг кўзига қон тўлган пайтларда юз беради. «Отажон миниб

келган трактор ерни ҳаром қилади, мусулмонларнинг бошига офат келтиради» деган гап тарқатишади. Бир кун отамнинг душманлари далада уни тутиб олиб, қутурган байталнинг думига боғлаб, тошлоқ адирда судратиб, тилка-пора қилмоқчи бўлишади. Лекин отам девдай зўр йигит экан, қўлини боғламоқчи бўлган чилвирларини узиб, тракторининг устига қочиб чиқиб олади. Уни ўт олдириб, яқинига келганларнинг устига пўлат отда бостириб боради. Орқадан келган бир бойваччани тракторнинг каттакон темири билан бошига уриб қулатади. Кейин шу тўполоннинг устига колхозчилар келиб қолишади...

Бу воқеадан кейин отамга «Отажон — трактор» деб лақаб қўйишади.

Мен бир яшарлигимда уруш бошланган, отам далада трактор ҳайдаб юрган еридан армияга чақирилган. Андижоннинг Заврақ деган адирида икки ҳафта машқ қилган. Андижон биздан эллик чақирим нарида. Онам мени шунча жойга пиёда кўтариб олиб бориб, отамга кўрсатиб келганини ҳали-ҳали айтиб юради. Отам фронтда саккиз ой жанг қилади, бир марта ярадор бўлиб госпиталга тушади. Соғайганда танкистликка ўқийди. Танк миниб жангга кетишдан олдин бизга битта хат билан суратини юборади. Мен отамни танкист формасида тушган мана шу суратидан таниганман. Унинг Орёл — Курск жангларида ҳалок бўлганини кейин билганман.

Отамдан қоракхат келганда Ёлқин акам жуда қаттиқ куюнган, унинг тракторини кўрганда кўнгли эзилиб, кўзига ёш олар эди. Унинг ҳам тракторчи бўлгиси келар, отам билан бирга ишлаган кекса тракторчиларга қарашиб, челақда гоҳ керосин, гоҳ сув таширди. Колхоз раиси акамни ўн етти ёшида олти ойлик тракторчилар курсига юбормоқчи бўлди. Ёлқин акам буни жуда истар эди, лекин онам

— Юбормайман! — деб туриб олди.— Оталари темир машинанинг ичида ўлгани озми? Ёлқин менинг биттаю битта суюнчиғим! МТСлари узоқ. Қишлоқма-қишлоқ санқис юрадими? Бормайди!

Ҳақиқатан, ўша пайтларда бор техника МТСнинг ихтиёрида эди, тракторчилар йил бўйи районнинг у колхозида бунисига ўтиб юриб ишлашарди. Отамнинг кекса ҳамкасби Ёлқин акамнинг юзига тикилиб қаради-ю:

— Шарофат,— деди онамга,— сен бу ўғлингни бар бир ёнингда олиб қололмайсан. Қара, Ёлқиннинг худди ота сининг ўзи! Тракторнинг дарди бунга йўрғагида теккан Бугун бўлмаса эртага бари бир кетади. Ундан кўра ҳози жавоб бера қол!

— Бермайман жавоб! Ҳеч қаёққа кетмайди! Енимда ишлайди! Гап тамом!

Елқин акам ҳам, кекса тракторчи ҳам онамнинг раъйига қарашди. Акам қолди.

Бир уйда учовимиз турамиз. Онам билан акам азонда кетмон кўтариб далага кетишиб, кечқурун қоронғи тушганда қайтишади. Урушдан кейинги йилларнинг қаттиқчиликлари маълум. Томорқага оқ жўхори экканмиз. Олти яшар боламан. Акам битта узун патнисни томорқанинг ўртасидаги хомага осиб қўйган. Эрталаб кетаётганда қўлимга битта темирни беради.

— Жўхорини чумчуқ еб қўймасин, яхшилаб қўриқла!— дейди.

Чумчуқ жўхорига қўнганда темирни патнисга уриб жанглатаман. Чумчуқлар «дув» этиб қочади-ю, кўп ўтмай яна учиб келади. Мен патнисни яна бир-икки марта жанглатаман-у, кейин чумчуқларни унутаман. Катта ҳовлида бир ўзим зерикиб, кўчага чиқаман. Ота-оналари далага кетган, менга ўхшаб қаровсиз юрган болачалар кўп. Ҳаммамиз тўпланиб, пақилдоқ ўйнаймиз, ариқда чўмили-миз.

Бир кун кечқурун онам келиб томорқани чумчуқ босиб, еб ётганини кўрди:

— Ҳой, Турсун, жўхорининг баракасини учирибсан-ку! — деб мени уришди.— Насибангни чумчуққа бериб, қишда оч ўтирасанми?

Шунинг устига Елқин акам келиб қолди. Воқеани онамдан эшитиб, менга бир ўқрайиб қаради-ю, лекин ҳеч нима демади. Фақат эрталаб мени кун чиқмасдан уйғотди. Томга нарвон қўйиб, мени тепага олиб чиқди. Сомон сувоқ қилинган текис томнинг устига ўрикнинг бир шохи эгилиб турарди. Акам патнисни шунга осди. Қўлимга темирни берди. Белбоққа тугилган зоғора нон билан сопол обдастадаги сувни томнинг сояроқ жойига қўйди:

— Тушликни ҳам шу ерда қиласан,— деди.— Сени меҳнатга ўргатмасам бўлмайди!

Акам шундай деб, пастга тушди-да, нарвонни томдан олиб, бостирмага киритиб қўйди.

Кейин улар онам иккаласи далага кетишди.

Том жуда баланд, пастга тушолмайман. Кунни бўйи томда туриб, патнис чалишдан бошқа иложим қолмади. Чумчуқлар энди менга фақат иш эмас, ҳам ўйин, ҳам эрмак бўлди. Париллаб учиб келишларини пойлаб тураман. Яқин келганда патнисни бор кучим билан ура бошлайман. Устига-уштак яна ўзим шовқин соламан.

Чумчуқлар жонсарак бўлиб қочиб қолади. Ғалаба қилгандай қувонаман. Бошимдан офтоб ўтса ўрикнинг сояси тушиб турган томонга жиламан. Зоғора нонни аллақачон уриб олганман. Ҳар замонда обдастанинг жўмрагидан сув ичиб қўяман.

Уша куни чумчуқлар ҳам тиним билмади, мен ҳам. Кечқурун Ёлқин акам одатдагидан эртароқ келди. Нарвонни қўйиб, мени томдан туширди-ю:

— Ғайратинг дуруст! — деб мақтади.

Шу мақтовнинг кучи билан патнисни яна уч-тўрт кун роса жаранглатдим. Охири жўхорини йиғиб олдик.

— Турсун, сен энди дастёр бўлиб қолдинг,— деди Ёлқин акам менинг елкамни силаб.— Аямиз ёлғизқўл. Уйда сендан бошқа ҳеч ким йўқ. Аямнинг ўт-сувиға кўпроқ қарашгин. Хўпми, оғайни?

Ёлқин акам мени биринчи марта катталардай «оғайни» деб атагани шундай руҳимни кўтардики, онам буюрган ишларни қилиб бўлгандан кейин:

— Яна нима қилай, ая, айтинг? — деб сўрайдиган бўлдим.

Ғўзапоя мўл. Учоққа ўт ёқишу чой қайнатишларни аллақачон ўрганиб олганман. Онам жўхори билан тариқни келида туйиб, гўжа ё бўтқа пиширса жуда мазали бўлар эди. Мен бу ишларга қарашиб юриб, тўққиз ёшимда ёқ кели туйишни ўрганиб олдим.

У вақтларда гўшт-ёғ кам. Уруш тугаган бўлса ҳам, унинг танқисликлари ҳали кетган эмас. Шаҳарларда карточка билан нон берилади. Қишлоқда ҳам кўп қозонлар гўштсиз қайнайди.

Онам куни бўйи далада. Менга овқат пишириб берадиган одам йўқ. Бўш қоп тик турмайди. Бир чеккаси шу сабабдан мен овқат пиширишни жуда эрта ўрганган эдим. Ўзи ёвғон овқатни пишириш унча қийин ҳам эмас эди. Келида туйилган жўхори, сув, туз, картошка-пнёз. Гўжа тайёр.

Суяқ гўжа ҳам ҳар куни бўлавергандан кейин меъдага тегади. Бир кун мен қуюқроқ бўтқа пиширмоқчи бўлдим. Келида тариқ туйдим. Бу орада сув қайнаб кетди. Тариқнинг кепагини елпиб ташлаш эсимда йўқ. Келидан олибману қозонга солибман. Қайнайди, кўпиради. Кўпигини оламан, яна кўпиради. Ўзим жуда оч қолган эдим, кўпигини татиб кўрсам, чакки эмасдек. Ташлашга кўзим қиймади, еб-еб тўйиб қолдим.

Бўтқа пишганда онамлар ҳам даладан келишди. Ёлқин акам бўтқа пиширганимни эшитиб:

— Э, яша, огайни! — деди.— Узимиз ҳам жуда оч қолдик-да.

Онам бўтқани сопол лаганга сузаётиб:

— Бу нега аталага ўхшайди? — деди.— Турсун, кепagini елпиб ташлаганмидинг?

— Й-й-ўқ...

— Вой афанди-ей!.. Ёлқин, бу уканг тариқни кепаги билан пиширибди-ку!

— Қани, бир таъмини кўрайлик-чи,— деб Ёлқин акам бўтқадан бир қошиқ олди.

Мен ҳозир, қаттиқ дашном эшитаман деб кўрқиб-пусиб турибман. Ёлқин акам бўтқани татиб кўрди-ю, бир тамшанди. Чиндан ҳам жуда оч қолган экан:

— Еса бўлади! — деди.— Роса пишибди. Одамлар уруш вақтида қипиқ нонни ҳам талашиб еган эди-ку. Кепак қипиқдан яхши эмасми? Кепакда витамин кўп деб эшитганман.

Акам менинг хатойимни шундай бағри кенглик билан кечиргани, кепакли бўтқани мақтаб-мақтаб тагигача егани менинг инилик меҳримни яна ҳам ошириб юборди. Эртаси куни Ёлқин акамга қарашмоқчи бўлиб, тўғри далага бордим.

Уша кезларда Ёлқин акам отда гўзани культивация қилар эди. У маҳалларда ҳали бизнинг қишлоққа «Универсаль» тракторлар етиб келмаган эди. Шунинг учун от етишмаган жойларда ҳўкиз кўшиб культивация қилишганини мен ўзим кўрганман.

Лекин Ёлқин акам отда культивацияни жуда яхши қилар эди. Шунинг учун раис унга бир эмас иккита отни биркитиб кўйган эди. Отларнинг бири ишлаётганда, иккинчиси тутнинг соясида дам олиб турарди.

Мен отни яхши кўрардим. Ёлқин акам битта от билан ишлаётганда иккинчи отнинг сувига, емига қарашар эдим.

Кун қизиган пайтлар. Культиваторни тортиб бораётган жийрон от сағрисигача терлаб, чови тердан кўпириб кетган. Культиваторнинг тутқичидан ушлаб бораётган Ёлқин акамнинг ҳам кўйлаги шалаббо ҳўл. Бошидан гарданига тер оқиб тушади. Узи офтобда шундай пишиб кетганки, сочининг қораси билан қорайган пешанасини бир-биридан ажратиш қийин. Кунни бўйи пайкалнинг у четидан-бу четигача кесакларни босиб қат-

нашга пайабзал чидамайди. Ёлқин акам шимининг по-часини шимариб, ялангоёқ бўлиб олган. Сув ичиш учун ариқ бўйига чиққанда унинг товонлари қорайиб, ёрилиб кетганини кўраман. Узи ҳам озиб, хипча бўлиб қолган. Лекин сояга чиқиб дам олай демайди. Пешинга бориб жийрон от культиваторни тортолмай қолади. Шунда Ёлқин акам уни тутнинг соясига келтириб боғлайди:

— Гумайни яхши кўради, ўтоқдан чиққан гумайлардан келтириб бер,— дейди менга. Сўнг дам олган бўз отни культиваторга қўшади. Кечга бориб бу от ҳам ҳолдан кетиб юролмай қолади. Мен сезаман, Ёлқин акам ҳам чарчайди. Лекин буни билдирмайди. Яна жийрон отни культиваторга қўшади. Икки от чарчаганда ҳам Ёлқин акам «чарчадим» демаслигининг сабабини менга кейин айтди. Шу далада онам куни бўйи кетмон билан ғўза чопар эди, бошқа аёллар ҳам тиним билмасди. Уларнинг олдида «чарчадим» дейиш йигит кишига уят эди.

2

Уттиз тўрт ёшида бева қолган онам биз учун ўзини қанчалик фидо қилиб юрганига кичиклигимда унча ақлим етмас экан. Фақат ўзимча бир нарсага ҳайрон бўлар эдим: бошқа хотинлар хушу хурсанд, ўйнаб-кулиб юради, менинг онам доим жиддий, доим дала ишию рўзғор ташвиши билан банд.

Ёшлигимда мен бирор марта онамнинг ухлаганини кўрган эмасман. Кечаси мен уйқуга кетганимда онам кўсак чувиётган, кир юваётган, ё тикиш тикаётган бўлади. Эрталаб ҳар қанча эрта турсам ҳам онамнинг ўчоққа аллақачон ўт ёққанини, сигир соғаётганини ёки хамир қораётганини кўраман. Болалак соддалиги билан, «менинг онам ҳечам тўшакда ётмайди, ҳечам ухламайди», деб ўйлайман.

Кун чиқар-чиқмас Фармон деган юм-юмалоқ семиз бригадир шовқин солиб келади:

— Ҳей, Шарофат, бўл тезроқ, ғўзанг сени кутавериб саргайиб кетди!

Онам қишлик қалин рўмоли билан белини маҳкам боғлайди, бошига енгил оқ сурп ёпинғичини ташлайди, оёғига кирза этигини кияди. Кетмонини кечқурун ювиб, дарахтнинг шохига илиб қўйган жойидан олади-ю, елкасига солиб, далага жўнайди.

Ҳозир ишнинг оғирини машиналар қилиб, кетмон кам ишлатилади. Шунинг учун бугунги кетмонларнинг кўпи занглаб ётади.

Лекин бундан йигирма-ўттиз йил олдинги кетмонлар тонг отгандан кун ботгунча тинимсиз ишлатилганидан кумушдай ялтираб кетар эди. Эс-эс биламан, урушдан кейинги даврда, палов жуда тансиқ пайтда колхознинг боғида катта ҳашар бўлди-ю, ўн пудлик дошқозонда палов дамланди. Тумонат одам, кўпчилиги йигит-яланглар. Ош кўп-у, лаган етишмайди. Коса-товоқ ҳам кам олиб келинган экан. Шунда бир йигит беш қадоқлик каттакон кетмонини ариқда ювиб келди.

— Э, сузинг шунга! — деб ошпазга тутди.

Ошпаз ялтираб турган кетмоннинг юзига икки капгир ош солди. У пайтларда ерга кимёвий дорилар кам тушар эди, сувлар ҳам тоза, ҳамма ариқдан сув ичар эди. Ҳалиги йигитнинг кетмонига ош суздириб еганини кўрган ошпаз бошқа ёш-ялангларга қараб:

— Ош ейман десанг кетмонингни ювиб кел! — деб қолди. Уша кун мен ҳам онамнинг топ-тоза кетмонига бир капгир ош суздириб еганман.

Онам кетмонни худди эркак кишидай тутар эди, тиғи ўтмаслашса, ўзи болға билан терарди, эговлаб, тешадай ўткир қилиб оларди. Бир марта пичоқ топилмаганда онам расм қаламимнинг учини кетмоннинг тиғи билан чиқариб бергани ёдимда бор.

Лекин жонивор кетмон ҳам роса ишлар эди-да! Йил-ўн икки ой тиним билмаганидан кетмон дасталари ингичкалашиб қоларди, темирлари ейилиб, зўғатасигача қисқариб кетар эди.

Ўзани биласиз: ишлов бериб, парвариш қилганингиз сари ранги очилиб, кўсаги кўпайиб, ҳосилига ҳосил қўша беради. Мабодо сал бепарво қарасангиз, йил бошидан далага ўғит чиқармасангиз, ариқ-зовурни тозаламасангиз, ерни сув яхши юрадиган қилиб текисламасангиз эккан чигитингиз «аразлаб» ердан бош кўтармай ётаверади. Чигитнинг устига муштдай кесак тушиб қолса ҳам тамом, тупроқда сарғайиб ётади-ётади-да, чириб кетади. Шунинг учун ернинг кесагини ўлдириб, тошини териб, тупроғини упадай майин қиласиз. Сел ёғиши, жала қуйиши, майин тупроқ қатқалоққа айланиши бор. Энди униб чиқаётган ўзани қатқалоқ сиқиб, бўғиб ташлайди. Бошқатдан экиб овора бўлмаслик учун қатқалоқни мумкин қадар тез йўқотишга интиласиз.

Ҳозир қатқалоқни ҳам механизмлар ёрдамда йўқо-

тиш мумкин. Лекин биз бола эканимизда онамлар қўларига гоҳ теша, гоҳ кетмон олиб, қатқалоқда қолган ҳар бир туп ғўзанинг атрофини юмшатиб чиқишар эди. У вақтларда ғўза кўчатлари ҳозиргидан анча қалин экиларди. Ҳар гектарда камида юз минг кўчат бўлар эди. Онам ўн беш гектар ердан юқори ҳосил берадиган илғор звенонинг бошлиғи эди. Демак, у бир ярим миллион туп ғўзани битталаб қатқалоқ исканжасидан қутқариб олар эди. Ана шундай пайтда ғўзанинг нозиклигини, асраб-авайлашга муҳтожлигини менга тушунтирмоқчи бўлса:

— Болам, пахта далада ўсмайди, одамнинг кафтида ўсади! — деб қўярди.

Чиндан ҳам, миллион-миллион тонна пахтанинг ҳар бир толаси инсон меҳнатидан бино бўлганини билиш учун менинг онам далада қандай ишлаганини кўз олдингизга бир келтиринг.

Пахта очилганда битта чаноқда икки-уч грамм пахта бўлади. Ҳар чаноқнинг пахтасини олиш учун қўл бир марта, гоҳо икки-уч марта бориб келади. Бел эгик туради. Демак, бир кило пахта териш учун белни эгиб, қўлни камида беш юз марта ҳаракатлантирасиз. Юз кило териш учун — эллик минг қўл ҳаракати. Менинг онам эса ҳар мавсумда тўрт минг-беш минг килодан пахта терарди. Бир хил одамга рақамдан сўзласангиз бурнини жийиради. Лекин мен гилам тўқийдиган аёлнинг ҳар бир гилам учун миллион-миллион тугун тугишини эшитганимда: «О, меҳнати зўр экан!» деб қойил бўлган эдим.

Ҳали техника оз вақтида пахтакор оналаримиз қанчалик кўп кетмон чопганларини унутмаган одамларгина бугунги механизациянинг қадрига етади.

Ез бўйи ғўза уч-тўрт марта чопиқ қилинарди. Қайта-қайта суғориш, озиклантириш, ягана, ўтоқ, чеканка, культивация... Бир кун акам икковимиз ҳисоблаб қарасак, онам илғор звеновойлигида ҳар бир туп ғўзанинг атрофидан камида ўн икки марта гирдикапалак бўлиб айланиб, ишлов бериб ўтар экан. Ҳар бир туп!.. Ҳолбуки, ўн беш гектар ерда бир ярим миллион туп ғўза бор эди. Бу ишларнинг ичида энг оғири — саратон жазирмасида чуқур чопиқ қилиш эди. Офтобнинг тиғида иссиқ эллик даражадан ошади. Тирик жоннинг ҳаммаси сояга интилади. Лекин онам ёнига яна олтита звено аъзосини олиб кетмон чопгани-чопган эди.

Кетмонни икки қўллаб кўтариб, куч билан ерга

уриш — темирчининг болга уришига ўхшаб кетади. Темирчи бир кунда болғасини неча марта кўтариб-тушираркин, билмадим. Лекин менинг онам бир кунда ўн сотихга етказиб чопиқ қиларди. Ҳар сотихда минг тупгача ғўза бўлади. Ҳар бир кўчатнинг тўрт томонига тўрт марта кетмон урилганда ҳам, онамнинг кетмони бир кунда қирқ минг марта тепага чиқиб, пастга тушар эди. Ғўза ёз бўйи уч-тўрт марта чопиқ қилинишини ҳисобга олсангиз, кетмон ҳар гектар ерга бир ярим миллион марта урилар эди!..

Бир кун кечқурун ҳовлида онам зўғатасигача ейлиб, чўлтоқ бўлиб қолган кетмонини акам икковимизга кўрсатди-да:

— Бизнинг ишимизга темир ҳам тўзим бермайди,— деди.— Мен сизларни катта қилгунча мана шунақа кетмондан беш-олтитасининг бошига етдим. Болаларим, мен ҳаммасини ҳисоблаб юрибман. Йигирма икки йилдан бери тўқсон тонна пахта тердим. Граммлаб йиғиб, тўқсон тонна юкни тарозининг олдиғача кўтариб боришнинг ўзини айт! Қор чангаллаб юлган, қиш кунларида чувиган кўсақларимни ҳам ҳисобласам, шу елкамга тушган оғирлик неча минг пуд бўларкин?

Елқин акам онамнинг қуруқ пай бўлиб қолган жиккаккина гавдасига қараб оғир тин олди. Акамнинг бир одати — қаттиқ ўйланиб қолса ё жуда муҳим гапни айтмоқчи бўлса қўли дарров дўпписига борар эди. Ушанда ҳам дўпписини бошида бир айлантириб қўйди-ю:

— Ая,— деди,— мен ўзим ҳам сизнинг оғирингизни енгил қилолмаётганимдан эзилиб юрибман.

— Менинг гапимни ўзингга олма, болам. Сен ҳам куну тун тинмайсан. Онда культивация қилинган жойнинг чопиғи осон бўларкан. Сен жонимизга ора кириб юрибсан.

— Э-э, от культивацияси нима! Бу ҳам кетмондан сал берироқ бир нарса-да. Шу оғир ишларнинг ҳаммасини машинада қилса бўлади! Мен радиодан эшитдим. Чопиқ трактори чиқарилаётганмиш. Терим машинаси синовдан ўтаётганмиш.

— Радио гапирaveraди-да,— деб онам кулди.

— Ишонмайсизми? Бўлмаса мен исботимни олиб келайми?

— Майли, олиб кел-чи, кўрайлик.

Эртаси кун шом пайтида Елқин акам яшил диагональ фуражка ва ўша рангдаги китель-шим кийган йигирма беш ёшлардаги ингичка бир йигитни бошлаб кел-

ди. Бу йнги МТСнинг бош инженери Жобир Тошбеков бўлиб, ўзи бизга қўшни қишлоқдан эди.

Дастурхон ёзди. Онам пиширган шавлани еб, чой ичиб ўтирганимизда Ёлқин акам секин кечаги гапни қўзгади:

— Ака Жобир, пахта терадиган машинани қачон кўрган эдингиз?

— Бултур Янгийўл тажриба станциясида кўрган эдим. Бу йил кузда ўзимизга ҳам биттаси келади. «Универсаль» деган чопиқ тракторини-ку шу ойнинг ичида оламиз.

— Трактор чопиқ қилармиши? — ҳайрон бўлиб сўради онам.

— Ҳа, гўзани энига, кўндалангига шундай боплаб культивация қиладики, чопиқдан бутунлай қутуласиз, Шарофат хола! Ҳукуматимиз сиздек пахтакорларнинг ишини енгиллатиш учун янги-янги заводлар қуриб, ғалати машиналар чиқаряпти. Энди бу машиналарни ишлатадиган ўткир кадрлар керак. Ҳар бир областда механизаторлар тайёрлайдиган мактаблар очилляпти. Кадр тайёрлаш масаласи давлат планларига киритилган.

Онам кечаги гапнинг чинлигига ишонди-ю:

— Ҳукуматимиз яхши-да! — деб қўйди.

— Ҳукумат яхши экан, доим унинг кўрсатган йўлдан юриш керак, тўғрими, Шарофат хола?

— Ҳа, тўғри, тўғри!

Жобир ака Ёлқин акам билан секин кўз уриштириб олди-ю, яна онамга юзланди.

— Ҳозирги кунда ҳукумат биздан нимани талаб қилляпти денг? Мана бу Ёлқинга ўхшаган техникани суядиган зеҳни ўткир ёшларни механизаторликка ўқитишни талаб қилляпти!

Гапнинг кутилмаган томонга бурилиб кетганидан онам эсанкираб қолди:

— А? Ёлқин ўқишга борармиши? Қаерга?

— Узоққа эмас, ая, Андижонга, — деди Ёлқин акам. — Бир йилда битириб келаман.

Онамнинг кайфи учди:

— Бир йил. Отанг ҳам урушни бир йилда тугатиб келаман деган эди. У ҳам аввал Андижонга бориб машқ қилган эди... Йўқ, бормайсан! Юбормайман!

Онамнинг кўзи ёшланганини кўрган Тошбеков:

— Холажон, урушнинг оти ўчсин, уни бу ўқишга ҳечам ўхшатманг! — деди. — Ораси эллик чақирим йўл. Ёлқинжон ҳар ҳафтада кслиб сиздан хабар олиб туради.

Техникани ўрганиб келса, ўзига ҳам яхши бўлади, сизга ҳам!

— Урганиб келса яна ўша МТСга бориб ишлайдими? Умр бўйи қишлоқма-қишлоқ... Йўқ, қўйинг, Жобирбек иним.

— Ёлқин битириб қайтса мана шу сизнинг колхозингизга доимий қилиб биркитиб қўямиз, бўптими?

— Ҳозир шундай дейсизу кейин директорингиз бошқа ёққа юборворса ҳеч нарса қилолмай қоласиз. МТСнинг хўжайини кўп. Бирн уёққа тортса, бири буёққа тортади...

— Бу гапингиз рост, Шарофат хола. Лекин... Сизга бир нарсани айтсам, сир сақлай оласизми? Сир шуки, МТСларнинг даври ўтиб қолди. Еспирилиб келаётган бу хилма-хил машиналар энди битта МТСнинг ҳовлисига сизмайди. Ҳозир давлат техникани колхозларнинг ўзига сотиш масаласини ўрганапти. Мен ишонаман: бора-бора шундай бўлади! Туяга миниб узоққа қаранг, хола! Ҳозир бутун мамлакатда илмий-техникавий революция бошланапти. Ёлқинжой мана шу революциянинг олдинги сафида бориши мумкин. Уғлингиз революционер бўлиши мумкин.!

Онам бир лаҳза жим турди-ю, яна кўзига ёш олди:

— Қандай қилай, Жобирбек иним, мен бу темир машиналардан кўрқаман! Оталари ҳам техникага жуда ишқибоз эди. Агар техникага муңча берилмаганда, ўша танкни минмасмиди, дейман. Қанча-қанча йигитларга ўхшаб тирик қайтармиди? Чўлоқ бўлса ҳам, бир қўли йўқ бўлса ҳам, тирик қайтса майли эди! Шу болаларига бош бўлар эди!

Жобир Тошбековнинг кўнгли бузилди шекилли, йилтиллаб кетган кўзини ерга тикиб, «қилт» этиб ютинди. Сўнг ўрнидан туриб:

— Майли, хола, она-бола ўзларинг яна ўйлаб кўринглар,— деди-да, хайрлашиб чиқиб кетди.

Ёлқин акам бир неча кун жуда маъюсланиб юрди. Унинг шашти қайтиб, хомушланиб қолгани онамга таъсир қилди чамамда, айвонда қовун еб ўтирганимизда:

— Ҳали ҳам ўқишга боринг келиб юриптими?— деди.

— Уқишга бормасам, мен ҳам сизга ўхшаб кетмончи бўламан-да.

— Табелчилик қилган эдинг-ку.

— Табелчилик ҳам ишми? Югурдаклик... Агар менинг ўрнимда отам бўлганда сизнинг кетмонингизни қўлингиздан олмагунча қўймас эди... Танк дейсиз. Урушда пиёда-

лар танкчилардан юз баробар кўп ҳалок бўлган. Буни ўйламайсиз...

Онам бу гапларга индамай қўя қолди. Орадан уч-тўрт кун ўтиб, яна шу гап қўзғалганда...

— Шу исқоти кетмон менинг ҳам жонимга теккан! — деди.— Кетмондан қутулишнинг бошқа йўли бўлмаса, иложим қанча!.. Ишқилиб, ўзингни эҳтиёт қил, болам! Менинг сендан бошқа суюнган тоғим йўқ! Уканг ҳали кичкина. Шу кўргилликлар ҳам менга етиб ортади. Худоё, ой бориб, омон кел!

Ёлқин акам ўқишга кетгандан кейин онам икковимизга уй ҳам, ҳовли ҳам ҳувиллаб қолгандай кўринарди. Илгари онам дуою фотиҳани унча билмас эди. Лекин энди дастурхон устида ҳам, ётганда ҳам, турганда ҳам бир нарсалар деб пичирлаб, «болаларимни паноҳингда асра!» деб илтижо қилар эди.

3

«Пахта учун кураш» — бу сўзлар менинг қулоғимга она алласи билан бирга кирган бўлса ажаб эмас. Менинг одам зотидан биринчи таниганим — онам бўлса, дунёда бор жамийки нарсанинг орасидан биринчи таниганим пахта бўлган. Биз беш-олти яшарлигимизда онамлар, «бу йил она-Ватанга бир миллион тонна пахта берамиз!» — деб гапириб юришар, ҳатто мажлисда қасам-ёд ҳам қилишар эди. Орадан тўрт йил ўтгандан кейин мажбурият икки миллионга, кейин икки ярим-учга чиқди.

Полвон катта юк кўтарганда, унинг оғирлиги фақат билагигагина эмас, бутун баданига, танасида бор ҳар битта мускулига тушади: Шунга ўхшаб, пахтакорлар йил сайин ҳосилни ошйриб, миллион-миллион тонналик хирмон кўтарганларида, шу миллионларнинг вазини бизнинг кичкина қишлоқ ҳам, ҳатто биз болалар ҳам муттасил ҳис қилар эдик.

Тетапоя бўлиб йўлга кирганимдаёқ дала ишидан бўшамайдиған онамнинг этагидан тутиб, эгатларда йиқилиб-суриниб юрар эдим. Қуш уясида кўрганини қиларкан: ҳали бўйим ғўзанинг бўйига етиб-етмасданоқ чаноқда очилиб турган пахталардан юлқилаб олиб, онамнинг этагига солардим. Йўл четларидаги симёғочларга тахта қутилар қоқиб қўйилар эди. Йўлдан ўтганимизда арава-машиналардан тўкилган пахталарни териб олиб шу қутиларга солсак, катталардан роса мақтов эшитардик.

Долзарб пайтларда қимирлаган жон далага чиқиб кетарди. Ҳатто ясли-боғчалар ҳам дала шийпонларига кўчиб борарди. Қишлоқ ҳувиллаб қоларди. Биз, ёш болалар ялангоёқ, ялангобош пахтазорда чопиб юрардик. Биз учун ўйин ҳам, томоша ҳам — бари далада бўларди.

Менинг эсимдан чиқмайдиган энг ғалати томошалардан бири — далага биринчи марта терим машинасининг келиши бўлган. У пайтдаги СХМ машинаси ҳозирги тўрт қаторлиларга қараганда жуда жўн эди. Лекин ўша СХМ ҳам биринчи марта бизга осмондан тушган мўжизадай кўринган эди. Ҳаммаёғи тимкўк, фақат резинка ғилдираклари қора. Бўйи трактордан ҳам, автомобилдан ҳам баланд. Жимжимадор асбоб-ускунаси беҳад кўп. Мен учун энг муҳими — ҳаммани ўзига қаратган бу басавлат машинани Ёлқин акам миниб келаётгани эди!

Қишлоқ болалари қий-чув қилиб, терим машинасига эргашиб чопади. Далада пахта тераётган одамлар ҳам йўл бўйига югуриб чиқиб, машинага тикилишади.

Баланд ўриндиқда комбинезон кийган Ёлқин акам ўтирибди. Улкан машина унинг ҳар бир ҳаракатига сўзсиз бўйсунди.

Одамлар:

— Ҳорманг, Ёлқинжон, ҳорманг! — деганда акам кўзини бир лаҳза йўлдан олиб, ҳамқишлоқларга бош ирғайди, кулимсираб, нимадир дейди. Лекин терим машинасининг танасига яраша шовқини ҳам зўр, акамнинг сўзлари менга эшитилмайди.

Машина чангли йўл билан узоқ юрди. Унга эргашиб келаётган болаларнинг бари чарчаб, орқада қолиб кетди. Лекин мен чарчаганимни билмас эдим, йўл четида чуқурлик келса, ҳақкалаб, баландлик келса, ошиб ўтиб, машина билан ёнма-ён чопиб борардим. Ёлқин акам бир марта менга қайрилиб қараб, қўли билан «қайт!» деган ишорани қилди. Бироқ мен қайтмадим. Чунки машина онамнинг звеносига бораётганини билардим, унинг қанақа қилиб пахта теришини жуда кўргим келарди.

Ниҳоят, баҳорда акам билан онам иккаласи тутларини кўчириб, йириклаштирган пайкал кўринди.

Жобир Тошбеков онамга берган сўзининг устидан чиқиб Ёлқин акамни бизнинг колхозга биркитган, лекин шарт қўйган эди:

— Отажонов механизаторлар мактабини аъло битирди. Ҳозир районимизда учта илғор механизатор бўлса, бири шу. Ёлқинжон энг камёб, энг мукаммал машина-

ларни ҳайдайди. Унга карталарни йириклаштириб, чигитни квадрат қилиб экиб берсаларинг шу ерда ишлаб қолади. Бўлмаса уни механизациянинг қадрига етадиган бошқа колхозга ўтказамиз.

Ёлқин акамнинг бошқа колхозга кетишини ҳечам истамайдиган онам Тошбековнинг шартига кўнган, звеносининг ҳамма пахтасини йил бошидан механизацияга мослаб ўстирган эди. Чопиқ ҳам осонлашган, Ёлқин акам ғўзаларга ёз бўйи «Универсал»да икки томонлама ишлов берган, онам кетмонни анча кам ишлатадиган бўлиб қолган эди.

Бугун терим машинасининг келишига онам пайкал четидаги ўқариқларни кўндириб қўйган экан. Биз борганда звено аъзоларидан иккитаси машина айланадиган жойнинг эгатларини текислаётган экан.

Қорин қўйган Фармон бригадир эса қўлини орқасига қилиб, одамларга иш буюриб турган экан.

Терим машинаси йўлда кўринган заҳоти онам:

— Келди! Келди! — деб бизга пешвоз чиқди.

Мен Ёлқин акамнинг йўлдан бурилибоқ, машинасини пахтазорга солиб юборишини истардим. Лекин у пайкалнинг четида тўхтади. Анча вақт машинанинг уёқ-буёқларини кўриб, созлади. Бу орада раисимизнинг кузови баланд «Победа» машинаси ҳам етиб келди. Унинг эшиклари бирваракайинга очилди-ю, олдиндан чамадонча кўтарган, сочлари ўсиқ бир йигит, орқадан елкасига киноаппарат осган кўзойнакли одам тушиб келди. Уларни бошлаб келган МТС вакили Жобир Тошбеков билан мўйлови оқарган кекса раис Ёлқин акамни бир четга чақириб олишди.

— Ука, сен ҳозир бизнинг улоқчи отимизсан,— деди раис.— Соврин олиб бероласанми, йўқми?

— Шароит яратилса... Уриниб кўраман.

— Қандай шароит? Айт!

— Ҳосил жуда катта. Жиччасини машина тўкса, дод-вой қилишмасин.

— Ҳиссаси бошқа ёғидан чиқади,— деб Тошбеков акамнинг тарафини олди.— Ёлқинбек, кўрқмасдан мажбуриятни катта олаверинг. Мана бу мухбирлар бутун республикага овоза қилса арзийдиган бўлсин. МТСимизнинг ҳам бир номи чиқсин!

— Ваъдани катта қилсам, кейин ёрдам бермай ташлаб қўйсаларингиз...

— Ким ташлаб қўяркан? Ҳамма ёрдамни сизга берамиз! — деди Тошбеков.

— Бўпти, қани мин! — деди раис.

Мен онамнинг ёнига бордим. Ёлқин акам машинанинг узангисига оёқ қўяётганда онам ўзича пичирлаб:

— Кушойиши корингни берсин, Ёлқинжон! — деди-ю, юзига киши билмас фотиҳа тортиб қўйди.

Онамнинг қаттиқ ҳаяжонга тушганини, нимадандир хавотирланаётганини мен шундан сездим. Ёлқин акам машинасини эгатга буриб киргандан кейин унинг шовқини икки баробар кучайиб кетди. Мен боя йўлда эшитганим фақат моторнинг товуши экан. Терим агрегати ишга туширилгандан кейин шпинделлар, насослар, уларни моторга боғлаб турган тасмалару ғилдираклар ҳаммаси барабар ишласа қулоқни қоматга келтирар экан.

Машинанинг ёни-верида бораётган одамлар бир-бирларига бақириб гапиришарди. Кинооператор бир марта машинанинг олдига чопиб ўтди. Шунда Ёлқин акам мажбур бўлиб машинасини секинлатди. Оператор шпинделларнинг майда тишлари қандай айланиб турганини, момиқ пахтанинг бу тишларга қандай илашишини, кейин тепадаги бункерга худди лайлакқордай гуппа-гуппа ёғилиб тушишини суратга олди. Бир-икки марта уч кўзлик аппаратини Ёлқин акамнинг ўзига ҳам тўғрилади. Бу ҳаммаси акамнинг хаёлини бўлдимиди ё ҳали тажрибаси камлиги билиндими, машинаси бир-икки марта пахтани ёмон тўкиб кетди. Очилмаган кўсақлардан ҳам беш-ўнтаси эгатга узилиб тушди.

Онам узилган кўсақларни қўлига олиб:

— Вой ўлай, уволига қолмайлик тагин! — деб қўйди.

Фармон бригадир тўкилган пахтани ердан чангаллаб олиб раисга кўрсатди:

— Абдумалик ака, бу қанақаси бўлди? Пахтанинг ҳар бир толасини одамлар нондай кўзига суртади-ку! Давлат «бир граммини ҳам нобуд қилма!» деб қулоғимизга ҳар кун қуйиб тургани бекор кетадими? Пахтани нобуд қилганлар қамалади-я! Бу нима қиляпти?! Қаранг, қаранг, яна тўкди!

Агар раис бир оғиз «тўхтат!» деса, бригадир, машинанинг олдига чопиб ўтиб, Ёлқин акамнинг йўлини тўсган бўларди. Лекин раис кинооператор томонга ишора қилди. Овозини пасайтириб:

— Булар кетсин, кейин гаплашамиз, — деди.

Кинооператор ишини битиргандан кейин радионинг мухбири акамни машинасидан тушириб, чамадончасидаги магнитофонига унинг сўзларини ёзиб олди.

— Биз ёш пайтимизда, — деб салмоқлаб гап бошла-

ди Ёлқин акам: — отамиз Ватан учун жанг қилиб, фронтда ҳалок бўлган. Мен пахтакорлик касбини онамдан ўрганганман. Онам Шарофат Ҳасан қизи — илғор теримчи бўлган, йигирма икки йилдан бери юз тоннага етказиб пахта терган. Бу — ўз даври учун катта қаҳрамонлик. Лекин мен энди онамнинг оғирини енгил қилиш учун терим машинасига миндим. Мақсадим — онамнинг йигирма икки йилда терган юз тонна пахтасини бир мавсумда машинада териб бериш. Мен шунга эл-юрт олдида ваъда бераман. Умид қиламанки, ҳозир мен ишлаётган «Пахтакор» колхозининг раиси машина терими учун яхши шароит яратиб берадилар.

— Ҳамма керакли шароитни яратамиз! — деб раис ҳам оғзини микрофонга яқинлаштириб қўшиб қўйди: — Партия-ҳукуматга берган ваъдамизни сўзсиз бажарамиз! Оқ олтин дурдоналарини зангори кемада терамиз!

Шундан кейин раис мухбир билан кинооператорни машинасига таклиф қилди.

— Уртоқ Тошбеков, сиз ҳам юринг, боғда меҳмонларга бир пиёла чой қуйиб берайлик.

Бугун боғда зиёфат қуюқ бўлишини сезган Жобир ака ҳам дарров машинага чиқиб олди. Раис Фармон бригадирни четга чақириб, тез-тез бир нарсалар дедида, жўнаб кетди.

Ёлқин акам яна бир бункер пахта терар-термас Фармон бригадир унинг олдига чопиб ўтди-ю:

— Тўхтат! — деб бақирди. — Машинанг бузуқ! Пахтани расво қилди!

— Бузуқ эмас! Раис ўзи кўрди!

— Раис мухбирлардан ийманиб индолмади. Кетаётиб менга айтди. «МТСдан механигини чақирсин!» деди. «Тузатиб созламагунча эгатга киргизманг!» деди.

— Шароит яратгани шуми ҳали?

— Болам, бир-икки марта ёмон тўкиб кетди, — деб онам орага тушди... — Сал уёқ-буёғини кўр-чи. Бир текис ишлаб кетармикин?

Ёлқин акам «уҳ» тортди-ю, машинасининг уёқ-буёғини кўриб, шпинделларни чўтка билан тозалади, челада сув олиб келиб ювди. Кейин яна тера бошлади. Фармон ака бирпас кетидан эргашиб, жим борди-ю, у ер-бу ерда кўсак ғажилаётганини кўриб, кўзлари яна чақчайди.

— Тўхтат! Тўхтат дейман!

Ёлқин акам уни машинаси билан уриб ўтгудай бир ғазаб билан тормозни босди. Кейин пастга тушиб:

— Яна нима? — деди.— Жавобгарлигини мен бўйнимга оламан дедим-ку!

— Сен МТСингга қочиб қоласан! Бир гап бўлса жавобини мен бераман!

— Бу ер менинг звеном-ку, ахир, Фармон ака! — деб онам акамга бўлишди.

— Ҳа, хўш, сенинг звенонг менинг бригадамдан ажралиб чиқадими? Майли, бригададан ажралиб чиқ, кейин билганингни қил!

Бригададан чиқиш онамга элдан чиқишдай қўрқинчли кўринса керак, бу гапдан чўчиб:

— Елқинжон! — деб акамга ялинди:— Механигингни чақирсанг, чақира қол. Бир кўриб берсин! Жон болам! Пахта увол бўлмасин!

Ноилож қолган Елқин акам Тошбековни қидириб боққа қараб кетди. Лекин Тошбеков аллақачон боғда паловни еб бўлиб, мухбирларни районга олиб кетган экан.

Елқин акам идорадан МТСга телефон қилиб механикни топгунча кун кеч бўлди. Механик эртасига келди-ю:

— Машина бузуқ эмас,— деди.— Ернинг баланд-паст ерлари кўп. Ғўза ҳам текис экилмаган, шохлаб қалин бўлиб кетган жойларини шпиндель олиб улгуролмай, тўкади.

Албатта, ўша пайтдаги машинанинг ўзида ҳам камчиликлар бўлган. Лекин янгиликдан чўчийдиганлар арзимаган камчиликни дастак қилиб олмаслиги учун механик билан Елқин акам одамларга машинанинг фақат яхши томонларини кўрсатишга тиришар эди. Ғўза шохлаб, қалин бўлиб кетган жойларида у машинасини лекин юргизиб, пахтани тўкмай олиб ўтишга ҳаракат қилар эди.

Туш пайтида дала шийпонида радио эшитиб ўтирган теримчилар бирдан олдимизга чопиб келиб:

— Елқин гапирди! Эшитдиларингми, йўқми? — деб қолишди.

Радио мухбирининг тезкорлигини қарангки, акамнинг кеча лентага ёзиб олинган сўзларини бугун тушда бутун республикага эшиттирибди.

— Раис ҳам гапирдими, йўқми? — сўради Елқин акам.

— Гапирди. «Шароит яратамиз», деди.

Елқин акам Фармон бригадирга қаради:

— Хўш, энди қалай? Яна бир марта радиога чиқиб, «раис билан бригадир шароит яратмаяпти», — дединми?

Фармон бригадир қалип лабларини қимтиб, онамга зуғум қилиб деди:

— Энди бутун жавобгарлиги сенинг бўйнингда! Агар ўттиз центнердан бир грамм кам берсанг, сен билан ўшанда гаплашаман!

— Бўпти, нима бало келса мен балогардон! Сиз энди аралашманг.

Фармон бригадир кетди.

Онаизор, Ёлқин акам учун ҳар қанча оғирликни ҳам кўтаришга тайёр эди. Акам шу ерга келиб, мушкул ишларни машинада қила бошлагандан бери онамнинг юзлари тўлишиб, ранги кириб бормоқда эди. Бунни қўшни аёллар ҳам сезишар:

— Шарофат опа, ишингиз енгиллашиб, жонингиз кириб қолди-я! — дейишарди.

— Аста айтасизми! Ҳар йили тўрт-беш тонна пахта тергунча белимда бел қолмас эди. Уч-тўрт ойгача ўзимга келолмай юрар эдим. Энди ўғлим беш тоннани бир кунда теряпти.

— Лекин машина терган пахта ифлос бўлармиш-ку. Биринчи сортга олмасмиш. Пулдан анча ютқизар экансиз-да.

— Нега ютқизарканман? Қайтага машинанинг терган пахтаси қўлда тергандан ўн баробар арзонга тушар кан-ку.

— Пахтани тўкиб, баракасини учуриши бор-да.

— Э, одамлар айтаверади-да! Эрим раҳматли биринчи бўлиб трактор минганда ҳам қоп-қоп гап чиққан эди. «Ана, трактор ерни ҳаром қилади-ю, тупроқни куйдириб, ҳосилнинг баракасини учиради-ю...» Ҳаммаси бекор гап экан-ку! Кўсак чувийдиган машинан айтинг. Илгари қиш бўйи кўсак чувийвериби тирноқларимиз ейилиб кетар эди. Шунда ҳам кўсак ўлгур баҳоргача адо бўлмас эди. Ҳозир қаранг! Битта машини бир хирмон кўсакни ҳаш-паш дегунча чувиб ташлайди.

— Ишқилиб, хирмонингизнинг баракаси яхшими?

— Ҳа, биринчи теримнинг ўзидан планим тўлди. Энд мажбурият қолди. Ҳадемай униси ҳам тўлади.

Ҳақиқатан, онамнинг ишлари ўзи кутганидан ҳа яхши бўлди. Унинг звеноси жами бўлиб йигирма гектар ерга пахта эккан эди. Акам бунинг олтмиш тоннаси машинада териб берди. Қолганини подбор қилиб, қўлда териб олишди.

Ёлқин акам радиода айтган сўзнинг устидан чиқши учун кимнингдир даласидан машинада яна қи

тонна пахта териши керак эди. Лекин бунга рози бўладиган бригадиру зеновойни топиш осон эмас эди.

Қўл теримига ўрганиб қолган раисимиз қишлоқда бор одамни далага олиб чиққан, шаҳардан ҳам бир талай ёрдамчилар келган эди.

4

Ўша йили мен учинчи синфга ўтган эдим. Мактабимиз ёпилган, синфхоналарга похол тўшаб, шаҳардан келган ёрдамчиларга ётоқ қилиб беришган эди. Юқори синфларнинг болалари эрта тонгдан то кечқурун қоронғи тушгунча пахта теришар, кейин қишлоққа қайтиб вақт кетказмаслик учун ўқитувчилар билан бирга дала шийпонларида ётиб қолишар эди. Болалар боғчаси ҳам далага кўчиб чиққан эди. Мактабимиз биноси ёрдамчиларга берилгани учун биз бошланғич синф болалари, боғча биносида ўқир эдик. Тошкентдан берилган кўрсатмага биноан бошланғич синфлар теримга чиқмаслиги керак эди. Лекин раис ўқитувчиларимизни чақириб:

— Маҳаллий ташаббус ҳам бўлиши керак,— деган эди.— Бир кило терса ҳам ҳарна. Тома-тома қўл бўлади. Дарсни кўп чўзмасдан далага олиб чиқинг. Иссиқ овқатни ўша ёқда ейди.

Шундай қилиб, икки-уч соат ўқир-ўқимас мактабдан чиқамиз. Уйда ҳеч ким йўқ, эшик занжир. Китобдафтар солинган портфелни синфда қолдирамиз. Ўқитувчи ҳаммамизга биттадан этак топиб беради. Далага етгунча бирга борамиз-да, кейин эгатларга сочилиб кетамиз.

Бошқалардан кўпроқ терганларни ўқитувчилар ҳам, бригадирлар ҳам мақташади. Менинг ҳам илғор бўлгим келади. Лекин бизни кўпинча биринчи терими тугаган, пахтаси сийрак қолган жойларга қўйишади.

Бир кун белимга этакни боғлаб, чипта қопни қўлтигимга қисдиму пахтаси кўпроқ очилган эгат излаб кетдим. Бир пайкалдан иккинчисига ўтдим, ундан учинчисига ўтдим. Куз пайти бўлса ҳам, офтоб тиккага келганда кун қизиб кетди. Терлаб-пишиб бир этакни тўлдирдим, уни чипта қопга бўшатдим. Қопни елкамга олиб нариги пайкалга ўтдим. У ерда пахта кўп экан. Кун оққунча тўрт-беш этак териб, қопни тўлдириб қўйдим.

Бола бўлмасам, бунга қандай кўтариб кетаман, деб ўйламайманми! Мурғаккина гавдам бор. Қоп ўзимдан икки баравар катта. «Бугун ўқитувчи мени роса мақ-

тайди», деб қувониб қўяман. Момиқ пахта кўзимга енгил кўринди. Қопни биринчи бор кўтарганимда зилдай оғирликдан оёқларим бир қалтиради. Лекин қопдаги пахта елкамга юшоқ тегди-ю, «ҳечқиси йўқ!» деб ўзимни юпатдим-да, юриб кетдим.

Қадам қўйганим сари бошим пастга эгилиб, букчайиб бораман. Шу аҳволда пайкалнинг бошигача зўрға етдим. Нафасим қисилиб, юролмай қолдим. Қоп энди тоғдай оғир, тошдай қаттиқ туюлиб кетди.

Ҳали нариёқда яна нечта пайкал - бор! Қопни ўқариқнинг четига қўйиб, бирпас дам олдим. Пешанамдан кўзларимга оқиб тушган терларимни артдим. Сал ўзимга келдиму яна қопни кўтардим. Суви қуриб қолган катта ариқ бор эди. Шундан ўтаётганимда оёғим бир томирга илиниб суриниб кетдим. Қоп елкамдан учиб, сувсиз ариқнинг ичига тушди. Ўрнимдан турдим. Дармоним кетиб қолган экан. Қопни ариқдан кўтариб олиб чиқаман десам, ҳеч кучим етмайди. Ариқдан чиқай-чиқай деганимда қоп гўё икки баробар оғирлашиб кетади-ю, мени пастга тортиб туширади. Кейин қопнинг ўзи ҳам қўлимдан сирғалиб тушиб кетади. Шундай бўлдимки, қоп яна бир марта ариққа юмалаб тушганда уни қўлларим билан уриб, йиғлаб юбордим.

— Мана, мана сенга, мана! — деб йиғлаб, қопни муштлаётган пайтимда ариқ тепасидан мулойим бир товуш келди:

— Ҳой йигитча, сизга нима бўлди?

Кўзимнинг ёшини артиб қарасам, ариқ бўйида баланд пошналар туфли, хилча белли шоҳи кўйлак кийган, елкасига шаҳарча қилиб сумка осган бир қиз турибди. Мен уялганимдан нима дейишимни билмай, қопни ердан турғизиб, елкамга олмоқчи бўлдим. Шунда қиз:

— Э, қоп оғирлик қиялпими? — деди-ю, сакраб ариққа тушди.

Қоп қуруқ ариққа ағайнавериб тупроққа беланган эди. Қизнинг сариқ кўйлаги эса топ-тоза, силлиқ қилиб дазмолланган. У қопни икки қўллаб, ўзидан мумкин қадар узоқроқ тутиб кўтарди-ю, ариқдан олиб чиқди. Мен ҳам унинг кетидан чиқдим. Қиз менинг гавдамни қопга солиштириб кўрди-да:

— Тавба, шундай оғир юкни ким сизга кўтартирди? — деди.

Мен уялиб, қизнинг юзига қарай олмас эдим. Бояги кўз ёшим чангли юзимда излар қолдирганини сезиб, бошимни пастга эгдим-у:

— Узим... — дедим.

— Мактабда ўқийсизми? Нечанчида?

Мен бу саволларга жавоб бераётиб, «қопни энди қандай кўтараман?» деб ўйланардим. «Наҳотки шундай яхши кийинган опа менга қоп кўтаришиб борса?»

Қиз мендан мактабимиз, ўқитувчиларимиз қайси томондалигини сўраётганда ариқ бўйлаб ўтган сўқмоқда комбинезон кийган бир одам кўриниб қолди. Дурустроқ қарасам, Елқин акам:

— Ака! Ака-а! — деб уни чақирдим.

Елқин акам биз томонга бурилди. Қўлтиғида асбоб-ускуналар солинган ёғ теккан брезент жилд. Яқин келиб, нотаниш қиз билан саломлашди-ю, менга қаради:

— Хўш, мулла Турсун?

— Пахта... — деб акамга қопни кўрсатдим.

— Сен... бир ўзинг тердингми?

— Ҳа...

— Балосан-ку, — деб Елқин акам кулди. — Чумолига ўхшаб ўзингдан катта юк кўтарибсан-да.

Қиз ингичка қора қошини чимириб, акамдан гина қилган оҳангда гапирди:

— Суяги қотмаган болани бунақа аямай ишлатсаларинг, майиб бўлиб қолмайдими?

Елқин акам қизга «ялт» этиб қаради. Назаримда, қизнинг менга қайишгани ҳам, гапининг оҳанги ҳам акамга хуш ёқди. Акамнинг юзида ҳали мен кўрмаган нафис бир жилмайиш пайдо бўлди, овози тўсатдан мулоиймлашди:

— Э, ҳа, сиз ҳам бунга юк кўтаришдингизми ҳали? Раҳмат. Бу бола менинг укам бўлади. Теримга чиққанидан беҳабар эдим.

— Бунақа қичкиналар пахтага чиқарилмас эди-ку.

— Ўзлари қаҳрамонлик қилиб чиқишган-да. Шундайми, Турсун?

Мен ерга қараб «ҳа» дегандай бош ирғадим. Шунда қиз менинг қопни муштлаб қандай йиғлаганларимни акамга айтиб берди. Уялганимдан юзим ловиллаб кетса ҳам, акам билан қизнинг қувнаб кулишганини кўрди му мен ҳам беихтиёр кула бошладим.

Елқин акам қопни елкасига олди-да, қизга мулоийм кўз ташлаб:

— Сизга йўл бўлсин? — деди.

— Мен мактабга боришим керак эди...

— Мактабга... ишгами?

- Ҳуқуқчиликка...
- Ундай бўлса, хуш келибсиз!
- Раҳмат!
- Қишлоғимизга аввал ҳам келганмидингиз?
- Йўқ, биринчи келишим.

Акамнинг чеҳраси жуда очилиб кетди. Мен унинг нақадар кўҳлик йигит эканини, оғзини тўлдирган оппоқ тишлари, тимқора катта-катта кўзлари ўзига нақадар ярашишини мана энди кўрдим.

— Бўлмаса, танишиб кўяйлик. Мен Ёлқин Отажоновман.

Қиз ўзини:

— Мунира Собирова, — деб танитди.

Мен уларнинг кўзлари кўзларига тушган пайтини кўриб қолдим. Икковларининг кўзларида ҳам шодлик учқунланиб турибди. Гуё улар бир-бирларини кўпдан бери излаб юришган-у, ҳозир тасодифан далада учрашиб қолишганидан суюнишяпти.

— Ҳуқуқчилар ҳам ҳаммаси далада, — деди Ёлқин акам. — Юринг, мен таништириб кўяман.

Пайкал оралаб бораётганимизда Мунира опа акамга яна бир қаради-ю:

— Мен сизни бир жойда кўрганман, — деди.

— Тошкентдами?.. Сиз Тошкентда ўқиганмисиз?

— Ҳа, ўқитувчилар институтини битириб келяпман.

— Бўлмаса пахтакорларнинг қурултойида кўрганмисиз... Ё Сельмаш заводнинг ёни-веридами?

— Заводга борганмидингиз?

— Ҳа, терим машинасини заводдан ўзим миниб чиққанман.

— Шошманг, шошманг! Мен сизни чиндан ҳам машинада... Пахта тераётган пайтингизда кўрдим. Киножурналда кўрдим...

— Ростдан-а? Қачон?

— Қуни кеча. Андижонда.

— Яқинда суратга олиб кетган эди, дарров чиқибдими, а?

— Яхши чиқибди. Мен ҳали машинанинг пахта терганини кўрмаган эдим. Қизиқиб томоша қилдим. Энди далада ҳам кўрсак керак. Шу атрофда ишляяпсизми?

— Бу атрофда териб бўлдим шекилли. МТС энди бошқа колхозга ўтказмоқчи.

— Нега? Бу ерда пахта қолмапими?

— Тўлиб ётибди. Лекин «қўлда терсак беш-ўн кило

ортиқ оламиз», деб машинадан чўчишади-да. Ҳадемай ёғингарчилик бошланса, қўлда териб тежаганлари юз ҳисса ортиқ бўлиб чиқиб кетади.

— Мактаб болаларию шахардан чиққан ёрдамчиларнинг оворагарчилигини айтинг. Шуларнинг ўрнига ҳам машина тера қолса бўлмайдими?

— Бўлади-ю, лекин... буёқда майда-чуйда звенолар. Уёқда каттакон МТС. Бирини-бирига қовуштиргунча одам ўлиб бўлади.

— Техника МТСдан колхозларга олиб берилади, деган гаплар юрибди-ку.

Мунира опанинг баъзи бир қизларга ўхшаб уялиб-кимтинавермасдан, ўзини жуда эркин тутиши менга тобора хушёқар эди. Унинг таъсирида Ёлқин акам ҳам ўзини дадил тутиб:

— Мунираҳон, ҳамма нарсдан хабардор кўринасиз,— деди.— Нимадан дарс берасиз?

— Тарих-жуғрофия факультетини битирганман.

Катта ариқнинг кўпригидан ўтдик. Каллакланган тутлар орасидан кенг бир пайкал кўринди. Пайкалда одам кўп эди.

— Бизнинг мактаб ана шу ерда,— дедим акамга.— Қопни беринг, ўзим кўтараман.

Акам хиёл иккиланди. Назаримда, унинг Мунира опадан ажралгиси келмас эди. Охири акам:

— Юравер, сенга оғирлик қилади,— деб қопни менга бермади.

Мунира опа яна акамга ўгирилиб қаради:

— Нима... энди машина билан бошқа колхозда тера-сизми?

Гапининг оҳангидан у акамнинг шу яқин орада ишлашини истарди. Акам унинг бу истагини сезгандай ва жуда ёқтиргандай бўлиб:

— Иложи бўлса бу ердан кетмайман,— деди.— Колхоздан-колхозга ўтаверсам ишнинг унуми бўладими? Бугун райкомга бориб, шўни айтаман. Кинода чиққан бўлсам, энди тилим узун... Бўш келмайман.

— Тўғри қиласиз! — деб кулди Мунира опа.

Акам қопни тарозининг олди-гача элтиб берди-ю, Мунира опага:

— Қишлоқда шароит қийинроқ, кетиб қолманг тагин,— деди.

— Хўп!.. Сизга ҳам осон эмас экан. Ўзингиз кетиб қолманг!

— Йўқ! Йўқ!

Икковлари кулишиб, қўл бериб хайрлашдилар. Мунира опа дарс бериши керак бўлган юқори синфлар ҳаммаси далада ётиб ишлар эди. Мунира опа ҳам дала шийпониди қизлар билан ётиб қолди.

Уша кунини синфдошларим орасида энг кўп пахта териб, кечқурун ҳамманинг олдида алоҳида мақтов эшитган бола мен бўлдим. Лекин менга бу мақтовлардан ҳам ёқимлироқ туюлган нарса — шаҳардан келган ўқитувчи опанинг Ёлқин акамга ниҳоятда илиқ муомала қилгани бўлди. Шундай яхши кийинган, қадди-қомати келишган, анча-мунча йигитнинг ақлини шоширадиган қизнинг қаршисида Ёлқин акам ҳам ўзини яхши тута олгани менинг кўз олдимда акамнинг обрўсини аввалгидан бир неча даража ошириб юборди. Мен энди акамга худди киноларда кўрган қаҳрамонларимга қарагандай мароқ ва ихлос билан қарайдиган бўлдим.

Ёлқин акам райкомга бориб, раис билан гаплашиб, охири ўзимизнинг колхозда яна бир звенонинг пахтасини машинада терадиган бўлипти. Мен буни уйда онамдан эшитган заҳотим Мунира опамни эсладим. У акамнинг машинада пахта теришини кўрмоқчи эди-ку! Уч соат дарс ўқиб, яна далага чиққанимизда мен Мунира опамни қидириб топдим, воқеани айтдим.

— Қаерда? Яқинми? — деб Мунира опа жуда қизиқиб қолди.

Акам ишлаётган пайкал анча узоқ эди. Шунга қарамай Мунира опа еттинчи синфда ўқийдиган ва деворий газетага фотосурат ишлайдиган бир болани ёнига олиб, акамнинг ишини кўргани кетди.

Ёлқин акам айтган сўзининг устидан чиқиб, машинада юз тонна пахта тергандан кейин газета-журналларда унинг суратлари чиқди. Чунки ўша пайтда бир одамнинг юз тонна пахта териши жуда катта воқеа ҳисобланарди. Баъзилар бунга ишонмасдан: «Мухбирлар ошириб ёзишни яхши кўради, ярмиси рост бўлса керак, лекин шунда ҳам бир ўзи йигирмата теримчининг ишини қилибди, ба-ло экан!» деб қўйишарди.

Мактабимизнинг деворий газетасида ҳам «Механизаторлик касбини улуғлаймиз!» деган сарлавҳа остида акамнинг машинада пахта тераётган пайтини кўрсатадиган фотосуратлар чиқди.

Деворий газетамизнинг бу эътибори Ёлқин акамга Тошкентда чиқадиган баъзи газеталарнинг эътиборидан ҳам кучлироқ таъсир қилган бўлса керак. У мёндан де-

ворий газетада нималар дейилгани, қайси суратда нима кўрсатилганини батафсил сўраб олди.

— Ўзингиз бориб кўра қолинг! — дедим мен соддалик қилиб.— Мунира опа деворий газетага редактор бўлганлар. Ҳаммасини ўзлари кўрсатадилар.

Елқин акамнинг кўзлари чақнаб, қорача юзи тўқ-қизил бўлиб, бўртиб кетди.

— Мен бориб юрмайин,— деб мендан уялгандай бўлиб гапирди: — Сенга бир иш буюрсам қиласанми?

— Қиламан!

Елқин акам дафтаримдан икки варақ йиртиб олди-да, ичкари уйга кириб, бир нарсаларни ёзди. Кейин ёзганини конвертга солиб менга берди.

— Мана шуни Мунира опангга элтиб берасан. Болаларнинг олдида бериб ўтирма тагин.

Акам мени ўзининг нозик сирларига шерик қилаётганидан ҳаяжонланиб кетдим:

— Йўқ, ҳеч ким йўғида ўзларига секин... бераман!

— Ҳа, ана. Кейин... жавобини олиб келасан.

— Ҳўп.

Мен акамнинг хатида нималар ёзилганини жуда билгим келарди. Мактабга бораётиб папкамни очдим-да, математика дафтаримнинг қатида турган конвертни қўлимга олдим. Конвертда катта самолётнинг сурати бор. Бошқаси бўлмаганидан акам хатни «авиа» конвертга солиб берган. Елимлаб бекитилган конвертни очиш мумкин эмас. Уни яна дафтаримнинг қатига солдим. Кейин худди хат ташнийдиган самолётга ўхшаб, қўлларимни ёйиб, мақтабга қараб чопдим.

Мунира опамнинг бир ўзи йўлакдан ўтаётганини кўриб қолдим-у, дафтаримнинг қатидан ҳалиги конвертни олдим.

— Муаллима опа, сизга! — деб хатни секин узатдим.

— Қаердан? Тошкентданми?

— Йўқ,— деб шивирладим: — Елқин акамдан.

Мунира опамнинг юзи «лов» этиб қизарди. Хатни очмасдан дарров чўнтагига солди.

Ўқувчи бола ўқитувчисининг бунақа сирларини билиши педагогикага тўғри келмаслигини мен қаёқдан билай! Катта танаффусда мен Мунира опани қани мактаб ҳовлисида учратиб қолдим. Чопиб ёнига келдим-у:

— Жавобини берасизми! — дедим.— Акам кутиб ўтирибдилар.

Мунира опа яна «дув» қизарди. «Бу гапни ҳеч ким

эшитмадимикин?» дегандай ён-верига қараб қўйди. Эшикдан директор чиқиб келмоқда эди.

Мунира опа елкамга қўлини қўйиб, мулойим товуш билан тушунтирди:

— Сен ўқувчисан... Акамга айт, сени почтачи қилмасинлар... Йўқ, йўқ, сен айтма!.. Мен ўзим айтаман...

— Қачон? Бизникига борасизми?

— Йўқ, бошқа жойда... дуч келганда... Ишқилиб, сен бор... Дарсингни бил. Хўпми!

Мунира опанинг елкамда турган қўллари ҳаяжондан титрар эди. Уйга борсам, Ёлқин акам ҳам изтиробга тушиб, мени кутиб ўтирган экан. Ҳовлида онам шивирлаб сўради:

— Акамг сенга нима иш буюрган эди? Ҳадеб уйга киради, кўчага чиқади. «Бугун нечта дарси бор эди?» — деб нуқул сени сўрайди.

— Дарсимиз бешта эди,— деб мен онамнинг саволига яримта жавоб бердим-у, ичкарига бўшашиброқ кириб бордим.

Акам мени кўриб, сакраб ўрнидан турди, авзойимга қараб, ташвиш билан:

— Нима бўлди? — деди.

Мен бўлган воқеани бирма-бир айтиб бердим. Мунира опанинг юзи «дув» қизаргани, ҳаяжонга тушиб, тугилиб гапирган гаплари акамга негадир жуда ёқди шекилли, чеҳраси очилиб кулди:

— Ҳа, майли... сенинг почтачилик қилмаганинг ҳам маъқул. Ўзим гаплашаман. Лекин сен буни ҳеч кимга айтмагин-а, хўпми?

— Аямга ҳам айтмайми?

— Айтма.

— Майли, айтмайман.

Мунира опа мактабдан анча нарида икки ёш қизи билан бева қолган бир аёлнинг уйида турар эди. Кечқурун онам Ёлқин акамнинг мактаб билан ўша хотиннинг уйи орасидаги кўчада кимнидир кутиб турганини кўрибди.

Қишлоқ жойда сир сақлаш қийин. Акам ўша йили «ИЖ» маркали мотоцикл олган эди. Эрта баҳорда у Мунира опани мотоциклининг орқасига мингаштириб далага бойчечак теришга олиб чиққанини кимлардир кўрибди. Яна кимлардир акам билан ўқитувчи опанинг район марказига кино кўришга борганини кўрган экан. Бу ҳаммаси оғиздан-оғизга ўтиб, онамнинг қулоғига

етиб келибди. Бир кун учовимиз айвонда ўтирганимизда онам шу тўғрида гап очди:

— Уйланадиган вақтинг ҳам бўлди, болам. Агар ўша қизда кўнглинг бўлса, биз борайлик. Ота-онаси қаерда?

Елқин акам ўнғайсизланиб, дўпписини бошида бир-икки айлантирди-ю:

— Ота-онаси йўқ экан,— деди.

— Вой, етим ўсган эканми?

— Отаси урушда ўлган экан. Онаси бундан икки йил олдин қазо қилипти.

— Ҳеч кими бўлмагани учун ҳам келиб қолган эканда. Бўлмаса шаҳарлик оймчаларнинг қишлоққа ишга келиши осонми? Узатадиган одами ҳам йўқ дегин!

— Тошдентда туғишган акаси бор экан. Акаси Мунирага шаҳардан иш топиб бераман деган экан...

— Акаси катта одам эканми?

— Бир министрликда бухгалтер экан.

— Бўлмаса биз акаси билан гаплашамизми? Тошкентда бўлса қандай топиб борамиз?

— Билмадим, акасининг ўзи бировникида ичкуёв эмиш.

— Бечораларнинг уй-жойлари ҳам йўқ эканми?

— Булар оталарининг акаси билан бир ҳовлида туришаркан. Ҳозир ҳовли ўша амакиларида бўлса керак.

Онам ҳамма нарсани сўраб, билиб олгандан кейин:

— Бўлмаса мен раисга маслаҳат солай,— деб ўрнидан турди: — «Тошкентдан келин туширипти», деган гап раисимизнинг обрўси учун ҳам ёмон бўлмас. Тошкентга борганда бирров кириб, амакиси билан акасининг розилигини олиб келса, кейин биз тўй ҳаракатини бошлайверамиз.

— Буёғини ўзингиз биласиз, ая.

Шу кундан бошлаб бизнинг уйда тўй тайёргарлиги бошланиб кетди. Елқин акам трактор ремонтдан бўшгандан кейин ҳовлининг камчиликларини тузатди, бобомиздан қолган сертокча эски уйни гапч билан шуватиб, доларанг нақшларини янгилатди.

Бу орада Тошкентга бориб келган раисимиз: «Қизнинг амакилари рози-ю, лекин акаси Мунирани Тошкентга қайтариб олиб кетиш ниятида юрган экан, рўйхушлик бермади», деган гапни айтди.

Онам кўрпа қавиётган эди. Бу гапни эшитгандан кейин қўли ишга бормай, нолиди:

— Қишлоқда шунча қиз бор. Ҳаммасини етти пуштигача билар эдик. Қайсисига қўл чўзсак қўлимиз етар эди. Қаёқдан ҳам шу муаллима кела қолди?

— Акасининг битта совуқ гапига шунча нолишми, ая? — деди Ёлқин акам.— Қўрқманг, ҳозирги замонда ҳамма гапни қизнинг ўзи ҳал қилади.

Кейин билсам, ўша кезларда Мунира опа акасига «биз аҳди-паймон қилганмиз, сиз истасангиз-истамасангиз тўй бўлади», деган мазмунда хат ёзган экан.

5

Мунира опанинг ақаси бу хатни олгандан кейин қаттиқ ташвишга тушган бўлса керак, бир кун тўсатдан қишлоғимизга келиб қолди. Матоси йилтирайдиган чиройли яшил плаш кийган, бошида айвончасининг учи қайрилган шляпа. Кўйлагининг оппоқ ёқаси узоқдан кўзга ташланади. Юзлари ҳам топ-тоза қирилган, ўзи жуда келишган, гавдали йигит. У аввал мактабимизга кириб, Мунира опани ўқитувчилар хонасидан қидириб топди. Кейин ака-сингил Мунира опа турадиган ҳовлига қараб кетишди.

Ўша куни акам пардоздан чиққан нақшин уйга сим тортиб электр тушираётган эди. Мен мактабдан уйга қайтсам, қишлоққа Мунира опанинг ақаси келганини онам ҳам аллақачон эшитибди. Меҳмонни бирор обрўлироқ кишиникига зиёфатга чақириш ва ўша ерда уни ўртага олиб, яхшилаб бир гаплашиш ҳақида акам билан маслаҳатлашаётган экан.

Лекин кечки пайт меҳмоннинг ўзи кутилмаганда бизникига кириб келди. Уйлар йиғиштирилмаган, акам коржомада эди.

— Бу ким? — деб онам акамга шивирлади.

Акам «билмайман» дегандай елка қисди. Шунда мен секин:

— Муаллим опанинг акалари! — дедим.— Боя мактабдан бирга чиқиб кетишувди.

— Вой ўлай! — деб онам чўғини босгандай шошилиб, ганч шувоқ қилинган уйга беқасам кўрпачалар тўшади.

Меҳмон стол-стул қидиргандай бўлиб, уёқ-буёққа қаради. Лекин бу уйда ҳали стол-стул йўқ эди. Меҳмон оёғида ялтираб турган чиройли туфлисини бўсағада ечиб қолдирди-да, акамнинг таклифи билан тўрга ўтди. Лекин чордана қуришни билмас экан, узун оёқларини бурчак томонга чўзиб, кўрпачага қия ўтирди.

Акам пойгоҳ томонга чўкка тушиб:

— Хуш келибсиз, меҳмон! — деди.

— Қуллуқ.

Онам дастурхон ёзиб, нон, қанд-қурс қўйди. Мени чақириб:

— Учоқда чой қайнагунча ичиб туришсин,— деди-да, икки қоса қатиқ қуйиб берди. Мен косалардан бирини найин қошиқ билан меҳмоннинг олдига қўйдим. Бирини акам олди. Кейин бир чеккада жим ўтириб, нима гап бўлишини кутдим.

— Танишиб қўяйлик,— деди меҳмон.— Мен Мунира-нинг акасиман. Исмин Азлар.

Акам нима дейишини билмай:

— Яхши, хуш кўрдик,— деб қўлини кўксига қўйди.

— Биламан, одатга биноан мен ҳозир бу ерга келмаслигим керак эди. Лекин, очигини айтганда, одат-подат учун вақтим йўқ. Бир кунга жавоб олиб келганман, тунги поездда қайтиб кетишим керак.

— Бизникилар келганингизни эшитиб, меҳмонга чақиршмоқчи эди. Узингиз келганингиз жуда яхши бўлди.

— Келишимнинг сабабини сезиб тургандирсиз?

— Сал-пал.

— Ёшингиз нечада?

— Йигирма иккида.

— Мен икки ёш катта эканман. Сиз билан йигитча-сига дангал гаплашмоқчиман.

Акам алланарсадан хавотирлангандай бўлиб:

— Бажонидил,— деди.

— Сиз мени ёшларнинг севги-муҳаббатларига қарши экан деб ўйламанг. Мен ўзим яхши кўриб уйланганман. Келишимнингиз билан икковимиз ҳар жиҳатдан бир-биримизга муносиб тушганимиздан кейин оила қурганмиз. Икковимиз ҳам институтни битирганмиз, икковимизнинг ҳам маданий савиямиз бир-биримизга тўғри келади. Ўзимизни жуда эркин тутамиз. Эскича урф-одатлар билан ҳисоблашиб ўтирмаймиз.

— Қисқаси, бахтиёрсизлар.

Ёлқин акамнинг жилмайиб айтган бу сўзларида бир оз киноя бормиди, ёки меҳмон ўзининг мақтангандай бўлиб гапирганини энди сездим, ўтирган жойида ўнғайсизланиб, бир қимирлаб қўйди. Оёқларини бурчакдан олиб дераза томонга чўзди. Қатиқдан ичкиси келиб, найин қошиқни қўлига олди. Қошиқнинг дастасида сирри кўчиб қорайиброқ қолган жойи бор эди. Уша жойини кўзига яқин келтириб қаради-ю, кир деб ўйлади чамаси, қошиқни қайтиб дастурхонга қўйди. Кейин овозига жиддий тус бериб:

— Мунира менинг биттаю битта синглим,— деди.—

Мен унинг ҳам мана шу тарзда бахтиёр бўлишини истайман.

— Лекин ҳамманинг бахти бир хил бўлармикин?

— Ҳа, европаликларда «ҳамма бахтиёр оилалар бирига ўхшайди», деган мақол ҳам бор.

— Бир тандирдан чиққан нон бир-биридан фарқ қилади-ку. Одамларнинг бахти қанақасига ўхшаш бўларкин?

— Албатта, унча-мунча фарқ бўлиши мумкин. Лекин ҳозир гап бу ҳақда эмас. Мен катта даргоҳда ишлаганим учунми, ҳар хил оилаларни кўрдим, қўйди-чиқди масалалари билан ҳам шуғулландим. Тажрибасиз ёшлар селдай тошиб келадиган дастлабки туйғуга берилишиб, оила қуришади. Лекин туйғу деганингиз тошқин сувдай тез ўтиб кетади. Бир умр иноқ яшаш учун маънавият керак, ақл, билим, маданий савиялар муштарак бўлиши керак.

— Хуштарак? — деб акам тушунмаган сўзини бузиб-роқ сўради.

Меҳмон акамга голибона кулиб қаради-ю:

— «Хуштарак» эмас, муштарак. Яъни бир-бирига монанд, бир данакнинг ичидаги икки мағиздай дегани. Сиз бу сўзни ҳалигача эшитмаган экансиз-да? Нечанчини битиргансиз?

— Олтинчини... Уруш вақти эди-да. Одам етишмас эди. Бир ишлаб кетганимча... Кейин бир йил механизаторлар мактабда ўқидим...

— Ҳафсала қилган одам ҳали ҳам ўқиса бўлади... Лекин... энди ўқисангиз саккизнинчида ўқийсизми? Мунпра худди шу синфда тарихдан дарс берар экан...

Меҳмоннинг тагдор қилиб берган саволлари, айтган гаплари Елқин акамга шундай оғир ботдики, унинг бўйинларини, пешаналарини бирдан тер босди.

— Меҳмон, сиз гапни айлантириб келиб, мени «Мунирага муносиб эмассан!» демоқчисиз чамаси?

— Сиз менинг гапимни бунчалик қаттиқ олманг, Елқинбек. Мен ҳам сизнинг газетада чиққан суратингизни кўрганман. Сиз мактабда кам ўқиган бўлсангиз ҳам, ҳаёт дорилфунунида кўп нарсани ўргангансиз. Далани дафтар қилиб ўқигансиз. Ҳозир номи чиққан механизаторсиз... Лекин оила масаласи жуда позик-да. Бир хил нарсаларнинг тахири кейин чиқади. Ҳаётда мураккаб нарсалар кўп бўлади. Эр-хотиннинг билими, тушунчаси баравар бўлмаса, гап-гапга қовушмайди, англашилмовчилик кўпаяди, ахири бир кун оила бузилади.

— Қисқаси, сиз Мунирани... ниятидан қайтармоқчи бўляпсиз, шундайми?

— Мен унинг кўзини очмоқчиман! Ҳозир китобий тушунчалар билан осмони фалакда учиб юрипти. Мен уни ерга туширмоқчиман. Мактаб болаларини тарбиялаб, ўзгартириб олиш мумкин. Лекин оила қургандан кейин «эримни истаганимдай камолотга етказаман», деб ўйлаш хаёлпарастлик!

— Сиз айтган гапларнинг баъзи бирларини мен ҳам Мунирага айтганман. Мен унга остонаси олтин уй ваъда қилганим йўқ. Турмушимиз осон бўлмаслигини билади. Лекин синглингиз қийинчиликдан қўрқмайдиган тоифадан экан-да. Агар фақат жонининг роҳатини ўйлаганда Тошкентдай шаҳарни ташлаб, қишлоққа келармиди? Дунёда халқни ўйлайдиган одамлар ҳам бор-ку, ахир! Биз фақат ўз роҳатимизни ўйлаётганимиз йўқ... «Далада ишлаётган шу қора кўзларнинг мушкулени осон қилармикинмиз», деб куйиб-пишиб юрибмиз. Мунира билан икковимизнинг мақсадимиз, орзуйимиз бир жойдан чиқяпти. Сиз айтган «муштарак»жа бу парсалар кирмайдими?

— Газетага мақола ёзсангиз, бу парсаларни ўша мақолангизга киргизасиз, йигит! Мен сиздан интервью олишга келганим йўқ.

— Хўп, мендан талабингиз нима?

— Мен ҳаммасини айтдим. Агар танти йигит бўлсангиз, Муниранинг кўзини очишда менга ёрдам берарсиз, деб умид қилган эдим.

— Менимча, Муниранинг кўзи сизу бизникдан очикроқ. Мен унга «уйланаман» деб сўз берганман. Сўзимдан қайтсам ана унда нотантилик бўлади!

Меҳмон сакраб ўрнидан турди. Онам шу пайт эшикдан чойнак-пиёла кўтариб кирди.

— Вой, меҳмон, нега дарров қўзғалдингиз? Утиринг, мен ош дамляяпман!

— Раҳмат, тўйдик! — деб меҳмон туфлисини кийди.— Она, кейин бир гап бўлса армон қилиб юрманг! Мен ўғлингизни огоҳлантириб қўйдим!

— Ие, ие, нима бўлди ўзи? Елқин, меҳмонни тўхтат!

— Азларбек ака, биринчи келишингиз, бундай қилманг, ошга ўтиринг! — деб Елқин акам ётиғи билан гапириб кўрди.

Лекин Азлар ака ўтирмай чиқиб кетди. Кейин эшитсак, у ўша кун кечаси поездга тушиб, Тошкентга қайтиб кетибди.

Орадан бир ой ўтгандан кейин Елқин акам билан

Мунира опанинг тўйлари бўлди. Азлар ака қишлоғимизга қайтиб қадам босмади. Лекин Тошкентда, келин аям ўсган ҳовлида унинг қариндошлари юз кишилик тўй эиёфати беришганида амакилари бориб, Азлар акани ҳам айтиб келди. Мен ҳам борган эдим, Азлар акани хотини билан бирга узун столнинг пойгакроғида тумшайиб ўтирган пайтида кўрдим.

6

Агар ўша кезларда биров менга: «Хали сен мана шу Азлар қариндошингга ҳавас қилиб кетидан эргашасан, Ёлқин аканг билан хафалашиб, Тошкентга кетиб қоласан», деса, ишонмай кулган бўлардим. Лекин ёшликда одам шундай ғалати кўйларга тушар эканки, кейин буни эслаб «шу бола менмидим?» деб ҳайрон бўлиб юраркан. Урни келганда мен бунинг қанақа бўлганини айтиб бераман.

Ҳар қалай, Ёлқин акамнинг Мунира опага уйланишга Азлар акага қариндош бўлиб қолганимиз турмушимиздаги кўп ўзгаришларга туртки берганини мен кейинроқ тушундим.

Ёлқин акам техника янгиликларига илгари ҳам жуда ўч эди. У тенгдошлари орасида биринчи бўлиб мотоцикл минган эди. Магнитофон нималигини қишлоқда ҳали кўп одам билмайдиган пайтда Ёлқин акам «Днепр» магнитофонидан биттасини мотоциклининг орқасига юклаб олиб келган эди. У келин аям, онам ҳаммамизни гапга солиб, микрофонни оғзимизга тутиб, овозимизни лентага ёзиб олгани, кейин буни ўзимизга эшиттиргани мен учун мисли кўрилмаган бир янгилик бўлгани эсимда. Қишлоқда бошқаларнинг товушини эшитса ҳам, умрида ўзининг овозини эшитмаган, лекин эшитишга жуда муштоқ бўлган одамлар кўп эди. Улар дала иши тўхтаган қиш кунларида атайлаб уйимизга келишарди. «Қани, Ёлқинбек, биз ҳам овозимизни бир эшитайлик», дейишиб, микрофонга қизиқ-қизиқ гапларни айтишар, кейин буни ўзлари эшитиб, қотиб кулишар эди.

Ёлқин акам яхши кўрган ашулаларини радиодан бир ёзиб олса, кейин шуни ҳар кун беш-олти мартадан эшитса ҳам тўймас эди. «Индамади» деган ашула янги чиққан пайтларда Ёлқин акам бир кун шуни магнитофондан тўққиз қайта эшитгани эсимда бор.

Мен унга узилган лентани улашда, магнитофонни ишлатишда ёрдамлашиб юриб, ахири ўзим ҳам бу ишни ўрганиб олдим. Акам йўқ пайтда синфдош ўртоқларимга

хунаримни намойиш қилмоқчи бўлибман-у, битта чатоқ иш қилибман. Ёлқин акам «Индамади»ни ёзган лентани тоза деб ўйлаб, болаларнинг гапларини шунга ёзибман. «Индамади» ўчиб кетиб, ўрнига қизиқчилик учун айтилган гаплар ёзилиб қолибди. Яна болаларнинг гапини ўчириб қўйиш ҳам эсимдан чиқибди.

Ёлқин акам кечқурун ишдан келиб, қутисининг устига «Индамади» деб ёзилган лентани қўйса, ашуланинг ўрнига болаларнинг пойма-пой гаплари эшитилади. «Адашдимми?» деб ўйлаб, яна битта лентани қўйса, у ерда мен синфдошларимни гапга солиб, керилиб сўзлаётган пайтим чиқади.

Ёлқин акам мени нариги уйдан чақириб олиб, бу нарсаларни ўзимга қўйиб эшиттирди. «Индамади» ўчиб кетгандан аччиғи келиб мени:

— Шўртумшуқ!— деб уришди.

Унинг нафрат билан айтадиган энг қаттиқ бир сўзи шу эди. Мен иккинчи бундай номаъқулчиликни қилмайдиган бўлдим.

У пайтда ҳали телевизор расм бўлмаган эди. «Шаҳарларда ойнаи жаҳон пайдо бўлипти. Андижонга ҳам келипти», деган овозалар қишлоққа энди тарқала бошлаган эди.

Бир кун Ёлқин акам Фарғона томондан битта рус ош-насини ёнига олиб, катта картон қутини машинага солиб келиб қолди. Кейин икковлари томнинг устига каптар қўнадиган айри ёғочга ўхшатиб антенна ўрнатдилар. Қутини очиб, юқори томонида деразачадек ойнағи бор бир нарсани олдилар. Бу — биринчи чиққан КВН телевизори эди. Экрани кичкинагина, дафтарнинг муқовасидай ҳам келмайди. Лекин уни столнинг устига қўйиб, антеннасини улаб, уёқ-буёғини созлашгандан кейин ойнағи бирдан жонланиб, одамлар, отлар, дарёю тоғлар кўрина бошлади. Мексика ҳаётидан галатн бир фильм берилаётган экан. Ҳаммамиз «дув» этиб телевизорнинг қаршисига тўпландик. Келин аям яқинда туғилган иккинчи ўғилчасини ухлатаётган эди. Унинг ухлашини ҳам кутиб ўтирмай, чақалоқни бағрига босганча телевизорнинг олдига келди.

— Муборак бўлсин, Ёлқин ака!

— Қуллуқ. Мана энди дунёнинг маданиятини ойнаи жаҳонда кўраверамиз.

— Катта иш бўлипти! Шунча маданийлиги билан ҳали Азлар акам телевизор олгани йўқ эди.

— Бўлмаса, хат ёзиб юборинг, келиб телевизорни бизникида кўриб кетсин!

Ҳаммамиз кулишдик. Назаримда, Ёлқин акам қайнағасининг ўшандаги гапларини ҳеч унутолмас эди. Азлар акам қилган ўша совуқ «каромат»ларни ёлғонга чиқариш учун ҳам Ёлқин акам мана бунақа янгиликларни биринчи бўлиб топиб келар эди.

Келин аям ҳам уйга дивану каравотлар, шифонеру сервантлар олган, телевизор кўргани келганларни ярим юмшоқ стулларга ўтқазар эди.

Илгари онам ҳам бизни озода, тартибли бўлишга ундар, лекин гапини унча ўтказолмас эди. Чунки Ёлқин акам куни билан тракторда ишлаб, ҳаммаёғига қорамой тегарди. Колхозимизда ҳали ҳаммом ёки душ йўқ. Келин аям уйимизга келгандан кейин акам икковимизни қўярда-қўймай ошхонанинг ёнига иссиқ душлик ваннахона қурдирди.

Бу ишларда онам келинининг тарафини олар:

— Шаҳарлик қизга уйландингми, энди ҳаракатингни қил, чида!— дерди акамга.

— Чидаб нима, шаҳарликлар осмондан оёғини узатиб турибдими, мунча?

— Рост, одамнинг одамдан қолишадиган жойи йўқ,— дерди келин аям.

Ўша куни у Ёлқин акамга янги қора костюм-шим билан чиройли галстук сотиб олиб келган эди. Меҳмонга бораётганларида Ёлқин акам оқ кўйлак устидан қора костюмни кийди-ю, лекин галстукни келиштириб боғлай олмади. У ҳали галстукни қоидали қилиб туголмас эди, Келин аям галстукни уч-тўрт марта тугиб кўрсатди, лекин Ёлқин акам бу нозик ишни тезда ўрганолмай диққат бўлди. Хотини унга жиддий қараб туриб:

— Галстукни туголмасангиз ҳечқиси йўқ, буни ўрганиб кетасиз,— деди.— Лекин сизга маълумот керак. Ёлқин ака. Ўқишни давом эттирсангиз яхши бўларди.

— Қаерда давом эттирай? — қошини чимириб сўради Ёлқин акам.— Сиз дарс бераётган синфдами?

— Менинг синфим бўлмаса, кечки синфлар бўлар. Нима фарқи бор? Унингчини битирсангиз... кейин бирорта институтнинг сиртқисига кирардингиз-да.

Бу гап Ёлқин акамга тегиб кетди:

— Маълумотим етишмагани учун галстукни боғлай олмапман шекилли-да, а? Сиз бўлсангиз институтда ўқигансиз? Азлар акангиз айтгандай, маданий даражамиз тўғри келмай қоляпти чамаси?

— Бекорга мунча қизишманг, Ёлқин ака!

— Маданият фақат мана шу галстукка қараб қолган бўлса, керак эмас у!— деб Ёлқин акам чиройли галстукни

ғижимлаб диванга қараб отди.— Мана бу телевизор, сервант, магнитофон маданият эмас экан-у, фақат шу галстук маданият экан-да, а?

Келин аям босиқ товуш билан, майин кулимсираб жавоб берди:

— Галстукнинг ўзи ҳам магазинда сотиладиган бир парча латта, холос, Елқин ака. Маданият буюмларда бўлмайди, одамнинг ўзида бўлади. Маданиятнинг ташқи белгиларини ҳар ким ҳам пулга сотиб олаверади. Лекин мен ички маданиятни айтмоқчиман. Ички дунё бойлиги пулга сотилмайди, одам буни йиллар давомида китоб ўқиб, таълим-тарбия олиб орттиради.

— Демак, мен мактабда ўқишим керак. Лекин буни истамасам-чи?

Келин аям соатига қаради.

— Об-бо, кечикибмиз. Бу гапни қўя турайлик. Келинг!

Келин аям диванга ғижимлаб отилган галстукни қўлига олиб текислади-да, осойишта юриб, Елқин акамнинг ёнига келди. Оқ кўйлагининг ёқасини кўтариб, галстукни секин акамнинг бўйнига боғлай бошлади. Унинг нозик қўли акамнинг энгагига тегар, назаримда, бу уни алланечук майинлаштирарди. Келин аям галстукни боғлаб, кўйлак ёқасини тўғрилаб қўйгунча акам қимир этмай, итоаткорона туриб берди. Кейин икковлари орадан ҳеч гап ўтмагандай бошлашиб чиқиб кетишди.

Ҳовлида уларнинг қадам товушлари тингач ойим менга қаради.

— Бу келин бало экан! — деди.— Акангни галстук билан арқонлаб олгандай қилди-я!

Ойимнинг бу сўзларида маъюс бир оҳанг эшитилгандай бўлди. Гўё суюкли ўғли энди унинг измидан чиқиб, хотинининг йўлига юрадиган бўлаётгани кўнглининг бир четига оғир ботгандек кўринди. Мен ҳам акамга ачиниб қўйдим. Ҳеч кимга сўзини бермайдиган мағрур Елқин акам наҳотки энди хотинининг чизган чизигидан чиқолмай қолса? Шундай донгдор механизатор, газеталарда сурати чиққан, радиоларда гапирган таниқли одам энди келиб-келиб етгинчи синфнинг партасида тирмизак болалар билан ёнма-ён ўтириб дарс эшитадими? «Йўқ, бунақаси кетмайди!— дердим мен ичимда.— Ундап кўра мен ўзим ўқишни ташлайман-у, Елқин акамга ўхшаб механизатор бўламан!»

У пайтларда мен баъзи бир майда-чуйдаларда ҳам Елқин акамга тақлид қилардим. Мен ҳам акамга ўхшаб, сал ўйга толсам, бошимда дўппимни айлантиришга тушардим.

Елқин акам ўзидан катта одамларга «Маҳмуд ака»,

«Рустам ака» деб эмас, «ака Маҳмуд», «ака Рустам» деб гапирарди. Мен акамнинг шу одатига ҳам тақлид қилиб, ўзимдан катта болаларга «ака Шавкат», «ака Зафар» деб мурожаат қилардим.

Ёзги каникулда болаларни пахтага олиб чиқишганда мен дарров акам ишлайдиган пайкални қидириб кетардим. Бўйим тракторга стар-етмас унга сув қуйиш, ёғ солишларни ўрганиб олган эдим. Олтинчи синфдан кейин эса ўқишни бутунлай бас қилиб, механизатор бўлишни кўнгилга тугдим. Лекин ҳали буни акамга айтганим йўқ.

Бултур Ёлқин акам менга ҳайдов тракторини бошқаришни ўргатди. Пахта териб олинган, ғўзапояни қапақасига боссанг, босаверасан. Шунинг учун ҳайдов тракторини пайкалда истаган томонимга юргизиб анча машқ қилдим. Кейин ёзда Ёлқин акамнинг «Универсал»ида машқ қила бошладим. Ёўзаларга заха етказмай культивация қилиш жуда нозик иш экан. Бир марта Ёлқин акам шийпонда тушлик еб ўтирганда мен унинг «Универсал»ини ариқ бўйидан юргизаман дедим-у, ариққа тушириб юбордим. Хайрият, ғилдираги лойга тиқилиб тўхтаб қолди. Бўлмаса дарахтга урилиб кетишим ёки ағанатиб юборишим мумкин эди. Ёлқин акам тракторни ариқдан чиқариб олгунча анча овора бўлди, мени хийла уришди, лекин эртаси куни:

— Кўнглинг чўкмасин, — деди. — Мен ҳам шунақа қилиб ўрганганман. Қани чиқ, мен ёнингга ўтириб, айтиб турман. Чиқ!

Мен кабинага чиқдим. Акам кабинетининг пастидаги узангига оёғини тираб тикка турганича:

— Эгатга қара, тўғри кетгин! — деди. — Рулни тўғри тут. Тракторнинг олдида миллиқнинг милига ўхшаб чиқиб турган темири бор-ку, ана шуни эгатнинг ўртасига тўғри-лаб боравер! Қани, кўзғал! Тўғри ўтир! Ҳа, ана! Газни камроқ бер! Камроқ! Бир текис газ бер! Бир текис!

Вилдираклар эгатнинг ўнқир-чўнқирига тушиб силкитади, тракторда амортизатор йўқ, уёқдан-буёққа чайқалиб бораётганида газни бир текис тутиш қийин.

Лекин рулни икки қўллаб чангаллаб, акам ўргатгандай маҳкам тутаман. Акам бирда-ярим орқага қараб қўяди-ю:

— Ёмон эмас! Дуруст! — деб кўнглимни кўтаради. Шунақа қилиб юриб «Универсал» ҳайдашни ўрганиб олдим-у, энди «ҳақиқий механизатор бўлдим», деб кузда мактабга бормаи қўйдим. Уша куз Ёлқин акам уйда жуда кам бўлар, кечқурунлари ишдан қайтган заҳоти мотоциклга миниб, қўшни қишлоққа жўнар ва хуфтондан кеч қайтар эди.

Мен беш-олти кун мактабга бормаганимдан кейин келин аям акамнинг олдида мени тергаб қолди:

— Нега ўқишга бормайсиз?

— Энди ўқимайман,— дедим.

— Нега? Бирон гап ўтдимми?

— Акамнинг ёнида ишламоқчиман.

— Иш бўлса қочмас, ҳеч бўлмаса ўнни битир,— деди Елқин акам.

— Сиз битирмагансиз-ку! Мен ҳам олти йил ўқидим, бўлди-да.

Келин аям акамга тагдор қилиб:

— Айтмабмидим?— деди.— Кичик аравалар каттасининг изидан юради. Ҳали ўғилларингиз ҳам бўй етса шундай дейди!

— Об-бо, ака Турсун-эй! Ҳали ўқишда ҳам менга эргашмоқчимисан? Ундай бўлса, мен сенга битта сиримни айтай. Кечқурунлари қўшни қишлоққа мотоциклда қатнаб юрганганимни кўрганмисан?

— Ҳа, кўрганман.

— Сабабини айтсам, овоза қилиб юбормайсанми?

— Йўқ!

— Келин аянг жон-ҳолимга қўймади. Қўшни қишлоқнинг кечки мактабида ўқияпман, оғайни. Еттинчида!

Мен ишонмадим:

— Ҳо, мени алдаяпсиз! — дедим.

— Худо урсин, чин!

— Мен сизни бирор марта мактабимизда кўрганим йўқ-ку.

— Бу мактабда эмас... Мен қўшни қишлоқнинг мактабига қатнаб ўқияпман, дедим-ку сенга, тушундингми?

Мен тушунмадим:

— Бизда ҳам еттинчи синф бор-ку! Нима қилардингиз бошқа ёқларга бориб?

— Еттинчи — сенинг синфингдами? — кулиб сўради акам.— Энди мен сен билан бирга ўқийми? Парталарингга сиғмасам-чи?

— Стул қўйиб беришади. Кечки синфларда стул бор!

— Э бор-э ўша стулинг билан!— деб акам қўл силтади.

— Турсунжон, гап стулда эмас!— деб келин аям кулиб-кулиб изоҳ берди: — Акангизга орият йўл бермаяпти. Мен ўқитувчи бўлган жойда бу киши дарс эшитсалар кулгига қолармишлар!

— Менга уйда бераётган дарсларингиз ҳам етади,— деб акам хотинига ҳазил қилди.

Мен ҳам ичимда Ёлқин акамнинг тутган йўлини маъқуллаб қўйдим. Ҳадеб хотинининг айтганини қилаверадими?

— Лекин бошқа қишлоққа борганингиз тўғри, ака,— дедим.

Ёлқин акам менга жиддий тикилиб туриб:

— Бу гап шу ерда қолсин,— деди.— Ҳозир дарров китоб-дафтарингни йиғиштир-у, мактабингга йўрғала! Тез бўл! Унингчини битирмагунингча мактабдан кетмайсан, тушундингми?

— Тушундим. Унингчини сиз билан баравар битирар эканмиз!

Мен еттинчи синфнинг дарсликларини қўлга олганимда энди Ёлқин акам ҳам шу дарсликлар бўйича имтиҳон топширишини ўйладим-у, бирдан кўнглим кўтарилди. Мен акамдай бўлишга интилиб юриб, шу нуқтада унга тенглашиб қолганимдан хурсанд эдим.

Бу ишга сабабчи бўлган келин аям эса шу кундан бошлаб кўзимга аввалгидан хийла эътиборли кўринадиган бўлди.

Ёлқин акам кундузлари доим банд, сабоқларини кечаси мен ухлаб қолганда қилса керак, унинг қўлига қалам-дафтар олганини жуда кам кўраман. Эрта тонгдан-кечаси қоронғи тушгунча дала, пахта дейди, трактор, машина дейди. Мотоцикли ҳам ўзига ўхшаб тиним билмайди. Мен унинг гоҳ дала йўлида, гоҳ тоғ-адирларда, гоҳ район йўлида мотоциклини ўқдай учуриб бораётганини кўриб қоламан.

7

Ҳозир менинг хаёлимда мотоцикл бирдан акам мукофотга олган кўк «Волга» билан алмашинди. Рулда унинг ўзи. Келин аям тўртта боласи билан орқа ўриндиқда ўтирибди. Мен акамнинг ёнидаман. Камчик довонидан ошиб, Тошкентга боряпмиз. Машина янги, сал газ берсангиз олиб қочади. Ёлқин акам айланма тоғ йўлларида учинчи тезлик билан рулни чирпирак қилиб бурганда филдиракнинг резиналари асфальтга ишқалиб, чийиллаб товуш беради. Баъзида машинанинг олди муюлишдаги катта тошга бориб уриладигандай бўлади. Мен тез тормоз бермоқчи бўлиб, оёғимнинг тагини жон-жаҳдим билан босиб қоламан.

Лекин тормоз ҳам, руль ҳам Ёлқин акам томонда. У машинани жуда тез, жуда аниқ буриб ўтказиб кетади. Келин аям:

— Ботирлигингизга ишондик, энди секин ҳайданг! — деб илтимос қилади.

Елқин акам машинани секинлатади-ю:

— Гап ботирликда эмас! — дейди. — Мен тезликни яхши кўраман-да!

— Биламан, сиз хавф-хатар билан ўйнашишни ҳам яхши кўрасиз! — дейди келин аям.

Орқада болачалар алланарсадан хавотирлангандай кўзлари катта-катта бўлиб, жим ўтиришипти. Елқин акам, ўгирилиб, уларга кўз ташлайди-да:

— Бўпти, ҳозир машинани секин ҳайдайдиган Тур-сун акаларингга бераман! — дейди.

Оҳангарондан нарида текис йўллар бошланади. Мен бу «Волга»нинг олиниш тарихинию ҳозирги сафаримизнинг сабабини эслаб кетаман...

Қишлоғимиз далаларининг нариги четида охири тоғларга уланиб кетган яланғоч адирлар бор. Бу ерларда бўри кўп бўлар эди. Бировнинг сигирини, бировнинг қўйини ёки эшагини шу адирда бўри еб кетгани ҳар йили оғиздан-оғизга ўтиб, гап бўлар эди. Адир ўзи қуп-қуруқ, у ер-бу ерида фақат шувоқ ўсади. Сув йўқ. Баҳор пайтларида ёмғир кўп ёғса адирнинг ажинлари орасидан сув оқиб келади. Лекин кўпинча бу сувга ҳам сассиқ ҳидлар, қорамойлар қўшилиб оқади, уни ичиб бўлмайди. Мана шунинг ҳаммаси сабабли бўлса керак, одамлар бу адирга «Бўри адир» деб ном қўйишган эди.

МТСлар тугатилиб, бутун техника колхозлар ихтиёрига ўтган йили Елқин акам шу адирда кўп айланадиган бўлиб қолди. Илгари МТСда ишлаган Жобир Тошбеков бизнинг колхозга раиснинг техника бўйича муовини бўлиб ишга келган эди. Елқин акам баъзи кўплари кечқурун уни бизникига бошлаб келар, икковлари колхоз давлатдан сотиб олган янги техникаю ундан фойдаланиш тўғрисида узоқ-узоқ гаплашишар эди.

— Лекин звено системаси ҳам жонга тегди-да, ака Жобир! — деди Елқин акам. — Лахтак ерлар, ҳаммаёқ тут, машина айланмайди. Тутини олиб ташлай десангиз ҳосилоту бригадирлар маҳкам ёпишади. Жанжаллашавериб безор қилишди.

Жобир Тошбеков акамнинг ҳар бир гапини маъқуллаб, бош ирғаб ўтирди-ўтирди-ю, бирдан:

— Елқинбек, Мирзачўлга кетиш керак! — деди. — Бу тутларни кўчириб тамом қилиб бўлмайди. Эскини ямаб, эсингиз кетгунча янги ерларга боринг! Техника ана у ерда яйраб ишлайди.

— Узингиз ҳам борасизми?

— Келажакда, балки борарман. Ҳозир бу ердан жавоб беришмаса керак.

— Мен ҳам янги ер очишни аввал шу ерда машқ қилиб кўрсам-чи, ака Жобир?

— Бу ерларда қўриқ қани?

— Ана, Бўри адир турибди. Мен айланиб кўрдим. Тупроғи жуда яхши.

— Сув-чи?

— Мен бунинг ҳам мўлжалини олдим. Адирнинг тагигача ўзи оқиб боради. Агар «Андижон» насосидан биттасини ўрнатиб, қувур ётқизсак, сувни тепага отиб чиқараверади.

— Харажати катта бўлади-да. Раис кўнармикин?

— Сиз масъулиятини олсангиз кўниши мумкин. Лекин кўнса, қилган харажати икки йилда қайтади. Нарёғи соф даромад.

— Бўлмаса, сиз мўлжаллаган жойни мен ҳам бир кўрай.

— Истасангиз ҳозир олиб бораман. Ош дам егунча қайтиб келамиз.

— Юринг!

Улар иккови мотоциклга мингашиб, адир томонга кетишди.

Ёлқин акамнинг қишлоқ билан Бўри адир орасида, ундан кейин адир билан району шаҳар орасида бетиним қатнаши ўша кунлари бошланганча ой сайин кўпайиб бораверди.

Жобир Тошбеков «ҳамма ншга ўзим ёрдамлашман» деган бўлса ҳам, кейин бошқа ташвишлар билан бўлиб кетди. Насос топиб келиб ўрнатишу адирга беш юз метрлик темир қувур тортиб чиқаришнинг бутун оғирлиги Ёлқин акамнинг елкасига тушди.

Акам биринчи йили очган ўттиз гектар ерда косадай, пиёладай, ундан катта ё кичик тошлар хийла кўп эди. Бу тошлар териб ташланмаса чопиқ тракторига осиладиган культиваторларнинг тигини синдириши мумкин эди. Бунинг учун чигит экишдан олдин янги ердаги тошларни битталаб териб, пайкалдан чиқариб ташлагунча акам ҳам роса тер тўқди, унинг бригадасига аъзо бўлиб кирган етти киши ҳам тиним билмади. Уйдан мен билан онам икковимиз ҳам чиқиб тош тердик.

Ахири, ер тобига келиб, чигит экилди. Ҳаш-паш дегунча кунлар қизиб, суғориш даври етиб келди.

Адирда очилган янги ер колхозимизга қарашли да-

лаларнинг охирида эди. Катта сойдан ажралиб чиққан ариқнинг суви бошқа ҳамма бригадаларнинг еридан ўтиб бориб, кейин насос ўрнатилган жойга келарди. «Отанг мироб бўлса ҳам, еринг қулоқнинг бошида бўлсин», деган мақолнинг нималигини биз ўшанда билдик. Буёқда ҳали бино бўлгандан бери суғорилмаган адирнинг ери режага тушмай овора қилади. Ҳали у еридан каламушга ўхшаган жонворларнинг ини чиқиб, сувни ютиб юборади, ҳали бу ери нишаб чиқиб, сувни югуртиради-ю, эгат ювилиб кетади.

Шунинг устига насос чиқариб бераётган сув тўсатдан камайиб, жилдираб қолади.

— Бир гап бўлди! — деб акам пастга югуради. Мен унинг кетидан етиб бораман.

Қарасак, катта ариқдан сув келмай қолибди. Акам дарров насоснинг қизил тугмасини босиб, уни тўхтатди.

— Мотор қуруқ айланса, куйиб кетади,— деб менга тушунтирди.— Сен тепага чиқиб Абдурасулга айтиб туш. Юқоридаги сувга ҳозирча ўзи қараб турсин.

— Мен-чи, ака?

— Сен насоснинг олдида турасан. Сувни яна бирон-таси ўзининг даласига олганга ўхшайди. Мен буёққа очаман-у, ўзим қулоқнинг бошида тураман. Сув келиб мана бу ҳовуз тўлган заҳоти насоснинг оқ тугмасини босасан.

Елқин акам ариқ ёқалаб, узоқлаб кетди. Айтгандай, катта ариқнинг сувини қулоқнинг бошроғидаги бригадалар бўлиб-бўлиб олиб қўйган экан. Ҳолбуки раис сувни тақсимлаганда «янги ер сувни кўп ичади» деб, Елқин акамнинг улушини каттароқ белгилаган эди.

— Инсоф ҳам керак-да, ахир! — деб Елқин акам қўшни бригадирларга қаттиқ-қаттиқ гапиради.— Насос куйиб кетса нима бўлар эди?

— Биз сувдан ўз улушимизни оляпмиз, холос! — деб улар ўзларини оқлашади.

— Улушингиз шунча кўпми? Қулоққа қаранг! Бутун ариқни битта қулоққа очиб юборибсиз-ку!

— Э, исқоти қулоққа чим босмаган эдим, сув ювиб кетибди! Ҳозир тўғрилаймиз! Ҳозир!

Қулоққа бир-икки кетмон тупроқ аралаш лой ташланади. Бу билан иш битмаслигини биладиган Елқин акам кетмонни қўлига олади-да, ариқ бўйидан чим ўйиб, қулоққа яхшилаб босади.

Шу тарзда тўрт-бешта қулоқ ҳар бригаданинг ўз улушига яраша режага солингандан кейин мен турган жойга ҳам сув етиб келади. Насоснинг ҳовузи тўлган заҳоти туг-

мани босаман. Насос гувиллаб ишлаб кетади. Мен суюниб, темир қувурларнинг ёнидаги сўқмоқ билан юқорига қараб чопаман. Лекин сув мендан олдин етиб келган бўлади.

Адирнинг тупроғи жуда зўр чиқди. Сув берганимиз сари кўсаклар кўпайиб, пахта роса бўлиб берди. Қияроқ жойларида трактор сал эҳтиёт билан юргизилса ҳам, лекин янги ернинг атрофи очиқ, карталар машина ишловига мосланган. Ёзги каникулда мен ҳам бир ойдан ортиқ «Универсал» ҳайдадим. Кузда мактабимиз пахта теримига чиққанда мен яна Ёлқин акамнинг ёнига келдим-у, машинада пахта теришни ҳам ўрганиб олдим.

Комплекс механизацияга эътибор кун сайин ошиб борар, акамнинг адирда янги ер очиб, ҳамма ишни машинада қилаётганини мухбирлар бир-биридан ошириб таърифлашарди. Область газетаси акамнинг катта суратини: «Ёлқин Отажонов Бўри адир деб аталган жойни серҳосил пахтазорга айлантириб, ҳар гектаридан йигирма беш центнердан оқ олтин олди», деган сўзлар билан босиб чиқарди. Телестудиянинг оператори унинг қия жойда ҳам машинасини усталлик билан ҳайдаётганини суратга олиб кетган эди, орадан тўрт кун ўтгандан кейин бу ҳаммаси экранда кўрсатилаётган пайтда диктор: «Комплекс механизациялашган бригаданинг бошлиғи Ёлқин Отажонов янги ўзлаштирилган ерда юқори ҳосил етиштириб, унинг ҳаммасини машинада териб олди», деган сўзларни йўғон товуш билан айтиб турди.

Ёлқин акам баҳордаёқ ўқариқнинг бўйига тол, терак эккан эди, ёзга бориб ҳаммаси кўкариб кетди. Янги очилган ернинг шабада яхши тегадиган кўкракдор жойига дала шийпони қурилган эди. Унинг атрофига ўтқазилган олма, ўрик, шафтоли кўчатлари ҳам битта қолмай кўкарди. Бир йил ўтгандан кейин эса ўрик билан шафтоли гуллаб ҳам берди. Ёлқин акам буни кўрган сари «адирда гап кўп!» деб, ҳар йили йигирма-ўттиз гектардан янги ер очарди. Баҳорда жала сувларига қўшилиб, адирнинг юқори томонларидан оқиб келадиган бадбўй қорамой — нефть экан. Биздан ўн-ўн беш чақирим нарида нефть конлари очилиб, вишкалар қурилди.

У пайтларда районимизда ҳали бульдозерлар йўқ эди. Адирда очилган ерларнинг қияси тикроқ жойларини текислаш учун Ёлқин акам бульдозерни кончилардан сўраб, олиб келиб ишлатди.

Адирда ўзлаштирилган ер тўқсон гектарга етганда ҳосил ҳам ўттиз уч центнерга чиқди. Терим пайтида Тошкентдан Фарғона водийсига Марказкомнинг масъул ходими

келиб, далаларни айланиб юрган экан, бир кун янги маркали оқ «Волга»да бизнинг адиримизга келиб қолди. У пайтда адирга келадиган йўлга тош ҳам тўкилмаган, ўйдим-чуқур жойлари кўп, чанги кўкка кўтарилар эди. Оқ «Волга»нинг кетидан область ва район вакиллари, колхозимизнинг катталари ҳам ўз машиналарида чанг-тўзонга ботиб, ўйдим-чуқурларда силкиниб келмоқда эдилар. Ёлқин акам терим машинасидан тушиб, уларга пешвоз чиқди. Мен ҳам қизиқиб акамнинг кетидан бордим. Марказкомдан келган масъул ходим чакка сочлари оқарган, баланд бўйли, хушқомат киши экан. У Ёлқин акамнинг қанча ери, қанча одами борлигини сўраб олди. Кейин менга ишора қилиб:

— Бу йигитча ҳам бригада аъзосими? — деди.

— Бу ҳали мактаб ўқувчиси. Ёрдамга чиққан.

— Қўлда пахта терадими?

— Йўқ, Отажонов укасини ҳам машиннада ишлашга ўргатган,— деб орқароқда турган Жобир Тошбеков изоҳ бера бошлади.

Марказкомнинг масъул ходими менга:

— Йигит, бу йил машинада неча тонна тердингиз? — деди.

Мен уялиб кетдим, дамим ичимга тушиб кетгандай бўлиб, овозим зўрға эшитилди:

— Қирқ етти тонна...

Бу менга жуда оздай туюлар эди. Лекин у киши қувониб:

— Ана, механизациянинг шарофати! — деди. — Бутун бир мактабнинг ўқувчилари қўлда терадиган пахтани бу йигитчанинг бир ўзи терибди. Уртоқ Отажонов, сиз ўзингизга ўхшаган механизаторларни мумкин қадар кўпайтираверинг.

— Хўп бўлади!

— Қалай, адирда янги ер очишни давом эттирмоқчимисиз?

— Ҳа, эндиги йил яна йигирма гектар ер очмоқчимиз. Бу ерда мева дарахлари ҳам тез ўсарқан. Ун гектарини боғ қилмоқчимиз.

— Жуда яхши. Йўл бўйларига тол, терак экибсиз. Кўрдим, соя берадиган бўлиб қолибди.

— Мен Ёлқинжонга анжиршафтолининг кўчатидан топиб келиб берган эдим, бу йил ҳосилга кирди,— деб яна Жобир Тошбеков гап қўшди.

Қийин пайтда кам кўринадиган Жобир ака ҳозиргидай мақтов эшитиш мумкин бўлган вақтда дарров пайдо

бўлиб қолишини ва кўзга яққолроқ ташланишга интилишини мен шунда бир сездим.

Марказкомнинг масъул ходими Ёлқин акамга қараб:

— Биздан қандай талабингиз бор? — деди.— Тортинмай айтаверинг.

Акам қўлини кўксига қўйиб:

— Раҳмат,— деди.— Битта илтимосимиз шуки, катта ариғимизга сув кўпроқ берилса... Катта сойдан келадиган сув бизга озлик қилиб қоляпти. Жанубий Фарғона канали бу ерга унча узоқ эмас. Лекин бизнинг колхозни бу каналга улашмаган экан. Эндиги йил майдонимиз яна кўпайса, сув жуда танқис бўлиб қолади, Сиздан илтимос...

— Бўпти, ирригаторларга айтамиз, ҳисобга олишади... Энди ўзингиз учун сўрайдиган бирор... илтимосингиз бўлса, уни ҳам айтинг.

— Ўзимга ҳеч нарса керак эмас, ҳаммаси бор.

Марказкомнинг масъул ходими бу жавобдан мамнун бўлиб кулди. У бировни ёқтирса, қўлини баланд кўтариб, кафтини кўришаётган одамнинг кафтига юқоридан қувноқ бир тарзда ташлар экан. Ёлқин акамга ҳам шу тарзда қўл бериб, қувноқ хайрлашди-да:

— Сизнинг бу фидойилигингизни албатта тақдирлаш керак! — деб қўйди.

Орадан икки ой ўтгандан кейин Ёлқин акамга «Республикада хизмат кўрсатган механизатор», унвони берилди. Бу воқеадан районимиз раҳбарлари ҳам тегишли хулоса чиқаришди-ю, Ёлқин акамни «Волга» машинаси билан мукофотлашди. Тўғрироғи, районимизга тақсимот бўйича сотиш учун берилган битта «Волга»ни Ёлқин акамга сотиш ҳақида буйруқ чиқаришди.

Шу кундан бошлаб адирга келиб-кетувчилар кўпайди. Раисимиз райижроком билан гаплашиб, адир йўллари текислатди, анча жойини асфальт қилдирди. Бу орада Тошкентдан келин аямнинг Азлар акаси Ёлқин акамни ушвон билан табриклар телеграмма юборган эди.

— Газетадан ўқишти-да! — деди Ёлқин акам.— Қайнағамиз бизни энди тан олаётганга ўхшайди. Мунира, машинада ака Азларнинг уйига бориб келмаймизми?

Айвонда ўн ойлик ўғилчасини эмизиб ўтирган келин аям:

— Болаларни қандай қиламиз? — деди.

— Акангиз жиянларини кўришга келмадилар. Энди ўзимиз олиб бориб кўрсатайлик!

— Йўл жуда узоқ-да. Сиз руль билан бўлсангиз, мен бир ўзим тўрт болани қандай эплайман?

Акам менга қаради:

— Турсунни ҳам бирга олиб кетамиз, сизга ёрдамлашади.

— Ҳо-о, мен сизга болабоқар бўлар эканман-да! — дедим.

— Биз билан томоша қилиб келасан.

— Агар машина ҳайдашни ўргатсангиз бирга ҳайдашиб бораман.

Елқин акам машинасининг калитини чўнтагидан олди-ю, менга тутқазди.

— Ма! Аяйди деб ўйлайсанми? Қани, ўтир рулга. Терим машинасини ҳайдагансан. Бу ҳам ўшанга ўхшаган.

Елқин акам ёнимда ўтириб, ўргатиб турди. Икки ҳафта ичида мен ҳам машинани дурустгина ҳайдайдиган бўлдим.

Айни қовун пишиғида гўзага ишлов бериш тўхтатилди. Акам раисдан тўрт кунга жавоб олди.

Мана ҳозир ҳаммамиз Олмалиқ йўли билан Тошкентга кириб боряпмиз. Шаҳар кўчаларини Елқин акам менадан дурустроқ биледи. «Роҳат» кўлидан ўтганимиздан кейин рулни яна унинг ўзи олди.

8

Тошкентнинг камқатнов кўчаларидан бирига бурилиб, икки қаватли ёштин иморат қаршисида тўхтадик. Келин аям машинадан тушиб, кўча эшиги тепасидаги оппоқ қўнғироқ тугмасини босди. Кейин кўча эшигидан анча наридаги икки тавақали катта қизил дарвозага қараб кетди. Ичкаридагилар ўша дарвозанинг бир тавақасига ўрнатилган эшикдан кириб-чиқишини келин аям билар экан. Дарвоза эшигидан узун ипак халат кийган жувон чиқди-ю, келин аямга бир лаҳза жим тикилиб турди.

— Дилнозхон, мени таниёлмай турибсизми? — деб келин аям кулиб юборди.

Дилнозхон Азлар аканинг хотини экан. Келин аямни энди таниди-ю, қучоқлашиб, ўпишиб кўришди. Эшикдан ичкарига қараб:

— Азлар ака, Мунира келди! Мунира! — деб қичқирди.

Қалта энгли оқ тениска кийган Азлар ака югуриб чиқди.

Келин аямни пешанасидан ўпиб кўришди. Кейин машинанинг олдига келди. Елқин акам унга томон уч-тўрт қадам юриб борди. Назаримда, Азлар ака қўл бериб кўришмоқчи эди, лекин Елқин акам қишлоқчасига қучоқ очди.

Машинадан бирин-кетин жиянчалар туша бошлашди. Азлар ака болалар қаршисида чўнқайиб, каттасини бир қучоғига, ундан кейингисини иккинчи қучоғига олди. Шунда учинчи бола унинг олдига келди.

— Ие, бу ким? — деб Азлар ака синглисига қаради.

— Бу учинчи жиянингиз, — кулиб изоҳ берди келин аям.

Азлар ака «буниси қучоғимга сиғмайди-ку!» дегандай шошиб қолди. Шунда Ёлқин акам менинг қўлимда ухлаб ётган кичик ўғилчасини қайнағасига кўрсатиб:

— Мана бу — тўртинчи жиянингиз, — деди.

Ёлқин акам бу гапни қайнағасига бир хушхабар оҳангида айтди. Чунки бизда боласи кўп отани «бадавлат экансиз!» деб мақтайдилар. Тоғалар ҳам жиянлари кўплигидан фахрланиб юрадилар. Лекин Азлар ака алланарсайдан ташвишга тушгандай, қучоғидаги болаларни бўшатдида, қаддини тиклади.

— Фақат пахта планини ошириб бажаряпсизлар десам, ота-оналик планини ундан ҳам ошириброқ бажарганга ўхшайсизлар! — деди.

Ёлқин акам бу гапни ҳазилга олиб кулди. Лекин келин аям акасининг сўзларида пичинг ҳам борлигини сизди шекилли, ўнғайсизланиб кичкинасини менинг қўлимдан олди.

— Қани, ичкарига киринглар, — деди Дилнозхон. — Машинани дарвозадан олиб кириш мумкин.

Азлар ака дарвозани очди. У мени шофер деб ўйлаган экан. Машинани Ёлқин акам ичкарига ҳайдаб кирганини кўриб:

— Машина кимники? — деди.

— Ўзимизники.

— Ие, сотиб олганмисиз?

— Мукофотга теккан, — деди келин аям акасига.

«Волга»нинг кўкиш сиртига узоқ йўлда анча чанг ўтирган бўлса ҳам, лекин тахи бузилмаганлиги, янгилиги билиниб турарди. Азлар ака унинг фарасини ҳавас билан силаб:

— Лекин бунни яхши олибсизлар, — деб қўйди. — Буюрсин! Табриклайман!

Машина багажниги совға-саломга тўла эди.

Битта қўйни сўйиб, нимтасини докага ўраб олиб келган эдик. Онам бир сават анжиршафтоли териб берган, «тошкентликлар яхши кўради», деб сурп халтачада мош юборган эди. Яна гуруч, қовун...

— Қаерга туширай? — деб саватни кўтариб Азлар акага қарадим.

— Ойи, чиқинг, бу нарсаларга жой кўрсатинг,— деди Дилнозхон.

Унинг ўзи ҳам, Азлар ака ҳам совға-саломга қўл уришмади. Назаримда, рўзгор ва ошхона ишларини Дилнозхоннинг онаси қилар экан. Олтмиш ёшларга борган бу семиз аёл биз билан қуюқ сўрашди, совғаларга қараб:

— Вой, овора бўлибсизлар-де! — деб қўйди.— Саватни ошхонага олиб кириг. Қовунни ҳам!

Бу орада Дилнозхоннинг отаси ҳам чиқиб, ҳаммамиз билан қўл бериб кўришди. Баланд бўйли, тепакал киши экан. Докага ўроғлиқ гўштни қўлимдан олиб, подвалга тушириб осди.

— Қани, ичкарига марҳамат! — деб Ёлқин акам билан келин аямга қаради.

Очиқ эшикдан ойнадай ялтираб турган паркет пол кўринди. Келин аям акасининг жуда озода туришини, таъби нозиклигини қишлоқда бизга айтган эди. Биз шаҳарга тушганда киядиган янги кийимларимизни ва чет элда тикилган чиройли туфлиларимизни кийиб келган эдик.

Шундай бўлса ҳам, йўлда туфлимга чанг ўтириб қолганини кўрдим-у, уни остонада ечмоқчи бўлдим.

— Ана, чўтка, тозалаб олинг! — деди Азлар ака.

Бир четда қора, оқ, қизғиш — ҳар хил чўткалар ва тўқ-қизил бахмал латта турган экан. Аввал Ёлқин акам, кейин мен туфлиларимизни чўткаладик-да, ичкарига қадам қўйдик.

— Қўл ювадиган жой буёқда,— деб Дилнозхоннинг отаси бизга ваннахонани кўрсатди.

Дилнозхоннинг онаси эса учта тоза сочиқ олиб келиб, ваннанинг кафель деворидаги оқ чинни қоziққа илиб кетди.

«Чиннидай тоза» деган гапнинг маъносини мен шу ерга кирганда тушундим. Чўмиладиган жойи ҳам, қўл ювадиган жойи ҳам жонон чиннидай нафис, йилтираб турибди. Ёлқин акам майкачан бўлиб олиб, бет-қўлини юваётганда ёқимли бир ироқи совуннинг ҳиди димоғимга урилди. Кейин шу совунда мен ўзим ювина бошладим.

— Қизил тугмачали жўмракдан иссиқ сув келади, кўп очма, куясан,— деб огоҳлантирди Ёлқин акам.

Мен сувни илиқ қилиб, узоқ ювиндим. Артинаётганимда ваннахонанинг ўнг деворига осилган катта тошойнада аксимни кўриб қолдим. Бу оппоқ чиннихона одамнинг чеҳрасини очиб кўрсатар эканми, ё шаҳарга келиб бирдан рангим кириб қолдим, ўзимга-ўзим аввалгидан хийла кўҳлик кўриниб кетдим.

Биздан кейин келин аям кичкинтойларни ваннахонага олиб кириб, бет-қўлларини ювиб чиқди. Кейин ҳаммамиз гилам тўшалган катта бир хонага кирдик.

Бир-бирига мос қилиб танланган стуллар, журнал-столчаси, овқат столи, диван — ҳаммаси ниҳоятда озода, худди ҳозир сотиб олиб келингандай полировкаси ялт-юлт қилади. Ойнабанд сервант ичида қимматбаҳо чиннилар, олтин-қумуш қошиқчалар, қанддонлар. Уч тавақали тош-ойна уй ичидаги гўзал жиҳозларни ўзида акс эттириб, гўё икки баробар кўпайтириб кўрсатади.

Эшиги очиқ нариги хонадан пианино овози эшитилмоқда эди. Утаётиб қарасам, сочига лоларанг лента боғлаган бир қизча очиқ турган нотага қараб, қандайдир машқни чалаяпти.

— Камола, Мунира амманг келдилар, чиқ! — деди Дилнозхон.

Қизча бошини қимирлатиб «эшитдим» дегандай қилди-да, пианинодаги машқни охирига етказмагунча келмади. Биз стул ва диванларга ўтирганимиздан кейин сал ўтмай пианино овози тинди. Ичкари уйдан Камола чиқиб келди. Кейин билсам, ёши саккизда экан. Лекин ёшига нисбатан бўйи узун кўринади, ўзи озғин, кўзлари алланечук жиддий. У бизга тил учуда салом берди. Келин аям боласини чап қўлига олиб, ўнг қўли билан Камолани бағрига босиб, чаккасидан ўпди. Қизча буни ёқтирмай афтини буриштирганига менинг кўзим тушди. Мен унинг бу оиладаги ёлғиз фарзанд эканини билар эдим. «Бувисию бобоси, дадасию онаси кўп сўйиб ўпса керак, шунинг учун эркалатишлар ҳам меъдасига текканга ўхшайди», деб ўйладим.

— Асқар, Шамсия, Тўлқин! — деб келин аям болаларини чақирди. — Қани, Камола билан танишинглар! Келинлар, кейин бирга ўйнайсизлар!

Ёлқин акамнинг гапга тез кирадиган қобил болачалари орқама-кетин Камоланинг қаршисига келишиб, унга салом беришди.

— Нима ўйнаймиз?

— Қанақа ўйинчоғингиз бор? — дейишди.

Камола пианино қўйилган хонага кириб, эскириб қолган иккита қўғирчоқ олиб чиқди. Асқар қўғирчоқларни ёқтирмай:

— Мен қиз боламанми? — деди.

Биз кулдик. Камолага бу ёқмади шекилли, қўғирчоқларни тўрт яшар Шамсияга тутқазди-ю, йўлакка чиқди. Йўлакда иккинчи қаватга чиқадиган бежирим ёғоч зинапоя

бор эди. Камола шу зинапоядан юқорига кўтарилиб кетди.

Азлар аканинг қайнатаси ҳозир пенсияга чиққан бўлиб, илгари катта бир лойиҳа институтининг директори бўлган экан. Бу икки қаватлик қулай квартиранинг режасини ўша институтнинг лойиҳачилари чизган экан. Квартиранинг орқа томонида ойнабанд верандаси ва қалин тоқлар соя солиб турган кичкина ҳовлиси бор эди.

Бизни бу квартиранинг ва ундаги жиҳозлару қулайликларнинг салобати босар, акам икковимиз бир-биримизга қараб, тортиниб-қимтиниб ўтирар эдик. Лекин биз ийманган сари болалар ўзларини эркин тутишарди. Асқар билан Шамсия зинапоядан юқорига чиқиб, пастга тушиб, қувлашмачоқ ўйнай бошлади. Азлар ака йўлакка чиқиб:

— Жиянчалар, йиқиласанлар, бас!— деб уларни пастга олиб тушди.

Бу орада уч яшар Тўлқин трелляжнинг олдига бориб, атир шисасига тароқни уриб ўйнай бошлади. Ёлқин акам менга имо қилди. Ўрнимдан туриб, Тўлқинни столнинг олдига олиб келдим.

Столга оқ дастурхон ёзилган, Дилнозхон билан оналари ҳар бир меҳмон учун алоҳида тақсимчалар, биллур қадаҳлар, кумуш қошиқ ва вилкалар қўйдилар. Бир вақт қарасам, Тўлқин шу вилкалардан биттасини олиб оғзига тикипти. Буни Ёлқин акам ҳам кўриб қолди-ю, вилкани ўғлининг қўлидан олиб, дастурхон четига қўйди.

— Ҳечқиси йўқ, ҳозир ювиб келаман,— деб Дилнозхоннинг онаси вилкани ошхонага олиб чиқиб кетди.

Болалар алахситдими, ё бошқа сабаб бўлдими, мезбонлар билан гапимиз унча қовушмади.

— Дилнозхон, ҳали ҳам киностудияда ишляяпсизми? — деди келин аям.

— Ҳа, киноленталарни қирқиб-улаб, монтаж цехида ямоқчилик қилиб юрибмиз.

Дилнозхоннинг оғиси чинни лаганда қип-қизил қилиб пиширилган бутун-бутун товуқлар олиб кирди. Кетидан кичкина гулгун косаларда укроп сепилган товуқ шўрва тортилди. Азлар ака битта арман коньяги билан «Искра» деган болгар шампанидан очди. Уйларига биринчи марта келганимиз учун, Ёлқин акамнинг унвони учун қадаҳ таклиф қилди.

— Ичмасак бўлмайди чамаси,— деб Ёлқин акам менга қаради.— Машинани сен ҳайдайсан-да.

— Майли!

— Менда битта қўшимча бор,— деди келин аям,—

Азлар акам қишлоққа борганда маданият, билим тўғрисида кўп гапирган эдилар. Гаплари бекор кетмади. Мана бу йил Ёлқин акам кечки мактабни битириб, аттестат олдилар.

— Эндими? — деди Дилнозхоннинг оналари таажжубдан кўзларини ола-кула қилиб. — Тўрт болалик бўлганда-я!

Ёлқин акамнинг офтобда қорайган юзи қорамтил-қизғиш лавлагининг тусига кирди.

— Эзгуликнинг кечи йўқ, табриклаймиз! — деди Азлар ака.

— Энди институтни сиртдан битириб, диплом олишлари учун ҳам қадаҳ кўтарайлик! — деди келин аям. Унинг чап қўли ҳали ҳам кичик ўғилчаси билан банд. Шампани бижиллаб ўйнаётган фужерни ўнг қўлига олиб озгина ичди. Товуқ шўрвадан кейин дўлма келтирилди. Болгар қалампери, бойимжон, помидор, ҳатто ўзимизнинг жўн бодринг — ҳаммасининг ичига гўшт қийма солиниб, шундай пиширилибдики, мен уй бекасининг пазандалигига қойил бўлдим. Ичмаганимнинг аламига овқатлардан роса едим.

Чойга ўтганимизда келин аям қўлидаги ўғилчасини ўзидан мумкин қадар узоқ тутиб ўрнидан турди. Кулиб:

— Бизни кечирасизлар! — деди-да, ваннахона томон шошилди.

Гап нимадалигини сезиб, ҳаммамиз кулиб қўйдик. Фақат Азлар ака кулмас, алланарсадан энсаси қотиб ўтирганга ўхшарди. Кўп ўтмай келин аям боласининг иштончасини янгилаб қайтиб келди.

— Қани, менга беринг-чи, — деб Ёлқин акам болани олиб тиззасига ўтқазди. Унинг бу ўғли жуда ювош, «миқ» этмай ўтирарди-ю, катталари шўх эди.

Қўшни хонада пианино беўхшов даранг-дурунг қилиб қолди.

Тўлқиннинг:

— Менам чалай! Менам! — деган товуши эшитилди. Асқар унга:

— Бор кет, бўйинг етмайди! — деб ўшқирди.

Кейин даранг-дурунг баттар авжига чиқди.

Азлар аканинг ранги оқариб кетди. Мен пианино талашаётган болаларни тинчитиш учун нариги хонага қараб чопдим. Пианинонинг қопқоғини ёпиб, болаларни бу уйга олиб чиққанимда Ёлқин акам уларга қаҳр билан қаради-да, келин аямга:

— Булар уйда мунча беадаблик қилмас эди-ку, нима бўлди? — деди.

Келин аям гапни ҳазилга бурди:

— Болалар тоғалариникида бир яйраб олишмоқчи-да. Меҳмонда ҳамма бола ҳам ўзини қўйиб беради.

Қўлини оқ салфеткага артаётган Азлар ака тагдор қилиб:

— Болаларда айб йўқ,— деди.— Ҳамма гап — бизнинг маданий савиямизда.

Бирдан Азлар аканинг уйимизга бориб айтган совуқ гаплари яна эсимга тушди. Ёлқин акам ҳам қайнағасига сергакланиб тикилди.

— Очиқроқ гапиринг, ака Азлар. Биз сиз билан дангал гаплашиб ўрганганмиз-ку.

— Бола — оиланинг гули. Фарзанд ширин: Буни ким билмайди? Лекин гап болаларнинг сонини кўпайтиришда эмас. Гап уларни тарбиялашнинг сифатида.

Келин аям гапни ҳазил-мутойиба билан юмшатмоқчи бўлди:

— Лекин сон билан сифат бир жойдан чиқадиган пайти ҳам бўлади. Диалектикадан биламиз-ку, миқдорий ўзгариш аста-секин сифат ўзгаришига айланади. Болалар ҳам кўпчилик бўлса, тантиқланмай яхши ўсади.

— Лекин мен бугун сендаги сифат ўзгаришни кўриб турибман, Мунира,— деди Азлар ака ички бир дард билан.

— Яхши ўзгаришми? Қани, эшитайлик.

— Бир вақтлар сен Тошкентнинг «манаман» деган замонавий қизларидан эдинг.

— Ҳозир-чи? Нима, қариб қолибманми? А, Дилнозхон, биз сиз билан тенгдош эдик-ку? Турсунжон, сиз айтинг-чи, қайсимиз катта кўринамиз?

Келин аямнинг бичими тўла бўлса ҳам, юзлари ҳали ажинсиз. Болаларини кўрмаган одам уни қиз бола деб ўйлаши мумкин. Лекин пардоз-андоздан юзи сийқалашган Дилнозхон менга келин аямдан кўра беш-олти ёш каттадек кўринарди. Буни Азлар ака ҳам энди пайқади шекилли, гапни бошқа ёққа бурди:

— Мен кимнинг ёши катта кўринишини айтаётганим йўқ, Мунира.

Орага оғир жимлик чўкди. Азлар ака синглисига, «сен кўп болалик қишлоқ аёлларидан бирига айланиб қоляпсан, олдинга эмас, орқага кетяпсан, эринг сени ўзининг маданий даражасига тортиб туширяпти», демоқчилиги ҳаммага сезилди.

Акам қайнағаси билан сўз ўйини қилиб ўтиргиси келмади-ю, унга рўй-рост жавоб берди:

— Тоғалар «жияним кўп» деб қувонар эди. Биз сизни

суюнтирамыз деб буларни олиб келган эдик. Чакки қилган эканмыз чоғи?

— Йўқ, тўғри қилгансиз, биз хурсандмыз! — деди Дилнозхоннинг онаси.

— Ё бўлмаса замона кўп болани кўтармайдиган бўлиб боряптими? — деб Ёлқин акам яна қайнағасига кўзини қадаб сўради.

Азлар ака пичинг аралаш кулиб:

— Э, замона ҳамма нарсани кўтараверади, — деди. — Давлат кўп болали оналарга медаллар беради, нафақалар тўлайди.

— Лекин Мунирага «замонадан орқада қоляпсан» дегандай гапирдингиз?

— Мен... Мупиранинг ўзи ҳам яйраб яшашини истайман, тушундингизми? Қачонлардан бери бизникига келгани йўқ эди. Мана, келди, кўряпман... Болалари буни бир нафас дам олгани қўймапти.

Акамнинг болалари қишлоқда менга ҳам тинчлик бермаслиги эсимга тушди. Менинг китоб-дафтарларимни тортқилашган, шовқин-сурон солишган. Дарс тайёрлай олмай хуноб бўлиб онамга зарда қиламан:

— Буларингизга қарайсизми, йўқми?

— Сен ҳам қара-да! Бегонамисан? — дейди онам.

— Мен дарс тайёрлашим керак! Ҳаммаси қий-чув қилади. Жонга тегди-ку!

Бир вақтлар мен бу уйда ёлғиз боладай ўсган эдим. Энди ўша тинч, осуда кунларни қўмсасам, онам жеркиб беради:

— Ношукурчилик қилма! Худога шукур де! Мен қанча боламни тупроққа бердим! Бир эмас тўртта уканг бор, жон де! Ҳали яна бўлади! Илоҳим кўпайсин! Унта бўлса ўрни бошқа, қирқта бўлса қилиғи бошқа!

Мунира келин аям бу гапни эшитиб кайфи учади:

— Йўғ-е, аяжон! Унтасини мен эплолмайман! Мактабда ишларим тўлиб ётибди! Шу тўртталаси ҳам мени жуда шошириб қўйди-ку!

— Худо берса йўқ дейсизми, айланай! Боланинг тирноғига зор бўлиб юрганлар озми?

— Мунира, қўрқманг, аям ёрдам берадилар! — гапга қўшилади Ёлқин акам. — Хўп денг, Отажоновлар кўпаяверсин!

— Ҳа, мен ўзим ҳаммасини боқиб катта қиламан, айланай! — дейди онам. — Фарзанд — бу давлат. Ҳадемай катта бўлиб ёнингизга киради. Невараларимга жоним тасаддуқ! Уригидан данаги ширин!

Онам чиндан ҳам жуда болажон эди, ҳатто кечалари ҳам невараларини ёнида олиб ётар, келин аям мактабда-лигида уларга доим онам қарарди. Бизнинг қишлоқларда оиладаги болаларнинг сонини режага солиш тўғрисида гап очишнинг ўзи уят ҳисобланарди. Шаҳардан борган келин аям маданият, ўқиш тўғрилирида акамга ўз фикрини ўтказса ҳам, бола масаласида акам билан онамнинг раъйига қарар, бусиз мумкин эмас, деб ҳисобларди.

Ҳозир ҳам у акасига эътироз қилиб деди:

— Азлар ака, бахт — оёқни узатиб тинчгина ўтиришда эмас!

— Нимада бўлмаса? Ахир сен ҳам дунёга бир марта келасан! Узинг ҳам яшаб қолишинг керак!

— Яшайпман-ку... Болалар яйраса — мен ҳам яйрайман! Булар қувнаса — мен ҳам қувнайман! Болаларнинг ҳаёти менинг ҳаётимнинг давоми!

— Бу чиройли сўзларни қайси китобдан ёдладинг?

— Ҳаёт китобидан.

— Лекин ҳаёт бошқа, китоб бошқа!

— Хўп, бўлмаса, ўзингизнинг ҳаётингиздан гапиринг, ака Азлар, — деди Ёлқин акам. — Сиз мана шундай ажойиб уйда турасиз. Шароитингиз жуда ҳам яхши... Каттагина қизингиз бор... Шунинг ёнида яна бир ўғил бўлса... ортиқчалик қилармиди?

Азлар ака Дилнозхон билан маъноли кўз уриштириб олди-ю:

— Ортиқчалик қилмас эди, — деди. — Лекин мен Дилнозхонни унча қийнамоқчи эмасман. Узи нозик жойда ишлайди.

Дилнозхоннинг онаси «ух» тортди:

— Камола саккизга кирди. Ёлғиз фарзанд ўстириш жуда қийин-да! Дилнознинг ўзи ҳам ёлғиз ўсган. Сал иситмаласа эҳсонамиз чиқиб кетар эди. Ҳозир булар ҳам шу аҳволга тушган. Ҳеч бўлмаса яна битта неварам бўлса эди! Туғиб берса ўзим қарар эдим.

— Яна бошладингизми? — деб Дилнозхон онасини жеркиб берди. — Туғуруқхонада бир ўлимдан қолганим эсингиздан чиқдимми? Кислород ҳидлаб, зўрға тирик қолганман-а!

— Лекин қийналганинг рост. Сосоғинг ёрилиб, қон аралаш сут келар эди-я!

— Грудница бўлиб, иситмам қирққа чиққани-чи? Эсла-сам этим жунжикиб кетади. Устимдан тилла сочсаларинг ҳам мен бу жаҳаннамга иккинчи тушмайман!

Келин аям мийғида кулиб:

— Дилнозхон, биз ҳам бунақа азобларни кўп кўрганмиз,— деди.— Дунёда неча миллиард одам бўлса, ҳаммасини оналари мана шунақа жаҳаннамдан олиб, ёруғ дунёга чиқарган.

Болалар яна зинапоядан тапир-тупур қилиб, югуришга тушишди. Азлар ака гапни тезроқ яқунлагиси келиб:

— Ҳар ҳолда,— деди,— болани қанча қилиш ҳар бир оиланинг ўз иши. Осиё, Африканинг яхши тараққий этмаган мамлакатларида болани кўпайтириб, овқат топиб беролмай, оч-яланғоч юрган аҳоли ҳам беҳисоб. Бизда ундай эмас, албатта. Лекин бу нозик ишни маданий йўл билан режага солиб олиб бориш — бутун одамзод олдида турган муаммолардан бири бўлиб қоляпти.

— Режага солганда... ҳар бир оила қанча бола ўстириши керак? — кинояомуз кулиб сўради Ёлқин акам.

— Энди бу ҳар кимнинг имкониятига, хоҳишига боғлиқ. Бизнинг атрофимизда болани битта-иккитадан оширмаётган оилалар кўп.

— Ие, ахир, ҳамма сизларга ўхшаб, фақат битта бола ўстирса, юз йилдан кейин ҳозирги аҳолининг ярми ҳам қолмайди-ку? Жамият ишчи кучини қаердан олади?

— Ишчи кучи топилади, бунисидан қўрқманг. Аҳоли ҳам жуда тез ўсяпти. Айниқса, бизнинг Урта Осиёда.

— Ие, тез ўсаётган бўлса, сал секинлатиш керак экан-да?

Азлар ака лабини буриб, акамга жавоб бермади-ю, синглисига юзланди:

— Мунира, ҳеч бўлмаса сен бу масалага юзаки қарамагин! Ўзингни ҳам ўйла. Тўрт бола ўзи етарли. Ҳозир илму фан йўлини топиб берган. Энди чеклаш йўлига ўтинглар. Дилноздан сўра, йўл-йўриғини ўргатади.

Азлар ака биздан уялмай, шундай гапларни айтганидан Ёлқин акамнинг энсаси қотиб ўрнидан туриб кетди.

— Э бўлди! Бизга энди жавоб! Қани, хола, дастурхонга омин қилинг! Раҳмат! Тўйдик!

— Сиз бу гапларни кўнглингизга олманг, болам. Маданий доираларда ҳозир ҳамма нарса очиқ айтиладиган бўлган!

Дилнозхоннинг онаси шундай деб, акамни қўярда-қўймай жойига қайтариб ўтқазди.

Келин аям гапни яна ҳазил билан юмшатишга тиришди:

— Азлар ака, биз сизларга «болани сал кўпайтиринглар», десак кўнмаяпсизлар-а? Биз сизнинг гапингизга нега киришимиз керак?

Дилнозхон хандон ташлаб кулди-ю:

— Бўпти, ҳар ким ўз билганидан қолмасин! — деди. Сўнг Ёлқин акамга чой қўйиб узатди. — Қани, куёв, ширинликлардан олинг. Мунира қизлигида ҳам доим қўни-қўшниларнинг болаларини кўтариб юарди. Бунчалик болапарвар бўлса, майли, биз учун ҳам болани кўпайтираверсин! Тегишимизни сизларга бердик!

— Ҳо-о, мунча сахийсиз, Дилнозхон! — деди келин аям. — Дунёнинг бутун роҳати сизларга-ю, меҳнати бизга чиқарилган экан-да!

Азлар ака бирдан жонланиб:

— Сен ҳам роҳат-фароғатни истайсанми ўзи? — деди.

— Роҳат-фароғатни ким истамайди!

Ёлқин акам босиб-босиб чой ичди-да, терлаб кетди. У ўзини кўярга жой тополмай стулда безовталаниб ўтирар, дам-бадам чўнтагидан катак рўмолчасини олиб бўйнинини, пешаналарини артар эди. Назокатли Азлар аканинг қаршисида унинг гавдаси бесўнақай, ҳаракатлари кескин ва қўпол кўринар эди.

— Ундай бўлса... — деб Азлар ака баҳсни яна бошидан бошламоқчи бўлаётганида нариги уйда бир нарсга «тарс» этиб полга тушгани ва чил-чил сингани қулоғимизга чалинди. Гап билан бўлиб болаларни унутган эканмиз. Пианино турган хонага чопиб чиқсам, пастак сервант олдида қўрққанидан ранглари оқариб Тўлқин безрайиб турибди. Паркет полда гул қўйилган чиройли сопол ваза синиб ётипти.

— Эсизгина-ей, Ригадан олиб келган эдим-а! — деди Дилнозхон вазанинг гулдор синиқларини ердан териб оларкан.

— Ачинма, келган бало шунга урсин, — деб опаси уни юпатган бўлди.

Азлар акам жим. Унинг энди баҳслашгиси ҳам келмас эди.

Ёлқин акам болаларини уйдан чиқариб, машинага ўтказди-да:

— Биз энди кенгроқ жойга бормасак бўлмайди, — деди.

Уша кунни улар келин аямнинг амакилари турадиган ҳовлига бориб ётишди.

9

Эрталаб уйғонсам, атрофи тоқ сўрилари билан ўралган кенг айвонда ётибман. Устимда атир ҳиди келаётган майин гулдор чойшаб. Ёнбошга ағдарилсам, тагимда йиғ-

ма каравот — ғижирлайди. Айвон шифтидаги фанерга чиройли нақшлар солинган, зарҳал жимжималар қилинган. Қаер бу? Кўча шовқини пастдан эшитилади. Бошимни кўтариб қарадим: айвон иккинчи қаватда.

Шунда Азлар аканинг қайнапаси эсимга тушди:

— Шунча жойдан овора бўлиб совға-салом кўтариб келибсизлар. Оналаринг эшитса «бир кеча ётмадиларингми?» деб ҳайрон бўлади. Ҳеч бўлмаса укангиз бизникида қолсин, Ёлқинбек!

Дилнозхоннинг онаси шундай деб кеча мени нариги ҳовлидан буёққа бошлаб келган эди. Ростини айтсам, мен ўзим ҳам Ёлқин акамнинг болаларидан толиққан эдим. Энди бир ўзим истаганимча тўйиб ухламоқчи эдим.

Ёстиқнинг тагига қўл тиқиб соатимни олдим. Ундан ошибди. Демак, ўн бир соат ухлабман. Урнимдан туриб кийинаётганимда ўзимни қушдай енгил сездим.

Ичкаридан пастлатиб қўйилган радионинг товуши эшитилди. Азлар акалар ишга кетган бўлса керак, деб ваннахонага тушдим. Қизил, кўк жўмрақларни навбатма-навбат бураб, сувни бир илтиб, бир совутиб, мириқиб ювиндим.

Йўлакка чиқсам Азлар ака турибди.

— Ҳа, Турсунбек, яхши ухладингизми?

— Қуллуқ.

«Айтмоқчи, бугун шанба-ку», дедим, Азлар аканинг нега уйда юрганини энди тушуниб. Кейин унга жуда ҳавасим келди. Ёлқин акамдай машҳур бўлмаса ҳам, битта министрликнинг план-иқтисод бўлимида ишлайди. Салқин идорада ҳисоб машинасининг кнопкаларини босиб, керак бўлганича чўт қоқиб, саккиз соат ишлаб келади. Тонг отадими, кун ботади, иши йўқ. Ҳафтада икки кун маза қилиб дам олади, эрталаб тўйғунча ухлайди.

Қамолани бобоси кўчага айлантиргани олиб кетган экан. Ҳаммаёқ тинч, осуда. Ошхонадан хушбўй кофе ҳиди келди. Дилнозхоннинг онаси Азлар ака икковимизни ўша ёққа таклиф қилди.

— Бошқалар нопушта қилиб бўлди,— деди.— Қани, келинг, Турсунбек. Мен ойингиз бериб юборган гўштдан қиймалик мастава қилдим. Ана қаттиқ, мурч. Керагича солинг. Тортинманг!

Азлар ака ярим коса маставадан кейин қора кофега ўтди. Мен кўк чой ича бошладим.

— Вақт тез ўтар экан-да,— деб қўйди Азлар ака менга бошдан-оёқ бир кўз ташлаб.— Қишлоқларингга борганимда кичкина бола эдингиз-а! Ҳозир бўйингиз Ёлқин акангизга баравар келади.

Мен ўзимча бир кулиб олдим-у, яқинда бўй ўлчашганимизда Ёлқин акамдан хиёл баланд келганимни айтдим.

— Ҳа, ҳозир укалар акалардан ўзадиган замон бўл-япти ўзи. Бизнинг тенгдошларимиз уруш вақтида тўйиб овқат емай, меҳнатни кўп қилиб, бўйга секинроқ ўсди-да. Сизларнинг бўйга тортадиган пайтларинг тўқчилик, маъмурчилик даврига тўғри келди. Қалай, ўнинчини битирдингизми?

— Бу йил битирдим.

— Ие, институтга кирмадингизми?

— Бизнинг синф ўн бир йиллик-да.

— Бўлмаса институтга келаси йил ариза берсангиз керак.

— Билмадим. Битирувчилардан беш-олтитамиз қишлоқда механизатор бўлиб қолсакми, деб юрибмиз.

— Ёлқин акангизнинг изидан бормоқчимисиз?

Азлар аканинг бу саволида билинар-билинамас киноя бор эди. Уларнинг кечаги баҳслари эсимга тушди. Уйда акамнинг болалари дарс тайёрлашга халақит берганда нолиганларим, бугун бу ерда Азлар аканинг фароғатли маданий турмушига ҳавасим келганлари кўнглимдан бир-бир ўтди. Инсон қандай яшаши керак? Не-не орзу-умидлар билан дунёга келганмиз, умримизни қандай ўтказсак беармон кетамиз?

Бу саволлар ҳозир Азлар ака қиёфасига кириб, менга тикилиб тургандай бўлди. Шу вақтгача мен фақат Ёлқин акамга эргашар эдим, ундан ибрат олар эдим. Лекин Азлар ака менга «сен мустақил одам эмасмисан? Ҳаётда ўз йўлингни топиб юролмайсанми?» дегиси келиб кинояли кулимсираб турарди. Агар мен унга, «ҳа, акамнинг изидан бормоқчиман», десам, мустақил одам эмаслигимни бўйнимга оладигандек бўлдим. Ун саккиз ёшида ким мустақил бўлишни истамайди дейсиз!

Менинг ўша кунги фикримга биноан, инсон қандай яшаши кераклигини Ёлқин акамдан кўра Азлар ака яхшироқ билар эди.

— Ёлқин акангизнинг фидойилиги жуда яхши,— деди Азлар ака менинг кўнглимдан нима ўтганини сезганга ўхшаб.— Ғайрати ҳам, обрўси ҳам жойида. Лекин мен... бир чеккасини кеча айтдим... Одам бир томонлама кетиши керак эмас-да.

— Қанақасига... бир томонлама?

— Одам элга таниламан деб, ҳамма оғир юкка елкасини тутиб беравермасдан, ўзи ҳам яшай билиши керак...

Сиз ҳали ёшсиз, Турсунбек. Бунақа гапларнинг маъзини чақишингиз учун яна кўп нарсани билишингиз керак. Менинг сўзимга кирсангиз, бутун кучни ўқишга беринг. Мактабни битиргандан кейин тўғри университетга келинг.

— Қишлоқда ҳам кимдир қолиши керак-ку.

— Э, сиз бунинг ғамини еманг! Фарғона водийсининг қишлоқларида одам жуда кўп.

Енгил кулги билан айтилган бу сўзлардан мен ҳам кулдим-у, Азлар аканинг маслаҳатини ўйлаб кўришга сўз бердим.

Уша куни Ёлқин акамнинг машинасига тушиб, Тошкентни томоша қилиб юрганимизда Азлар ака билан бўлган суҳбат бир неча марта эсимга тушди. Илгари Тошкент мен учун қўл етмас бир юксакликдаги афсонавий шаҳар эди. Мен бу шаҳарни доим экранларда кўришга, радио-телевизорлардан таърифини эшитишга ўрганиб қолган эдим. Лекин ўзим ҳам қачондир бир вақт шу шаҳарга келиб яшашим мумкинлигини хаёлимга келтирмас эдим. Бу тўғрида орзу қилишга ҳам журъат этолмасдим.

Ҳозир ўйлаб қарасам, менга ўхшаб қишлоқдан чиққан қанча-қанча йигит-қизлар Тошкентга келиб ўқияпти. Аввал ўқиганларидан аллақанчаси машҳур-машҳур кишиларга айланиб, Тошкентда туриб қолган. Мен Фарғона водийсидан чиққан катта олимлар, ёзувчилар, давлат арбобларини эслай бошладим. Уларга етолмаганимда ҳам, пойтахт учун жуда керакли бир кадрга айланиб, шу ерда ишлаб юрган мутахассислар қаторидан жой олишим мумкин эмасми? Кейин, балки мен ҳам Азлар акага ўхшаб чиройли бир квартира оларман. Онам, акам меникига ҳам меҳмон бўлиб келишар. Албатта, мен уларни Азлар акадан бошқача кутиб олган бўлардим. Мен бу одамнинг маданиятини ўргансам бас, одамгарчиликда, тантиликда Ёлқин акамнинг олдидан ўтаверсин. Умуман, мен уларнинг икковидан ҳам фақат ўзимга ёқадиган томонларини оламан-у, кейин ўзимнинг мустақил йўлимдан кетаман.

Тўғри, менинг мустақил йўлим ҳали хаёлимда калаванинг ипидай ўралиб, қатланиб ётипти. Мен бу калаванинг чигалини ёзиб, унинг қатимларини йўлга айлантиришим керак. Бунинг учун аввал калаванинг учинчи топишим керак.

Калаванинг учини менга Тошкент топиб беради. Менинг мустақил йўлим олий мактабдан бошланади.

Мана шу ўйни кўнглимга маҳкам тугиб қишлоққа қайтдим.

Пахта терими тугаган, қишлоқ уйларининг олдида ғўзапоя ғарамлари пайдо бўлган, йил бўйи тиним билмаган одамлар ҳам, далалар ҳам энди ишдан бўшаган пайтлар эди.

Декабрь ойининг бошида қор бир ёғди-ю, кейин яна офтоб чарақлаб, ҳаво илиб кетди. Ёлқин акам адирдан очган ерларини қор тушмасдан олдин шудгорлаб бўлган эди. Қор эриб кетгандан кейин адирга яна бир чиқиб тушди-да:

— Ер жуда тобига келибди,— деди.— Турсун, ўқинингдан бир-икки кунга жавоб сўра. Баҳорда очмоқчи бўлган йигирма гектарни ҳозир оча қоламиз.

— Яна тош терамизми?— дедим мен безиллаб.

— Ҳозир бир сидра териб ташламасак, ер ҳайдагандан кейин юриш қийин бўлади.

— Терим пайтида икки ярим ой ўқимадик. Яна жавоб сўрасам, битирув имтиҳонларини қандай топшираман?

— Биз ишлаб юриб ҳаммасини топширдик-ку. Мунча ваҳима қиласан!

Мен Ёлқин акамнинг сўзини икки қилиб ўрганмаган эдим. Яна адирга тош теришга чиқдим. Адирда биз очмоқчи бўлган ер қишлоқдан кўриниб туради. Дарахтлар баргини тўккан, ҳовлилар, кўчалар очилиб қолган. Терилган тошларни пайкал четига чиқариб шақирлатиб тўкканимизда қишлоқдагиларга эшитилса керак, одамлар ўгирилиб қарашади. Кечқурун чарчаб, зилдай оғирлашиб уйга қайтаётганимда гузарда Фармон бригадир учраб қолди-ю, юзимга ачингандай тикилиб туриб сўради:

— Ҳа, бу Ёлқин акамг мажбуриятларининг ҳаммасини бажарган эди-ку. Адирдан ер очиб, ўттиз беш центнердан пахта берганини мақтамаган газета қолмади. Телевизорда ҳам икки марта чиқди. Яна чаласи қолган эканми?

— Энди келгуси йил ҳисобидан ер очяпмиз.

— Об-бо, шоввозлар-ей! Яна хизмат кўрсатмоқчи экансизлар-да! Ёлқин акамг бундан ҳам каттароқ бир унвонни кўзляпти чамаси!

Илгари бунақа пичинглар менга унча таъсир қилмас эди. Мажлисларда Ёлқин акамни ишқўмасларга ибрат қилиб кўрсатиб: «Отажонов қилган ишни нега булар қилолмайди? Нима, буларнинг қўли биттами? Ё ақли яримтами?» — деб қаттиқ тегадиган одамлар бўлар эди. Бундан алами келган баъзи бировлар Ёлқин акамни орқаворатдан: «Хизмат кўрсатяпти!», «Обрушнинг кетидан қувяпти»,

«Мукофот учун ўзини томдан ташлайди!» — деб киноя қилишар эди. Бу киноялар менинг қулоғимга чалинса ишқомга бўйи етмаган тулки узумни «пуф сассиқ» деганини эслаб кулар эдим.

Лекин ҳозир кўпчилик дам олаётган декабрь ойида биз адирнинг тошини шақирлатиб, ер очиб юрганимиз менга ҳам ҳаддан ортиқ бир ҳаракатдек кўринар эди. Шунинг учун Фармон мўйловнинг пичинги бу гал менга жуда қаттиқ ботди.

— Акамнинг уввонига ҳасад қилсангиз сиз ҳам жонингизни койитиб ишланг! — деб мўйлови оқариб қолган кекса одамга жуда аччиқ гаплар айтдим.

Оғизда мен Ёлқин акамни ёқласам ҳам, ичимда ундан ранжиб юрар эдим. Бир куни акамнинг ўртанча ўғли янги тарих китобимнинг расмини кўраман деб, уч-тўрт варағини йиртиб қўйибди. Кейин беш яшар Шамсия физика дафтаримга сиёҳ тўкиб юборди.

Болаларга кўпроқ онам қарар эди. Келин аямнинг юзида яна жигарранг доғлар пайдо бўлган, қадам олиши оғирлашган. Болалар унинг ҳам конспектларига тегади, ўқитувчилик қилишини йил сайин оғирлаштиради. Лекин она ҳаммасини кўтаради, кўп нарсаларни ҳазилга буриб, кулги билан енгади. Фақат мен тажаинг бўламан. Азлар акамнинг «одам бир томонлама кетиши керак эмас», деган сўзлари қайта-қайта эсимга тушади.

Ёлқин акам бир томонлама кетаётгандай бўлади-ю, лекин бунга ўзига айтолмайман. Мен унинг раъйига қарши гапириб ўрганмаганман. Шунинг учун ҳаммасини ичимга ютиб юравердим.

* * *

Қиш ўтиб, яна ёз келди. Мактабда имтиҳонларимиз тугади, ўртача баҳолар билан бўлса ҳам аттестат олдим. Тошкентга, университетнинг физика факультетига керакли ҳужжатларни тайёрлаб қўйдим.

Тўққизинчи синфда ўқийдиган Ҳалима деган қиз бултурдан бери кўзимга оловдай кўринар эди. Мен унга кўнглим борлигини айтолмас эдим. Қиз ҳам ишқ-муҳаббат тўғрисида гап очилса, уялиб қочиб кетарди. Фақат мен университетга ўқишга кетмоқчи бўлаётганимни эшитган куни Ҳалима бирдан ўзини яқин олиб шивирлади: «Қирсангиз, мени ҳам ёшингизга чақиринг, бораман!» — деди. Қизнинг менга майли борлигини унинг шу сўзларидан сезгандай бўлдим.

Энди ўқишга кириш мен учун Ҳалима билан топишишнинг ҳам ягона йўли бўлиб кўрина бошлади.

Бироқ Елқин акам бу йил мени Тошкентга юборгиси келмагандай бўлиб гапирарди:

— Уқишга кирсанг хўп-хўп, лекин киролмасанг чатоқ бўлади-да. Ундан кўра бир-икки йил далада ишлаб, стаж орттириб борсанг дуруст эмасми?

— Умримнинг ярми далада ўтди-ку.

— Майли, борсин, киролмаса ҳам ҳовури босилиб келади,— деди онам.— Армон қилмайдиган бўлади.

— Мен Азлар акамга хат ёзиб бераман, танишлари бор, йўл-йўриқ кўрсатади,— деди келин аям.

Шундан кейин Елқин акам ҳам ён берди.

— Бўлмаса кетгунигча ғўзанинг сувига қарашиб тур,— деди.— Бу йил сув бултургидан ҳам оз. Жуда қийнаб юборяпти.

— Хўп,— деб мен истар-истамас адирга чиқдим.

Кун иссиқ. Сув бултургидан озу ер кўпайган. Янги очилган ўн гектарда инлар, ўлқонлар жуда кўп экан. Уқариқдан эгатга етиб боргунча сувнинг баракаси учиб, жилдираб қолади.

Елқин акам сувни қандай кўпайтиришни ўйлаб, дўпписини бошида айлантириб-айлантириб қўяр эди. Шунга қараганда, унинг хаёлига янги бир фикр келмоқда эди.

Бир кун у машинасини миниб шаҳарга тушиб кетди-ю, йигирма метрлик узун брезент мато олиб келди. Халтачада ботинканинг ип ўтказиладиган тешигига қадаладиган пистонсимон нарсалар ҳам бор эди.

Елқин акам онамга бу брезентни қандай тикишни, пистонларни қандай ўрнатишни узоқ тушунтирди:

— Мен радиога эшитганман, бир олим брезент шлангани ўқариқ ўрнида ишлатса бўлади, деган.

— Ўша олимнинг сенга биттасини бера қолса бўлмай-димми?

— Мен уни қаёқдан топаман? Ортиқчаси борми-йўқми, ким билади. Ундан кўра, ўзимиз тика қоламиз. Ипини бақувват қилинг, насосдан сув босим билан келганда ёрилиб кетмайдиган бўлсин. Пистонни ҳам олтмиш сантиметрга битта қадайсиз. Эгатимизнинг ораси шунақа.

Онам тикаётган брезент шланганинг шакли тандирнинг енгчасини эслатар эди. Онам уни бир-икки марта қисқа қилиб «енгча» деб атади. Кейин Елқин акам ҳам:

— «Енгчани кўтар! Енгчани қувурга ула!»— дейдиган бўлди.

Ўша вақтларда юмшоқ шланга билан ғўза суғориш

Мирзачўлда бошланганмиди, йўқми, билмайман. Лекин Фарғона водийсида бу ишни биринчи бўлиб бошлаган Ёлқин акам бўлди. Онам тиккан енгча сувни тежаш билан бирга сувчининг ишини ҳам хийла осонлаштирар эди. Сувчи одатда ҳар эгатнинг бошида ўқариқдан қулоқ очади. Кейин уни сув уриб кетмайдиган қилиб кўтаради, чим босиб ёки сариқ қоғоздан қўйиб, оқимни маромига келтиради. Биз энди бу майда ишлардан қутулдик. Пастдан насос отиб чиқариб бераётган сув ариққа тушади. Ариқнинг бир четига темир қувур қўйганмиз: енгчанинг учини қувурга кийгизиб, сим билан боғлаймиз. Сув қувурдан енгчага ўтади. Ўқариқ ҳам, қулоқ ҳам керак эмас. Ҳар эгатнинг бошида муичоқнинг кўзидай пистон-тешикчалардан биттаси турибди. Сув шу пистонлардан ипак қатимчалардай отилиб чиқади-ю, эгатларга бир маромда таралиб кетади.

Ёлқин акам ўйлаб топган бу ишни қўшни областдан келган ўзаро текшириш бригадаси жуда мақтаб кетди. Кейин область газетаси акамнинг бу ишн ҳақида катта мақола босиб чиқарди.

Бу мақтовлар менга ҳам хушёқар эди-ю, лекин енгчани бир пайкалдан иккинчисига кўтариб ўтказиш кун сайин қийинлашиб борар эди. Брезент ўзи сувга бўккандан кейин оғирлашиб кетар экан. Бунинг устига бизга оқиб келадиган сув ёзда ҳам жуда лойқа бўлади. Бўтапа сувнинг лойқаси эртадан-кечгача брезентга ўтира-ўтира, уни зилдай оғирлаштириб юборар экан. Ёлқин акам мендан хийла бақувват бўлса ҳам, қирқ метрлик узун енгчанинг учини елкасига олиб, бошқа пайкалга судраб ўтказаетганда бутун гавдаси майишиб, бўйин томирлари бошмалдоқдай бўртиб чиқади. Мен кўтарганимдаку, тиззаларим букилиб, борлиғим титраб, суякларимгача зирқираб кетади. Шу ҳолатда енгчани эллик-олтмиш қадам жойга судраб борсам, нафасим тикилиб, анча вақт ўзимга келолмайман. Елкам ҳам ёниб кетаётгандай бўлади.

Офтоб жизғинак қилиб қиздираётган кунларнинг бирида пешинга яқин қувурдан келаётган сув жуда озаийб қолди.

— Пастдаги нонсофлар яна қулоқни очганга ўхшайди!— деди Ёлқин акам.— Турсун, сен енгчани юқориги пайкалга ўтказ, унгача мен сувни тўғрилаб келаман.

Ёлқин акам дала шийпонида турган пахталик пуфайкасини, брезент қўлқопи ва ўткир ўроғини олиб пастга тушиб кетди.

У ери қулоқнинг бошида бўлган, дўппи тор келганда

Ёлқин акамнинг сувини ҳам ўз ғўзаларига буриб юборадиган сувчиларга қарши битта чора ўйлаб топган эди. Адирнинг тагида, ариқ бўйларида сертикан ёввойи жийдалар, янтоқ ва карраклар ўсар эди. Ёлқин акам куннинг иссиғида шу тиканлардан қучоқ-қучоқ ўриб, ўғринча очиладиган қулоқларга элтиб босар эди.

Ќўза суғорадиган одамлар ҳаммаси ялангоёқ юради. Бу тиканларни олиб ташлаб, қулоқни яна очиш сарпойчан одамга осон эмас.

— Агар ким қулоқни очса товонига кирган тикандан топаман-у, масаласини раиснинг олдида қўяман!— дерди Ёлқин акам қўшни бригаданинг сувчиларига.

Унинг улушини рўй-рост олишга ҳеч ким журъат этолмас эди. Лекин кўзини шамғалат қилиб қулоқни очмоқчи бўлганларга тикан анча тўсқинлик қиларди. Унгача бизга сув кўпроқ келарди.

Ёлқин акам ўроқни елкасига ташлаб, яна тикан ўришга кетгандан кейин мен енгчанинг учини қувурдан бўшатиб олдим. Лойқага тўлиб чўяндай оғирлашиб кетган қирқ метрлик брезентни текис жойда судраш ҳам бир сари экан. Юқоридаги пайкалимиз анча баланд эди, судраб бораётиб, ҳар беш метрда бир тўхтаб қоламан. Офтоб тепадан олов пуркаб турибди. Қора терга ботиб кетдим. Ахири енгчани эгатларга тўғрилаб, учини юқоридаги қувурга кийгизиб боғладим. Брезент пучайиб ётибди, ҳали сув етиб келгани йўқ. Келса ўзи оқаверар, дедиму дала шийпонига қараб кетдим.

Ёмон чанқаган эканман, устма-уст икки чинни коса сув ичдим. Совуқ сув одамни бўшаштиради. Шийпоннинг шабада тегадиган соя томони кўзимга жуда ёқимли кўринди. «Бўш қолсам тайёрланаман» деб уйдан физика-математика дарсликларини олиб келиб қўйган эдим. Ёлқин акам пастдан сув ёқалаб келгунча бирпас ёнбошлаб китоб ўқигим келди. Сояга шолчани тўшаб, чўзилдим.

Китоб ўқиб ётиб ухлаб қолганимни ўзим билмайман.

Боя мен енгчани судраб ўтказаётганимда машинада тикиб уланган жойи катта оғирликка бардош беролмай сўтилиб кетган экан. Аксига олиб, яна ўша жойи қатла-ниб ҳам қолган экан. Енгча пучайиб ётганда мен бунга эътибор бермаган эканман. Ёлқин акам пастдан сувни катта қилиб чиққандан кейин енгча сувга тўлиб, қатланган жойи шишиб чиқади. Чоки сўтилиб кетган улоқ жойидан сув отилиб кетади-ю, бирпасда уч-тўрт эгатни сув ювиб, ғўзаларнинг томири очилиб қолади.

Мен Ёлқин акамнинг:

— Турсун, қаёққа йўқ бўлдинг, Турсун?! — деган ҳай-қириғидан чўчиб уйғондим.

Кўзимни уқалаб чолиб борсам, Ёлқин акам енгча уланган қувурни бекитиб, сувни нариги ўқариққа тўғрилаяпти. Пайкалнинг этагида — сув кўллаб турган жойда ғўзаларнинг фақат учи кўринади, холос. Буёқда томири очилиб қолган юзлаб ғўзалар... Мен эсанқираб қолиб:

— Нима бўлди ўзи, нима бўлди? — дебман.

Ёлқин акам менинг ухлаб қолганимни бир қарашда сезди. Лой қўлларини сувда чайишни ҳам унутиб менга яқинлашди.

— Мен бу сувни ёқалаб келгунча жигарим қон бўлиб кетди-ку, шўртумшуқ! Сен ҳаммаёқни расво қилиб қандай ухлаб ётасан?

— Мен китоб ўқийман деб кўзим кетибди. Имтиҳонга тайёрланыман.

— Ё энди бари бир кетаман деб, ҳалитдан жонингнинг роҳатини кўзлаб қолдингми, шўртумшуқ?!

Ҳозир унинг борлиғидан ғазаб аралаш нафрат ёғилиб турганга ўшарди, «Жонингнинг роҳатини кўзлаяпсан» дегани мана шу адирда бошдан кечирган ҳамма машаққатларимни, Фармон бригадирнинг кинояларию Азлар аканинг гапларини бирдан эсимга туширди. Кўнглимда тўпланиб юрган мураккаб туйғулар кўзғалиб кетди.

— Роҳатдан гапирманг, Ёлқин ака! — дедим. — Бу чўян ичакни судрайвериб елкаларим яғир бўлиб кетди! Қишда ҳамма дам олганда ҳам тош териб, ер текисладим! Одамлар пичинг қилиб кулиб юрибди. Унвон олдингиз, машина олдингиз. Яна нима керак? Уйда дарс тайёрлай десам болаларингиз тинчлик бермайди. Бу нима деган гап? Орден-медаль камроқ бўлса бўлар! Мунча энди...

Ёлқин акам мендан бундай гап чиқишини ҳеч кутмаган бўлса керак, бир лаҳза тахта бўлиб қотиб турди. Кейин юзини-юзимга яқин келтирди-да, олов чақнаётган кўзларини кўзларимга қадаб, вужуди титраб сўради:

— Ие, вей, мен ҳали бу ишларни унвон учун қилган эканманми? Машина учун-а? Болаларни ҳам медаль олиш учун кўпайтираётган эканман-да? А?!

— Ҳа, бўлмаса нега кўрпангизга қараб оёқ...

Гапимни охирига етказолмадим. Ёлқин акамнинг ҳали лойи қуримаган панжаси жағимга шундай зарб билан урилдики, уч-тўрт қадам нарига учиб кетдим...

Орадан бир ойча вақт ўтди. Тун ярмидан оққанда студентлар ётоқхонасининг тўртинчи қаватида энсиз сим каравотни ғичирлатиб ухлаёлмай ётганимда акамнинг шапачиси яна бир эсимга тушди. Хафачилик ҳам қўша келади деганлари рост экан. Ҳаётнинг кейинги зарбаси менга бу шапатидан юз чандон оғир туюлмоқда эди.

Яқиндагина университетнинг физика-математика факультетига ҳужжат топшириб, имтиҳон варақаси олган эдим. Суратим ёпиштирилган шу варақага қараб, каникулга кетган студентларнинг ётоқхонасидан жой беришган эди.

Уқув корпусларининг ичи-таши ғиж-ғиж одам. Конкурс катта. Ҳар ўринга беш-олтитадан ариза тушган. Қўмакка келган ота-оналар, қариндош-уруғлар беҳисоб. Лекин ҳамма жойда қўлларига қизил латта боғлаган навбатчилар турибди, бегона одамни ичкарига киритишмайди.

Мен эса имтиҳон варақасини кўрсатиб, истаган жойимга бемалол кириб-чиқаман, энди донм шундай бўлади, деб умидланаман.

Бироқ кечадан олдинги кун измадан йнқилиб чиққанларнинг рўйхатини эълон қилишганда бирдан Турсун Отажонов ҳам чиқиб қолди.

Мен аввал ишонмадим. Тўғри Азлар аканинг олдига бордим.

— Мактабда математикадан доим «беш» олар эдим,— дедим.— Уқитувчимиз «сен математикадан мен билганчалик биласан» деб мақтар эди.

Эртаси кун Азлар ака университетга келди. Танниш домлаларнинг ёрдамида бир амаллаб ичкарига кирди-ю, қабул комиссиясининг секретарига арз қилди:

— Англашмовчилик бўлганга ўхшайди. Биз ҳам институтда олий математика ўқиганмиз. Иложи бўлса Отажонов Турсуннинг ёзма ишини топиб келиб беринг. Ўзимиз бир кўрайлик.

Секретарь қиз имтиҳон варақамни олиб ичкарига кириб кетди-ю, анчадан кейин ёзма ишимни кўтариб чиқди. Қизил қалам теккан жойлари кўзимга қонли ярадай даҳшатли кўринди. Бу яралар битта-иккита эмас.

— Ундан ортиқ хато,— деди Азлар ака бошини чайқаб.— Ҳаммаси тўғри кўрсатилган. Мулла Турсун, математика ўқитувчингиз сиз билганчалик билса, айб ўша одамда. Бундан ташқари, сиз қишин-ёзини далада ишлаб, дурст билим ололмагансиз.

Энди бу гапларнинг менга нима кераги бор? Секретарь қиз ҳужжатларимни топиб чиқди-ю:

— Кейин овора бўлиб юрманг,— деб қўлимга қайтариб берди.

Имтиҳон варақасини эса олиб қолди. Энди минг ялинсам ҳам қўлига қизил латта боғлаган навбатчилар мени иккинчи имтиҳонга киритишмайди.

Ётоқхонада ҳам бугун сўнгги марта тунаяпман. Эрталаб кетишим керак. Лекин қаёққа?

Хаёлимда менинг йиқилиб чиққанганимни билмайдиган, «нега шундай бўлди?» деб сўрамайдиган, таниш-билишлар йўқ бир жой излайман.

Кеча Азлар ака:

— Албатта бизникига келинг,— деб тайинлаб кетган эди.— Ўзим сизга Тошкентдан яхши бир иш топиб берман. Правангиз бор, машина ҳайдайсиз. Бизникида турасиз. Саккиз соат ишлаб келиб, қолган вақтда мутолаа қиласиз. Ҳафтада икки кун бўшсиз. Тайёрланасиз. Эндиги йил, албатта кирасиз.

Аввал бу менга маъқул гапдек туюлди. Тинч, осуда квартира. Бир кеча роҳат қилиб ётганим эсимдан чиққан эмас. Лекин у вақтда мен машинанинг багажнигини совға-саломга тўлдириб келган ҳурматли меҳмон эдим. Кўнглим тинч, ўзим хотиржам эдим. Ҳозирги руҳий азобларнинг нималигини билмас эдим. Чарчасам қотиб ухлардим.

Энди-чи? Курашда йиқилиб, бўйнимни қисиб борсам, Дилнозхоннинг ўзию ота-онаси менга шўрлик бир сиғиндига қарагандай қарамайдими? Бунинг азобини қандай кўтараман? Жисмоций машаққатлардан кўра руҳий қийноқлар қанчалик ёмон бўлишини мен энди билмоқда эдим.

Қишлоққа қайтиб борсам, Ҳалимага қандай рўпара бўлишимни ўйлайман. Мен ўқишга кириб, кейин унинг ўқишга ёрдам бермоқчи эдим. Энди бориб, «уддасидан чиқолмадим» дейишга юзим қандай чидайди?

Йўқ, ҳеч ким мени танимайдиган, дил ярамни тирнамайдиган бир жой топишим керак. Балки Тошкентнинг ўзида ётоқхона бериб ишлатадиган қурилиш ё завод топилар. Бўлмаса Қарши даштими ё ундан нарироқми, қаер бўлса ҳам кетаман. Лекин қишлоққа қайтиб бормайман.

Эрталаб шу ўй билан чамадонимни йиғиштирдим-у, ҳамхоналар билан хайрлашиб, тўртинчи қаватдан пастга тушдим. Кўча эшигидан чиқсам, рўпарамда — газета сотадиган киосканинг олдида — кўкиш бир «Волга» турибди. Номери Андижонники. Ўриндиғига қопланган тўқ-қизил

филофини ҳам танигандай бўлдим. Юрагим «шпг» этиб кетди. Машина Ёлқин акамники! Лекин ичида одами йўқ.

Олазарак бўлиб атрофимга қарадим. Нотаниш одамлар юрибди. Бу машинани ким миниб келган? Машина ўғриларига хаёлим кетди. Ҳар қалай, ўзим кўп ҳайдаган қадрдон машина. Ёнидан кетолмай айланиб юравердим.

Бир вақт четки подъезднинг эшигидан Ёлқин акам чиқиб келди. Шу аҳволда мен унинг кўзига кўринишни истамас эдим. Бурилиб, трамвай бекатига шошилдим. Лекин кетимдан Ёлқин акам:

— Турсун, тўхта, мен сени қидириб юрибман! — деди.

Овози алланечук ҳаяжонли. Бирон гап бўлганми? Мен тўхтадим. Лекин жойимдан жилмай серрайиб туравердим. Ёлқин акам рўпарамга келиб тўхтади, юзимга тикилиб, паст товуш билан:

— Ҳали ҳам аразмисан? — деди.— Агар хафа бўлсанг, майли, қасдингни ол. Сен ҳам бир шапати ур! Ёинг десам одам эмасман! Ёмон гапларни айтиб одамнинг дилини яралагандан урган ҳам яхши!

Ёлқин акам менга юзини тутиб, астойдил:

— Ур, майли, ҳақингни ол! — деганда бунинг нимасидир беғубор болалигимизни эслатди-ю, кўнглим бирдан юмшади.

Унга қўлимни тутиб:

— Келинг, аввал кўришайлик,— дедим. Ёлқин акам қувониб кетиб, мен билан икки қўллаб кўришди. Нега чамадон кўтариб юргангани сўрамади ҳам. Воқеани Азлар акадан эшитган экан. Жужунча кителининг чўнтагидан машинанинг калитни олиб, багажникни очди. Чамадонни қўйдим. Кейин олдинги эшикларни очди-да:

— Ҳайдайсанми? — деди. Мен унинг кафтидаги калитга бир қарадим бош чайқадим.— Майли, ўзим ҳайдайман. Утир, сени ҳозир бир жойга олиб бораман.

Эски Жўвада тўхтаб, бозордан иссиқ нон билан бир шиша банкада қаймоқ олдик. Ёлқин акам Тошкентнинг Комсомол кўлини яхши кўрар эди, шаҳарга тушганда шу ерда тўхтаб, кўлнинг ён дарвозасида ўтирадиган қоровул билан таниш бўлиб олган эди. Машинани ичкари киргизиб, соя жойга қўйди-да:

— Қани, юр,— деб мени кўлнинг ўртасидаги оролга бошлаб келди. Ҳали вақт эрта бўлгани учун оролдаги ошхонанинг овқатлари пишмаган экан. Ёлқин акам ошпаздан битта чой дамлаб беришни илтимос қилди.

Ака-ука қаймоққа иссиқ нонни ботириб еб, узук-юлуқ

гаплашамиз. Аразлашиб ярашган пайтда бўладиган илиқликка ҳали унутилмаган дилснѐхлик дам-бадам аралашиб туради. Боя Ёлқин акам, «дилни яралайдиган ёмон гап айтгандан кўра бир шапати урган яхши», дегани хаёлимдан нари кетмайди. Адирда мен айтган гаплар унинг дилини яралаганини, ҳали бу яра тузалмаганини, лекин менинг бошимга иш тушганини эшитиб дарров етиб келганини сезганим сари ўнғайсизланаман.

Чой келди. Мен чойни қайтариб, Ёлқин акамга бир пиёла узатдим. Шунда у юзимга тикилиб туриб:

— Ака Азлар, менга ҳаммасини айтиб берди,— деди.— Агар ҳужжатларингни бошқа бирор институтга топшираман десанг, юр, майли, мен қўлимдан келган ёрдамни берай.

— Йўқ, энди вақт ўтди.

— Қишлоққа қайтмайман деган эмишсан. Ростми?

— Қайси юз билан қайтаман?

Ёлқин акам бошидан дўпписини олиб кафтга бир қоқди. Кейин унинг астарига ўйчан тикилиб туриб:

— Биламан, майдонга кириб йиқилиб чиқишдан ёмони йўқ,— деди.— Лекин одамнинг зўрлиги фақат йиқитганда эмас, йиқилганда ҳам билинади. Заиф одам бир йиқилса сополга ўхшаб чил-чил синади. Зўр одам йиқилса ҳам ердан куч олиб, пишиб ўрнидан туради. Назаримда, сен ҳам энди пишаётганга ўхшайсан.

Ёлқин акам бу гап билан мени ҳам гўё зўрлар қаторига қўшиб, кўнглимни кўтармоқчи бўлаётганини сездим. Лекин мен бугун кечаси ухлай олмай ётганимда кўнглимга келган оғир ўйларни ундан яширгим келмади.

— Менинг кўнглимда ҳам бир нарсалар чил-чил синади, Ёлқин ака. Энди шунинг синиқларини нчимдан чиқариб ташлай олмай, қийналиб юрибман.

Ёлқин акам дўпписини бошига кийиб, бир айлантириб қўйди-да, мендан сўради:

— Кўп қаватли уйларнинг ичига қўйиладиган лифтларни кўргансан-а?

— Ҳа. Нимайди?

— Шу дейман... бир хил ёшлар учун олий мактаб ҳам ана ўша лифтга ўхшаб кўринса керак-да. Зинапоялардан бешинчи-олтинчи қаватга пиёда кўтарилай деса жони қийида, вақти кетади. Кейини ўзини лифтга уради. «Бир кириб олсам, ҳаётнинг энг баланд қаватларига лифт дарров «шиғ» этказиб чиқариб қўяди» деб ўйлашади. Лекин лифтдаги жой ҳисоблик, ҳамма бирдан киролмайди. Гиж-гиж тўполон. Бирини бири итарган, нари сурган. Лифтга

киролмай қолса, худди бахтидан ажрагандай мотам тутадди.

Елқин акамнинг сўнги гапи менга тегиб кетди.

— Энди, ўзимиз киролмаганимиз учун «пуф сассиқ» деймиз-да. Уша лифт керак эканки, чиқаришипти.

— Минг керак бўлганда ҳам,— деди Елқин акам қизишиб,— лифт билан чиққанда ўнинчи ёки йигирманчи қаватга чиқасан. Лекин тоғнинг чўққисига лифтда чиқолмайсан. Чўнтагингда дипломинг бўлгани билан елкангда қанотинг бўлмаса, парвозга ярамайсан.

— Илму фандан қанот боғлаб учаётганларга нима дейсиз?

— Улар ҳам илм олгандан кейин меҳнат қилиб юриб қанотини ёзган. Э, оғайни, бу ердаги ёшлар лифтнинг бориб келишини кутиб, навбатда тикилишиб турган пайтда сен ўз кучинг, ўз меҳнатинг билан улар кўзлагандан ҳам баландроқ жойларга чиқиб борасан!

Елқин акамнинг бу гапларидан мени қишлоққа қайтариб олиб кетмоқчи эканини пайқадим-у:

— Яна меҳнат дейсиз,— дедим.— Одам дунёга фақат меҳнат қилиш учун келадими?

Адирда уришганимизда айтган гапларим Елқин акамнинг эсига тушди, чамаси, бирпас хомуш ўтирди. Жимликда кўл сувининг қирғоққа урилиб чилпиллагани, узоқда сузиб юрган катернинг шовқини эшитилди. Кўл атрофларидаги серқатнов кўчалар дарахтлар ортидан кўринмаса ҳам, муттасил гувиллаган қудратли товуш биз ўтирган жойга келиб турарди.

— Бизнинг уруғимизда меҳнатдан қочадиган сояпарварлар йўқ эди,— деб Елқин акам менга синовчан кўз билан тикилди:— Сен... ҳалигидақа қилиб кетганингдан кейин мен жуда ёмон бўлдим.

— Мен ҳам... баъзи гапларни ўйламай гапирганимни кейин сездим.

— Қайси гапларни?

— Мукофот... медаль... машина... Сиз унақа майда одамлардан эмаслигингизни ҳеч ким билмаганда ҳам мен биламан.

— Одамлар кулиб юрибди ҳам дединг.

— Ҳа, ўша Фармон бригадирга ўхшаганларнинг пичингини айтувдим-да.

— Бунақа пичинглар нега сенга қаттиқ тегадиган бўлиб қолди?

— Нега? Шу... нуқул меҳнат, меҳнат, меҳнат дейвериб, бир томонлама кетиб қолдик чамаси-да.

— Ака Азларнинг гапи-ку бу! Сен энди ўшанинг йўлидан юрмоқчимсан?

— Мен ўзимнинг мустақил йўлимни топмоқчиман.

— Қаердан топасан? Тошкентданми? Азлар аканинг уйида туриб-а?

— Азлар ака мени уйига таклиф қилгани рост. Лекин мен... ундан фақат ўзимга ёққан нарсани ўрганмоқчиман.

— Хўш, унинг нимаси сенга ёқади?

— Яшашни билиши. Меҳнатига яраша маданий дам олиши. Роҳат кўриши.

Ёлқин акам тагидаги стулни кескин орқага суриб, менга сал узоқроқдан қаради.

— Ҳа, дуруст. Сен ҳам ҳамма нарсанинг мағзини ўз ақлинг билан чақадиган катта йигит бўлиб қолибсан. Очиғини айтсам, мен бунини энди сезяпман. Кеч пайқабман!.. Об-бо! Ака Азларнинг яшашини ёқади дегин?.. Мен ҳам бугун кечаси ўшаларникида тунадим. Ҳақиқатан, жонининг роҳатини биладиган одамлар. Тўртта катта одамга битта бола. «Қамолага мен қарайман», «Йўқ, мен кўмаклашман» деб талашишади. Бола қайсисига сал қовоғини очиб қараса, ўшаниси хурсанд. Ҳаммасининг бирдан-бир овунчоғи шу бола. Тирик қўғирчоқ. «Бу болани худбин қилиб қўйяпмиз» деб ўйлашмайди. Фақат роҳат қилиб яшашса бас. Ёлғиз бола ҳам уларнинг роҳати учун, ҳам овуниши учун керак.

— Лекин... маданий яшашларига тан бериш керак-да!

— Э, маданият ҳам улар учун қошга қўйиладиган бир ўсма, жўмракдаги иссиқ сувга ўхшаган бир қулайлик! Ичларини очиб, чироқ ёқиб қарасанг, фақат «ўзим бўлай», «ўзим яшаб қолай» деган нарса чиқади, холос. Мен мана шу Тошкентда чинакам маданиятлий одамларни кўрганман. Бизнинг терим машинамизни яратган конструкторлар, чигитнинг «Тошкент» навларини топган олимлар... Мен шуларнинг қандай ишлашини биламан. Улар «халқ бўлсин» дейди, «жамият бўлсин» дейди. Ҳамма учун жон куйдиради. Ўзини унутиб қўяди.

— Нега одам ўзини унутиши керак? «Халқ бўлсин» деган одам «ўзим ҳам бўлай» деса нимаси ёмон?

— «Нима бўлсам ҳам, халқ билан бирга бўлай», деса жуда яхши. Лекин Азлар аканга халқ десанг бурнини жиёиради.

— Баландпарвоз гаплардан тўйгандир-да.

— Тўғри, баландпарвоз гап бор. Лекин халқ учун, партия айтган ишни бажариш учун ўзини фидо қилиб ишла-

ётган одамлар ҳам бор, сен шуни билиб қўй! Кўлмак сув оқолмайди. Оқса бирпасда қуриб тамом бўлади. Шунинг учун кўлмакнинг суви ўзидан ортмайди. Осмондаги офтобда йилтиллаб, шабадада жимир-жимир қилиб тураверади. Кейин сенга ўхшаганларга кўлмакнинг суви тиниқ, ўзи жуда чиройли кўринади. Тоғдан оқиб келадиган сойларнинг сувида қум-пум, лойқа-пойқа бўлса ёқмайди. Лекин сой — оқмаса туролмайди. Олдини тўссанг қирғоғидан тошиб чиқади. Сой — сувини ҳамшиша ўзидан орттириб, дала-даштга беради. Кўлмак қуригандан кейин ўрнида оқ доғ қолади. Сой — ўтган жойини обод қилиб кетади!

Елқин акам менинг яна бирор нарса деб эътироз қилишимни кутгандай юзимга тикилиб жим қолди. Лекин мен бу гапларга қарши нима дейишни билмас эдим.

— Сен сабабчи бўлдинг, мен шу бир ойдан бери нега дунёга келганим, нимага бунчалик қаттиқ меҳнат қилаётганим ҳақида жуда кўп ўйландим. Ўзини аямай меҳнат қилиш бизга ота-боболаримиздан мерос қолган бир одат бўлса керак. Ахир шу водийларимизда кўкариб турган ҳар битта дарахт, ҳар бир туп ўсимлик пешана тери билан бино бўлган-ку! Ёзда бутун халқ бир ойгина меҳнат қилмай оёғини узатиб ётсин-чи, шу кўкариб турган далалардан нима қоларкин! Ғайрат-шижоат ҳамма халқда ҳам бор. Лекин бизнинг пахта далаларидаги меҳнат!.. Мисол учун, Хитойда ҳам пахта жуда муҳим экин экан. Хитой халқи ҳам меҳнатсевар деб танилган. Лекин ҳозир биргина Ўзбекистоннинг ўзи бутун Хитой етиштираётган пахтадан кўпроқ пахта беряпти. Ҳолбуки, Хитойнинг аҳолиси Ўзбекистонникидан етмиш баробар кўп! Москвадан келган бир мухбир кеча мен билан суҳбатлашиб ўтириб: «Мен ўзбекларнинг пахта даласидаги жасоратига қойилман, — дейди. — Сизлар мамлакатимиз учун афсонавий зўр бойликлар яратиб беряпсизлар. Жаҳон бозорида бир кило пахтага бир пуд буғдой беради. Демак, Ўзбекистоннинг беш миллион тонна пахтаси беш миллиард пуд буғдойга тенг келади. Беш миллиард пуд-а! Қардош Қозоғистон бир миллиард пуд дон берганда ҳаммамиз қанчалик қойил бўлган эдик!..»

— Гапингиз тўғри, Елқин ака! Лекин бу... моддий бойлик билан бирга одамга маънавий бойлик ҳам керак эканда. Мана, мен, ўқишим керак бўлган пайтларда ҳам нуқул пахтада ишладим. Билимим саёз бўлиб қолган экан. Майдонга тушиб мусобақалашганда йиқилдим! Мағлуб бўлдим! Одамнинг ички дунёси ҳам бой бўлмаса, мана шунақа пайтда илиги бўш келиб, нуқул ютқизаверар экан! Менга ҳозир ана шуниси алам қиляпти!

Елқин акам дўпписини бошида айлантириб:

— Лекин бу гапингда жон бор! — деди. — Ҳар тўқисда бир нуқсон. Икковимизда билим озлиги рост! Лекин, мана, ўнинчини битирдик... Мен бу йил институтнинг сиртқисига кирмоқчиман. Сени ҳам киритиб қўяман, ука. Ғам ема! Бўри адирда қилган яхши ишларимизни эсла! Адирнинг этагига икковимиз эккан шафтолилар, олмалар эсингда борми?

— Асфальт йўлнинг бўйими?

— Ҳа, йўл ҳам адир обод бўлгандан кейин қурилди. Ҳозир йўлдан ўтган одамлар ўша дарахтларнинг соясида ўтириб дам олади, анжиршафтолидан узиб ейди. Шунда бири бўлмаса бири: «Экканинга раҳмат!» дейдим, йўқми!

Елқин акам тўлиб кетган кўнглини менга худди сирдош дўстига очгандай очиб гапираётганидан таъсирланиб кетдим.

— Дейишга дейдику-я...

— Мен учун энг катта роҳат ана шу! Бу дунёда биздан нима қолади? Кимдан қанақа мерос қолса, умрининг маъноси ана шу бўлади!

— Мендан кейин дунёни сув босса ҳам ишим йўқ дейдиганлар-чи? Улардан ҳеч нарса қолмайди-ку.

— Қолади! Улар худбинлик, роҳатпарастлик микробларини боқиб, урчитади, мерос қилиб қолдиради. Одам истаса ҳам, истамаса ҳам, ўзидан кейин нимадир қолдиради. Ахир ҳар бир киши ота-онасидан, халқидан, ватанидан жуда кўп нарсани мерос олади-ку! Нуқул истеъмолни биладиган одам шу меросни кемириб ётиб, баракасини учиради. Бундайлар халқини олдинга эмас, орқага тортади. Лекин яратувчи одам олган меросини кўпайтириб, бойитиб кетади. Халқ доим мана шунақа фидокорларнинг кучи билан олдинга боради. Э, оғайни, ўзингни мнинг пуф-пуфлаб авайлаганинг билан бу умр бари бир ўтади. Лекин кимдан от қолади-ю, кимдан дод! Гап ана шунда!

Мен Елқин акамдан бунақа гапларни биришчи марта эшитишим. У ҳалитдан умрининг охирини кўраётганга, ўзидан қандай мерос қолишини ўйлаётганга ўхшаб гапирганидан ғалати бўлиб кетдим. Енгилроқ мавзу қидириб:

— Машинада ким билан келдингиз? — дедим.

Елқин акам менга «гапим етиб бормади-я!» дегандай афсусланиб қаради. Пиёласининг тагида қолган қуйқани ерга сепиб ташлади.

— Чойдан қуй! — деб пиёласини тутди. Пиёлани қўлидан олиб, бир чайиб ташлаб, тиниқ кўк чойдан қуйиб узат-

дим. Ёлқин акам пиёлани олди-ю, столнинг устига қўйиб сўради: — Хўш, гапнинг пўскаллеси — Азлар акангникида қолмоқчимисан?

— Йўқ.

Ёлқин акам бирдан енгил тортиб:

— Шунақами? — деди.

— Сигинди бўлиб нима қиламан?

— Мана бу гапнинг ўғил боланинг гапи! — деди Ёлқин акам мамнуният билан. — Азлар ака ким бўлибдики, сен унинг уйида сигинди бўлиб яшайсан! Ахир сен унақа одамлардан баланд туришинг керак!

— Лекин ҳозир менинг унчалик баланд кетадиган аҳволим йўқ, Ёлқин ака!

— Нега? Сен билан адирда очган ерларимизнинг кўсаги роса тиралиб қолди. Қирқ центнердан ошса керак. Тўрт қаторлик терим машинаси чиқибди. Биттасини менга беришди. Кеча ўзим заводдан миниб чиқиб, усти очик платформа-вагонга юклаб юбордим. Агар истасанг... ўзим ремонт қилиб созлаб қўйган бултурги машинамни сенга берардим-да.

Мен Ёлқин акамнинг терим машинасига ҳавас билан қараган пайтларимни эсладим. Лекин уни адирда ҳайдаш... Умуман, қишлоққа қайтиб боришга кўнглим йўқ эди.

— Мен ўша Бўри адирдан ҳам жуда безганман, — дедим. — Тўрт қаторлик машинага текис пайкал бўлса экан...

Ёлқин акамнинг қўли яна дўпписига борди.

— Нимасини айтасан, оғайни. Мен шу келишда Мирзачўлдан ўтиб келдим. Хў, Жобир Тошбеков бор эди-ку. Ўзимизда ишлаган. Уша ҳозир Мирзачўлда янги совхозлар қураётган бошқармага ишга ўтибди. Айлантириб роса кўрсатди. Ҳар карталарки, биттаси етмиш-саксон гектар келади. Машина яйраб ишлайди. Цемент лоток — новдан тиниқ сув оқиб турибди. Ут ўчирувчиларнинг йўғон шлангасига ўхшаган узун шлангалар. Унинг олдида бизнинг енгчалар ип эшолмайди. Сув шишадай тиниқ, шлангага лойқа ўтирмайди, енгил. Кўриб жуда ҳавасим келди-да! Жобир Тошбеков ҳам: «Шу ерга келинг, бирга чўл қувамиз», деб кўп таклиф қилди.

Мен бу янгиликка беихтиёр қизиқиб:

— Қалай, борадиган бўлдингизми? — дедим.

— Ҳали бир қарорга келганим йўқ...

Ёлқин акам гавдасини орқага ташлаб, столнинг четига қўлини тиради.

— Лекин Мирзачўлда ҳикмат кўп экан, — деди. — Кўзимнинг олдидан кетмаяпти-да? Техниканинг зўрини ана

ўша ерда кўрдим. Қачонлардан бери ўйлаб, иложини тополмай юрган жуда кўп нарсани ўша ерда амалга оширишим мумкин экан-у, лекин...

— Адирни кўзингиз қиймаяптими?

— Адир ҳам, киндик қони томган ер ҳам... Оила, болачақа... Сенга осон. Салтсан, беданага ўхшаб, қаерга борсанг «питбилдиқ» деб кетаверасан.

Мен бугун кечаси билан ухлай олмай ўйлаб чиққан нарсаларимни эслаб оғир тин олдим.

— Хўш, Мирзачўлга борсам бирга борармидинг? — деди Ёлқин акам.

— Мен ҳозирча... Тошкентда қолмоқчиман, Ёлқин ака. Қурилишга ишга кираман. Ётоқхона беришар экан...

— Қишлоқда сен зарурроқсан, тушунасанми шуни?

— Бу ерларга ҳам ишлайдиган одам жуда керак экан. Қаранг, ҳамма жойда ишга таклиф қиладиган эълонлар осилиб турибди.

— Шаҳарда маза қилиб юраман дейсан-да, а? Ҳафтада икки кун дам олиш... Театрлар, қизлар...

— Кутубхоналар, — деб акамнинг сўзини бўлдим. — Бўш вақтимнинг ҳаммасини китобга бермоқчиман. Илгимни сал тўлдириб, эндиги йил яна майдонга тушаман.

— Адирдан нолийсан!.. Мендан ҳам жуда безганга ўхшайсан-а?

— Мен ҳозир ўзимдан норозиман, Ёлқин ака. Лаллайиб юрган эканман. Бошим бориб деворга урилганда кўзим очилди! Мен ҳозир кимман? Нима деган одамман?

— Сен механизаторсан! Шуни унутма! Зангори кемада пахта тера оласан, трактор, машина ҳайдай оласан. Бу озми?

— Сиз менга кўп нарсани ўргатдингиз. Буни мен унутмайман, Ёлқин ака. Лекин мен бу дунёдан ўз йўлимни қидириб топмоқчиман. Шунинг учун...

Ёлқин акам соатига қаради-ю:

— Бу гап ҳозир тугамайдиганга ўхшайди, — деб ўрнидан турди. — Кечқурун бафуржа гаплашармиз.

12

Оролнинг кўпригидан ўтиб, кўл соҳилига қайтиб чиққан имизда пляжда яримжангоч чўмилиувчилар кўпайиб қолган эди. Қайиқларда эшкак эшиб сузиб юрган одамлар менинг ҳавасимни келтирди.

— Ёлқин ака, биз ҳам қайиқда бир сузсак-чи, — дедим. Ёлқин акам соатига қаради:

— Вақт йўқ-да. Мен ҳозир Навоий театрига боришим керак.

Чошгоҳ бўлмасдан театрда нима қилади, десам, бугун ўша ерда илғор механизаторларнинг республика кенгаши очилар экан.

Машинанинг олдига келганимизда Ёлқин акам:

— Праванг ёнингдами? — деб қолди.

— Чамадонда. Нимайди?

Ёлқин акам машинасининг калитини менга узатди:

— Ма. Мен театрда тушиб қоламан.

Назаримда, акам калитга қўшиб бошқа жуда азиз бир нарсани ҳам менга ишониб топширди. Ёшимизда фарқ катта бўлгани учун биз ҳалигача бир-биримизнинг кўнглимизни яхши билмас эканмиз.

Мен шофёрлик гувоҳномамни чамадондан олиб чўнтагимга солдиму рулга ўтирдим. Машинани анчадан бери ҳайдамаганим учун ҳаяжонланаман. Тезликни камайтириб, кўчанинг ўнг томонидан эҳтиёт билан юриб бораман.

Ёлқин акам ўйга чўмиб жим ўтирибди. Фақат театрининг олдида машинадан тушаётиб:

— Бугун керакли одамларнинг ҳаммасини кўрсам керак, — деди. — Гап келиб қолса Мирзачўлни айтаман. Ҳозироқ катталарнинг олдидан бир ўтиб қўяман.

Шундан сездимки, Ёлқин акам йўл бўйи менинг: «Мирзачўлга борадиган бўлдингизми?» деган гапим ҳақида ўйланиб келган.

— Буни нима қилай, ака? — деб унга машинани кўрсатдим.

— Истасанг машинада айланиб томоша қил. Соат олтиларда мана шу ерга келиб турсанг бўлди.

— Хўп!

Шаҳар айланиб Навоий кўчасига чиқдим. Кеча томоша-помоша кўнглимга сиғмас эди, иштаҳаси йўқолган беморга ўхшардим. Ҳозир «Ватан» кинотеатрининг олдидан ўтаётиб бирдан янги фильмни кўргим келиб қолди. Урбанский ўйнайдиган «Мусаффо осмон» деган фильм қўйилаётган экан.

Машинани сояроқ жойга қўйиб, эшикларини бекитдим. Фильмни кўраётиб мен ўзим ҳам осмоннинг энг мусаффо жойларида юргандай бўлдим. Кинодан руҳим кўтарилиб чиқдим. Кейин «Ғалаба» ўрмон паркига бориб, тушлик қилдим.

Қаерга бормайин, Ёлқин акам билан гаплашган гапларимиз хаёлимдан такрор-такрор ўтарди. Бир кўнглим, «аканг келиб қолмаганда ҳозир қай аҳволда юрар эдинг!»

— деб қувонарди. Бир кўнглим эса, «аканг эртага кетади, бир ўзинг қолиб, шундай катта шаҳарда қандай кун кўрасан!»— деб изтироб чекарди. «Ёки ҳали ҳам акангнинг сўзини ерда қолдирмай, қишлоққа кетаверганинг маъқулми? Йўқ, курашда йиқилиб, думимни қисиб бормайман! Тошкентда ишга кириб, биринчи ойликни олгандан сўнг онамга совға-салом олиб бораман...» Ушанда Ҳалима учраб қолса, Тошкентда ишга кирганимни айтаман... «Эндиги йил сен битириб борсанг бирга кирамиз, унгача сени кутаман», дейман. Бу гап унга ёқиши мумкин.

Шу ўй билан соат олтида театрнинг олдига келдим. Ёлқин акам ярим соат кечикиб чиқди. Ҳаракатлари тез, кўзлари чақнаган. Енида дўппи кийган учта йигит бор. Биттаси кўкрагига олтин юлдуз таққан. Ҳаммалари машинага чиқишди.

— Жангобга ҳайда,— деди Ёлқин акам.— Уша ерда ош бўлаётган экан. Бир ўтиришамиз.

Пушкин паркига етиб боргунимизча акамнинг ҳамроҳлари кенгаш ҳақида гаплашиб кетишди.

— Аммо, Ёлқинжон, сиз гапни боппладингиз,— деди юлдуз таққан йигит.— «Гектаридан қирқ центер бераман, тўрт қаторлик машинада беш юз тонна тераман», деганингизда президиумдагилар биринчи бўлиб қарсак чалиб юборди.

— Агар шу айтганларингизни қилсангиз, сиз ҳам мана бу юлдуздан биттасини кўкракка тақасиз-да! — деди иккинчи йигит.

— Гап юлдузда эмас,— деб эътироз қилди. Ёлқин акам.— Дўстлар тақса биз таққандай суюниб юраверамиз.

Паркнинг тўридаги чойхонада ош пишаётганда мен ўзимча ўйландим: «Ёлқин акам мажбуриятни бунчалик катта олган бўлса, энди уни бажармагунча қишлоғимиздан бошқа ёққа кетолмайди. Кўлда Мирзачўл ҳақида айтган гаплари нима бўлди?»

Ошни еб, Ҳамза театрига кирдик. Шукур Бурҳонов «Мирзо Улуғбек»ни шундай берилиб ўйнадики, бошқа ҳамма нарса эсимиздан чиқиб кетди. Ёлқин акамнинг ўртоқларини меҳмонхонага элтиб қўйдик-да, келин аямнинг амакисиникига йўл олдик.

— Ҳовлида ётамиз-у, азонда туриб жўнаймиз,— деди Ёлқин акам.

— Мирзачўл нима бўлди?

— Э, айтмоқчи, гаплашдим! Хў бултур адиримизга Марказкомдан борган мўътабар киши эсингдами?

— Ҳа, бу йил ўша кишининг ёрдами билан каналдан сув оладиган бўлдик-ку.

— Ана шу киши кенгашнинг танаффусида мени кўриб қолиб, кўпчиликнинг ичидан қўли билан имлаб чақириб олди. Дарров бориб кўришдим, каналдан тегишимизни олиб бергани учун миннадорчилигимизни айтдим. Кейин ҳол-аҳвол сўраганда кеча Мирзачўл орқали ўтиб келганимни гапирдим. У киши кўнглимдагини сезгандай бўлиб кулимсиради-ю, «адир сизга торлик қилмаяптими?» деб сўради. «Ҳозирча майли-ю, лекин келгуси йиллардан Мирзачўлга ўхшаган кенгроқ жой бўлмаса сиғмаймиз», дедим. Эрталаб сенга айтган гапларимни айтиб бердим. У киши қўлини орқасига қилиб, бошини ирғаб, гапимни маъқуллаб эшитди-ю, кейин ёни-верига қаради. Бир четда обкомимизнинг секретари турган экан. Мени унинг олдига бошлаб борди. «Отажоновга бу йил яхшироқ ёрдам берайлик, олган мажбуриятини бажарсин,— деди.— Кейин, агар йил бошидан Мирзачўлга кетаман деса, жавоб берарсиз». Обком секретари йўқ деёлмади. «Майли, Мирзачўл ҳам бегона жой эмас, ўзимизники», деди.

Мен қувониб кетдим:

— Аямни кўндирадиган йўли энди топилибди, Ёлқин ака, «Мирзачўлга катталарнинг таклифи билан боряпман», десангиз онам «йўқ» демайди.

— Аям билан Мунирани кўндираман-а,— деди Ёлқин акам,— лекин сени қандай қилиб кўндирай, шуни айт менга!

— Мени ҳам Мирзачўлга бошлаб бормоқчимисиз?

— Ҳа.

— Унгача ҳали бир йил бор-ку. Сиз аввал адирдаги пахталарни териб топширишингиз керак.

— Наҳотки сен бу ишда менга ёрдам бермасанг?

Бир лаҳзалик оғир жимликдан сўнг паст товуш билан:

— Ёлқин ака, мен ҳозир қишлоққа қайта олмайман,— дедим.— Сиздан илтимос, розилик беринг, мен шу ерда қолиб, ўзимни бир синаб кўрай.

— Синайман деб, баттар чатоқ бўласан!

— Чатоғимни ҳам ўзим тўғрилашга ўрганишим керак. Қачонгача мен сизнинг қанотингиз остида жўжа бўлиб юраман?

— Об-бо, хўроз-ей! — деди Ёлқин акам норози товуш билан.

Бу орада манзилга етиб бордик. Машинани дарвозахонага киритиб қўйиб, ўзимиз ҳовлидаги чорпояда ётдик.

Ёлқин акам мени саҳар палла уйғотди. Туриб бет-қўл ювганимча акам машинанинг уёқ-буёғини кўриб, ҳовлидан кўчага ҳайдаб чиқди. Бир пиёладан чой ичиб, мезбонлар

билан хайрлашдик. Шунда Ёлқин акам машинанинг калитини яша менга тутди.

— Ол, довоннинг тагигача сен ҳайдай қол!

Мен индамай калитни унинг қўлидан олдимү багажникни очдим.

— Раҳмат! — деб калитни акамга қайтариб бердим.— Мен ишга ўрнашгандан кейин бораман!

Ёлқин акам ҳеч нарса демади. Алланечук маъюс бўлиб машинага ўтирди-да, ёлғиз жўнаб кетди.

13

Мен хаёлимда «ундоқ қилодурман, бундоқ қилодурман» деб, катта режалар тузиб юриб, армия ёшида эканимни унутган эканман. Тошкентда икки ойча яшаб, қурилишнинг самосвал машинасида бетон, ғишт, қум ташишга энди сал ўрганган кунларимда ҳарбийга чақирилдим. Фалакнинг гардиши билан Кавказ томонларга бориб, Абхазиядаги моторлашган ҳарбий қисмлардан бирида хизмат қилдим. Ҳарбий интизом, казарма, тоғ йўлларида оғир замбараклар тиркалган машиналарни ҳайдаш — бунинг ҳаммаси бошқа бир олам эди. Лекин ўша оламда ҳам мен Ёлқин акамни, унинг ишларию гапларини ўйлаб юрардим. Унинг баъзи фикрларига қўшилмай, ичимда баҳслашиб юрадиган пайтим ҳам бўларди. Тоғларнинг баландлиги узоқдан кўринадидега, деганларидек, ака-ука икковимизнинг орамиздан ўтган гапларнинг маъноси ҳам янги оламда менга тўлиқроқ етиб бораётгандай бўларди.

Деярли ҳар куни Қора денгиз бўйларига, Сочи, Пицунда курортларига кўзим тушадидега. Бир томон ўрмонзор тоғ. Водийларда апельсинзорлар, лимонзорлар қишин-ёзин кўм-кўк бўлиб туради, мевалари баргларининг орасида қуёш парчаларига ўхшаб ял-ял ёнади. Ўрмонзор ва экинзорлар устига ёз бўйи илиқ ёмғирлар ёғиб туради. Ҳеч қанақа ариқ, ҳеч қанақа эгат, ҳеч қандай суғориш ташвишлари йўқ. Ҳамма экинларни, дов-дарахтларни йил бўйи осмон ўзи қондириб суғоради. Курортга келган беҳисоб одамлар яйраб дам олади, денгизда чўмилади, офтобда соатлаб баданини тоблайдидега. Денгиз ҳам, ўрмон ҳам, тоғлар ҳам, қирғоқлар ҳам фақат роҳат-фароғат учун яратилгандай...

Мен бунинг ҳаммасини ўзимизнинг Фарғона водийсига қиёслаймакчиман. Бизда ҳам қуёш зарраларига йўғрилган ажойиб мевалар жуда кўп, гўзал сойлар, соя-салқин боғлар, арчазорлар бор. Лекин ариқ қазиб, эгат олиб суғормаса ҳеч нарса ўсмайдиган бепоён далаларимизда йил бўйи меҳ-

нат шунчалик қайнайди, ернинг ҳар бир парчаси шунчалик кўп чопилади, ҳайдалади, дори ва ўғитлар билан ерга шунчалик кўп ишлов бериладики, пайкалларимиз худди катта заводларнинг серҳаракат, оловли цехларига ўхшайди — бу цехларнинг ҳаракатланиб турган конвейерларидан пахта, пилла, мева, дон ва бошқа моддий бойликлар дарёдай тинимсиз оқиб чиқиб, бутун мамлакатга тарқайди. Ёлқин акам ҳам худди ўзи тўхтовсиз ишлов берадиган далаларга ўхшаб йил бўйи тиним билмайди. У ўзи каби хотинининг ҳам ҳаддан ортиқ банд бўлишига одатланган — Мунира келин аям мактабда ўқитувчилик қилишидан ташқари яқинда олтинчи фарзанднинг онаси бўлган...

Мен ҳозир уларнинг ҳаётига гўё Кавказ тоғлари оша қарар эдим-у, уларга Тошкентда ва бу ерларда кўрганларимни солиштирар эдим... Агар акам хотини билан Тошкентдай катта шаҳарда бир-икки йил яшаганида эди, лоақал Сочи курортларида уч-тўрт марта дам олиб кетганда эди, ҳозир пайқамаетган нарсаларини сезган, фаҳмлаган бўларди. Шунинг учун мен уйга ёзган хатларимга акамни келин аям билан бирга қишда бўлса ҳам Сочига келиб дам олиб кетишга роса ундадим. Бир вақтлар Азлар аканинг турмушини кўриб «оҳ-воҳ» қилганим энди менга кулгили туюлишини, ҳузур-ҳаловату маданий дам олишнинг энг зўрини энди бу ерларга келиб кўрганимни айтиб, акамларни қизиқтиришга бор кучим билан ҳаракат қилдим.

Лекин Ёлқин акамдан жавоб келмади. Унинг ўрнига келин аям хат ёзипти:

«О, Турсунжон, қанийди бир ойгина бориб дам олсак! — дебди. — Лекин ҳеч иложи йўқ. Олтинчи фарзандимиз Шербек «сариқ» касалга чалинди. Шу билан андармонман. Ёлқин акангиз катталарга берган ваъдаларининг устидан чиқиб Мирзачўлга бориб ишляптилар. Уч юз гектар янги ер очибдилар. Уйлар қурилиб битгунча биз шу ерда яшаб турамыз. Ёзда кўчсак керак. Чигит экиш бошлангандан бери келганлари йўқ. Ғўзаларининг бир қисмини дўл урган эмиш деб эшитдим. Ростми, ёлғонми, билмайман. Бу ерда Ёлқин акамни бултурги катта ишлари учун Меҳнат Қаҳрамонлигига тавсия этишган эди. Керакли қоғозларини тўлдириб берган эдилар. «Лоақал шунинг бир натижасини кутинг, бу йилча қишлоқда ишланг», дедик. «Ваъда берганман», деб унамадилар. У кишининг сўзидан қайтмаслигини биласиз-ку».

Мен Қора денгиз бўйида туриб, минглаб километр на-

рида, Мирзачўлда ғўза культивация қилаётган Елқин акамни кўз олдимга келтираман.

Кейин билдим: эккан ғўзасининг анчасини дўл уриб кетгани рост экан. Май оининг бошида бузиб қайтадан экилган ғўзалар жуда секин ривожга киради. Елқин акам билан бирга ишлаётган йигит-ялангларнинг ярми «энди бу ердан иш чиқмайди» деб, ёзнинг бошидаёқ кетиб қолади. Қолганларининг ҳар бирига йигирма-ўттиз гектардан ер тўғри келади. Бунинг «Универсал»да культивация қилиб, ўтинни ўлдириб чиқиш учун тонг саҳардан кечаси юлдуз чиққунча трактордан тушмаслик керак.

Мен Абхазиянинг кафтдай текис асфальт йўлларидан ҳарбий машинани ҳайдаб бораётганимда очиқ деразадан юзимга сарин тоғ ҳавоси урилади. Шунда «Универсал» кабинасида жазирама иссиқда ўтирган Елқин акамни ўйлайман. Тракторнинг амортизацияси йўқ, эгатлар текис эмас, одам кунини бўйи силкингани-силкингани. Кечаси шийпонда ётишади. Пашша чақиб уйқу бермайди. Елқин акам ўрнидан туриб, шийпоннинг орқа томонидаги чироқни ёқди. У ерда қоғоз қоплар тахлаб қўйилган. Ичида ўғит. Эртадан бошлаб ғўзаларга ўғит бериш керак. Елқин акам қоғоз қопларни ушлаб кўради. Тошдай қаттиқ. Ичида ўғит босилиб-босилиб қотиб қолган.

Уни қоғоз қопдан олиб, майдалаб эза бошлайди. Шундай қилмаса, ўғит бир жойга кўп тушиб қолиб, ғўзани куйдириб юбориши мумкин.

Тун алламаҳал бўлганда ўғитни эзиб тайёрлайди. Саҳарги шабадада пашшалар йўқолади. Елқин акам бирпас мизғиб олади-ю, тонг бўзарганда яна ҳаммадан олдин туради.

Тинимеиз парвариш билан кеч экилган ғўзалар ҳам гулга киради. Лекин саратон иссиқлари авжига чиққан сарин ҳаво дим бўлиб, пашша кўпаяди.

Яқинда экилган дарахтлар соя бермайди. Чўл иссиғи одамни жизғинак қилиб ташлагудай бўлади. Шу иссиқда кунини бўйи эгатма-эгат юриб ғўза суғориш керак. Бунинг устига пашша юзни ҳам, қўлни ҳам, сув суғориш учун яланг-оёқ юрганларнинг болдирини ҳам чақавериб яра қилиб юборади. Елқин акам билан бирга чўлга келганлар битта-иккитадан кетиб-кетиб, ахийри бир кун уч юз гектар ерданинг ёлғиз ўзи қолади. Узун шлангалардан эгатларга сув тараб, ғўзани суғориб, озиқлантириб юради.

Мирзачўлнинг лойи оёққа сақичдай ёпишади. Сув кўлаб нами кўпайиб кетган жойлар эса ботқоққа ўхшаб одамни оёғидан пастга тортади. Илгари замонларда Мирзачўл-

да пахта эккан деҳқонлар ботқоққа ботиб кетмаслик учун белларига тахта боғлаб сув суғорар эканлар.

Елқин акам сувга бўкиб оғирлашиб кетган узун шлангани пайкалнинг сув бормаган жойларига судраб ўтаётганда тиззасигача лойга ботиб кетади. Кейин ботқоқликдан бир амаллаб чиқади-да, яна шлангани судрайди.

Шу пайт даласининг нариги четидан ўтган катта йўлда бир-иккита енгил машина кўринади. Олдинда янги маркали оқ «Волга», орқада «Газик».

Сирдарё обкомининг секретари дала айланиб юрган экан.

Машиналар Елқин акамнинг рўпарасига келганда тўхтайтиди. «Газик»дан совхоз директори чиқиб, Елқин акамни чақиради.

Юзлари пашшага таланган, ҳаммаёғи лой Елқин акам ялангоёқ йўл бўйига чиқади.

Илгари уни Мирзачўлга таклиф қилган обком секретари энди аҳволдан хабар олгани келган экан. Кўришиб-сўрашганларидан кейин обком секретари:

— Бригадангизнинг аъзолари қани? — дейди.

— Мени балогардан қилиб қўйиб... Анжанга кетворибди.

Елқин акам воқеани бир-бир айтиб беради. Унинг шу аҳволда ҳам ўзини йўқотмасдан, нолимасдан вазмин гапиргани обком секретарига таъсир қилади.

— Андижон обкомига хат ёзиб берсам, қочганларни қайтариб олиб кела оласизми?

— Обком ёрдам берса... албатта... лекин бу ерда... суғоринш....

Обком секретари совхоз директори билан гаплашиб, Елқин акамнинг даласига ҳозирча иккита яхши сувчини биркитиб қўйишни тайинлайди. Уша кунлари акамнинг машинаси ғилдирагидан ёғлари оқиб, бузилиб ётган экан. Совхоз директори унга «Газик» машинасини беради. Сирдарё обкомининг секретари Андижон обкомининг секретарига хат ёзиб, Отажоновга ёрдам беришини сўрайди, унинг иши Марказий Комитетни ҳам қизиқтиришини, агар масала юқориларга чиқиб борса, андижонликларнинг шаънига яхши бўлмаслигини уқтиради.

Елқин акам ўша куниёқ директорнинг «Газик» машинасида Андижонга жўнайди. Машинанинг радиоприёмниги бор экан. Шофёр — ёшгина татар йигит — радиони қўйиб, сўнгги ахборотдан кейин бўладиган концертни кута бошлайди. Ҳали Янгиерга етганлари йўқ. Атроф бийдай дала. Шофёрнинг хаёли машинада-ю, кўзи йўлда.

Радиода ўзбек тилида ахборот берилаётган экан. Бирдан Ёлқин акам шофёрга:

— Тўхтат! Тўхтат! — деб қолади.

Шофёр қараса, Ёлқин акамнинг юзи бўртиб, қизариб кетган. «Бу одамга нима бўлди? Тутқаноғи тутдими?» деб ўйлайди-ю, машинасини дарров тўхтатади.

Ёлқин акам машинага сигмаётгандай бўлиб, эшикни юлқиб очади-ю, пастга тушади. Машинанинг радиоси ҳамон сўзлаб турибди. Ундан энди рус тилида ахборот эшитила бошлайди. Пахтачиликни механизациялаштиришда, янги ерлар очишда, юксак ҳосил олишда эришган улкан ютуқлари учун Ёлқин Отажоновга СССР Олий Совети махсус фармон билан Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвонини бергани айтилганда шофёр гап нимадалигини фаҳмлайди-ю, машинадан сакраб тушади. Ёлқин акамнинг кўзларидан ёш чиқиб кетади. Шофёр уни қучоқлаб ўпади. У шофёрни қучоқлаб айлантиради.

Йўлда бошқа ҳеч ким йўқ. Атроф теп-текис, жимжит чўл. Ахборот тугагач, машинанинг радиоси баланд овоз билан ўйин баётини бера бошлайди. Ёлқин акам билан шофёр иккаласи машинанинг атрофида қўлларини ёйиб, бармоқларини қарсиллатиб, ўйин тушишади.

Кейин Андижонга борсалар, хушxabар аллақачон ҳаммаёққа тарқалган. Уйда акам қўй сўйиб, бутун қишлоққа ош беради.

Мирзачўлдан қочиб келган бригада аъзоларининг баъзи бирлари Ёлқин акамни табриклагани келишади. «Обкомга бизни айтмай қўя қолинг, ўзимиз қайтамиз», дейишади.

Уйимизда бўлаётган бу хурсандчиликларни мен худди Кавказ тоғлари оша кўриб тургандай бўлар эдим. Чунки Ёлқин акамнинг Меҳнат Қаҳрамони бўлганини Москва радиоси ҳам берган, мен буни кечқурун ҳарбий машқлардан кейин қизил бурчакка борганимда сал чалароқ эшитган эдим. Ёзги лагернинг чодирда мен билан ёнма-ён ётадиган рязанлик рус ўртоғим бир вақт «Известия» газетасини кўтариб келиб қолди. Газетада Ёлқин акамнинг сурати ҳам чиққан экан.

— Фамилияси Отажонов, сурати ҳам сенга ўхшайди, кимнинг бўлади? — деб қолди. Мен:

— Туғишган акам бўлади, — дейишим билан Архип:

— Болалар, чопинглар, Турсунни ҳозир рақсга туширамиз! — деб қичқирди.

Бирпасда атрофимизни солдат ўртоқларим ўраб олиш-

ди. Мен газетани Архипнинг қўлидан олмоқчи бўлиб қўл чўзган эдим:

— Бермайман, аввал бир рақс қил! — деди.— Ҳа, қани, асса, асса!

Мен ҳам қувончим ичимга сиғмай:

— Асса! Ас-са! — деб лезгинкага тушиб кетдим.

Кейин атрофдан табрик ёғила бошлади. Бир пайт взвод командири ҳам келиб қўл бериб қолди:

— Қаҳрамоннинг укаси бўлибсан, табриклаймиз, Отажонов! Шу мупосабат билан сенга увольнительний олиб бераман. Истасанг, эртага Рица кўлига бориб ўйнаб кел.

— Миннатдорман; ўртоқ лейтенант! Совет Иттифоқи га хизмат қиламан! — деб гапимнинг охирини дарров ҳарбий уставга тўғриладим.

Кўнглим тоғдай ўсиб, жуда ғалати бўлиб кетдим. «Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ» деганларидай, мен акамнинг ёнида юрганимда унинг қадрини унча яхши билмаган эканман. Унинг шуҳрати Ўзбекистондан чиқиб, Қора денгиз бўйларигача келади, деб ҳеч ўйламаганим рост. Энди акам туфайли солдат ўртоқларимдан иззат-икром кўрганим мени қувонтириш билан бирга хийла ўйлантириб ҳам қўйди. Акам билан бўлган баҳсларда мен ҳали ҳам ўзимни ҳақ деб билардим. «Ахир уруш вақти эмаски, одам ўзини жангда қурбон қилса,— дердим мен ичимда. — Бутун жамият тинч меҳнатнинг роҳат-фароғатини кўриб яшайпти. Акам ҳам шундай қилиши керак-да. Нега у ўзининг шахсий ҳаётини унутиб қўйиши керак? Жамият ҳаёти алоҳида одамларнинг шахсий ҳаётларидан таркиб топмайди-ми? Дарахтнинг ҳар бир бутоғида, ҳар бир шохининг энг учида ҳам япроқ кўкармаса, гул очилмаса, биз бундай дарахтни «гуллаб-яшнаб турибди» деёлмаймиз-ку. Бизнинг ҳар биримизни жамият дарахтининг бир бутоғи ёки бир япроғи десак, шахсий ҳаётларимизнинг гуллаб-яшнаши бутун жамиятнинг гуллаб-яшнаганини кўрсатадиган энг зўр далил эмасми? Ёлқин акам ўзини ҳеч аямай ишлаб, мана шу томонини ҳисобга олмаяпти,— дердим мен ўзимча файласуфлик қилиб: — Лекин мен бу дунёнинг роҳатини ҳам кўрмоқчиман. Балки армиядан кейин мана шу денгиз бўйларида ишлаб қоларман?»

Сўнги ният бундан бир-икки ой олдин курорт бошқармасида ишлайдиган бир одам билан танишиб, борди-келди қила бошлаганимдан кейин пайдо бўлган эди.

Платон Захарович деган ўрта яшар бу одамнинг «Волга» машинаси бор экан, унинг ёзлик чорбоғи биз хизмат қиладиган қисмга яқин бир жойда экан.

Дам олиш кунларининг бирида командирнинг жавоб қозини чўнтакка солиб Сочига кетаётган эдим, Платон Захарович:

— Эй, солдат, бери кел! — деб чақириб қолди. — Сени у кун машина ҳайдаб ўтганингда кўрган эдим. Сочига боряпсанми? Мен машинада сени бирга олиб кетаман. Фақат моторнинг ёғини алмаштиришга ёрдамлашгин.

Гаражнинг махсус чуқури устида турган машина Ёлқин акамнинг ГАЗ — 21 «Волга»сидан эди. Мен бу машинага кўпдан бери қўл урмай анча соғинган эдим. Шунинг учун майкачан бўлиб чуқурга тушдим. Моторнинг тагидаги ёғ тиқинини бураб очдим ва челак тутдим. Мотордан оқиб тушаётган эски мой ҳаддан ташқари суюқ. Бунинг устига ундан бензин ҳиди келади. Мен ҳайрон бўлиб, машинанинг эгасидан сўрадим:

— Моторга қанақа мой қуйган эдингиз?

— Ўзиникидан. АС — саккиз.

— Ўхшамайди-ку.

— Билмадим, мой насоси ишдан чиққанми? Моторда мой босими жуда паст бўлади.

— Қанча?

— Нолга яқин. Машина яхши тортмай қолади. Ҳар ҳафтада мойини алмаштиришга тўғри келади. Қуюқ мой икки кун ўтмай суюлиб кетади. Бу кетишда мотордан айриламани деб қўрқаман.

— Устага кўрсатмадингизми?

— Э, кўрсатмаган устам қолмади. Сабабини ҳеч ким билолмаяпти. «Моторни очиб кўринг», дейишди. Ҳали энди ўттиз минг юрган янги мотор-а! Очдиришга мажбур бўлдим. Бир моторчи уста икки ёрдамчиси билан кунни бўйи уннаб, моторни бошқа ашқол-дашқоллардан ажратиб, ечиб олишди. Очиб кўришса, ҳеч қандай айб йўқ. Фақат мой насосининг темир қалпоғи ўрнидан кўчиб қолган экан.

Мен бу машинани яхши билар эдим:

— Э, гап унда эмас! — дедим.

— Уста ҳам «бекор очган эканмиз» деди. Яна икки кун овора бўлиб моторни жойинга қўйди. Олтмиш сўм нақд тўладим. Янгидан мой қуйиб, моторни ёндирдим. Ўша ерда турганда босим икки атмосферага чиқди. «Тузалдимкин?» деб ҳайдаб чиқиб кетдим. Кун иссиқ эди. Шаҳарда бир соатча айланиб юриб, бир вақт қарасам, босим яна нолга тушиб қолибди. Шунча оврагарчилик, шунча пул ҳаммаси бекор кетди!

Мен мотордан челакка тушган эски мойни яна ҳидлаб кўрдим. Бензин ҳиди.

— Машинанинг бензин ейиши қанақа?

— Нормадан жуда баланд. Илгари бир бак бензин тўрт юз эллик-беш юз километрга етар эди. Босим тушиб кетгандан бери уч юз элликка зўрға етади.

— Бўлмаса, айб бензин насосида бўлиши керак!

— Бензин насоси ташқарида-ку. Унинг моторга нима алоқаси бор?

— Бензин насосини ҳам мотор ҳаракатга келтиради-ку. Унинг қартер¹ билан боғланишган бир «шоҳча»си бор.

— Йўғ-э! Шунча слесарлар кўришди. Агар қартерга бензин тушаверса мотор аллақачон портлаб, ёниб кетмасмиди?

— Шошманг, слесарлар билмаслиги мумкин. Бунақа нарса жуда камдан-кам бўлади. Буни фақат тажрибали шофёрлар билиши мумкин.

— Сен ўша тажрибали шофёрларданмисан, солдат? — деб кулди Платон Захарович. — Қўй, сен ҳам мени овора қилма! Мойини алмаштириб берақол!

— Лекин мен худди шунақа ҳодисани акамнинг «Волга»сида кўрганман, — дедим. — Бензин насоснинг «диафрагма» деб аталадиган пардаси тешилса шунақа бўларкан.

— Чинданми? Қани, бўлмаса бензин насосини олиб кўрайлик.

Икковлашиб бензин насосини жойидан олдик. Унинг ичини очиб кўришга Платон Захаровичнинг сабри чидамади. Багажнигидан янги бензин насосини олди-да:

— Қани, мана буни қўйиб кўрайлик-чи! — деди.

Янги бензин насосини ўрнатиб, моторнинг мойини ҳам янгилаб, машинани юргиздик.

— Мана, босим икки яримга чиқди! — дедим мен.

— Э, ҳали шошма, сал нарига борганда тушиб кетиши ҳеч гап эмас!

Ювиниб, кийиниб, машинада йўлга чиқдик. Баландликка кўтарилаётганимизда мотор тез қизиб, суви саксон даражага кўтарилди. Моторнинг босими ҳамон иккида шурибди. Яна бирпас юрдик. Сув саксон беш, лекин босим ҳамон икки. Машина тuzалганига Платон Захарович энди ишонди-ю!

— Қойилман сенга, солдат! — деди. — Шунча усталар уриниб тополмаган «дaрд»ни сен топдинг-а! Сенга буни эртaроқ кўрсатсам бўлар экан. Қанча пулларим бекор кетди-я! Об-бо! Бу хизматинг учун мен сенга бир литр «ўзидан» қўйиб берсам ҳам оз!

¹ Қартер — моторнинг мой тушадиган таги.

— Хизматда ичиш мумкин эмас.

— Ундай бўлса, ма, сенга мукофот...

Платон Захарович чўнтагидан қизил ўн сўмлик олиб, қўлимга тутқиза бошлади. Лекин мен олмадим.

— Бўлмаса айт, нима билан хурсанд бўлсанг, мен шуни қилай!

— Мен акамнинг мана шунақа «Волга»сини кўп ҳайдаганман... Агар рулни бирпасга берсангиз, шу бас.

— Э, марҳамат!..

Мен рулга ўтириб, «Волга»ни денгиз бўйидан Пицундага қараб ҳайдаб кетдим. Оғир ҳарбий машиналардан кейин кийикдай югурик «Волга»ни ҳайдаш одамнинг завқини келтирарди. Бурилишлар ва баландга чиқиб-тушишларда машинани худди Ёлқин акам ўргатгандай енгил ва чиройли идора эта олганимни сезиб роҳатланаман. Платон Захарович ҳам:

— Машинани ўйинчоқдай эркин ҳайдайсан-а, қойил! — деб мақтаб қўйди.

Шу кундан бошлаб Платон Захарович билан яқин таниш бўлиб қолдик. Орадан бир ҳафтача ўтгандан кейин яна дачасининг олдида учрашган эдик:

— Турсун, сен машиналарнинг профессори экансан! — деди.— Бензин ҳам кам кетадиган бўлиб қолди. Уша аҳволда олти ой юрибман-а. Ҳисоблаб қарасам: шу олти ойда диафрагманинг тешигидан картерга сирқиб чиқиб бекор кетган бензин икки юз литрдан ортиқ. Портлаб, ёниб кетмаганимга ҳайронман!

— Кераксиз суюқликни буғлантириб чиқариб юборадиган қувурча бор-да,— дедим мен.— Узи бу машина жуда маҳкам қилиб ишланган.

— Ҳар қанча маҳкам бўлганда ҳам, бир кун эмас-бир кун мотордан айрилардим. Сен мени бир балодан қутқардинг. Машина ҳайдашга ҳам жуда уста экансан. Ёш бўла туриб бунинг ҳаммасини қандай ўргангансан?

— Акамдан ўрганганман. Техниканинг профессори деб ана ўша кишини айтсангиз арзийди.

Платон Захарович менинг бу гапимни камтарликдан деб билди-ю, ҳурмати яна бир даража ошиб:

— Қани, бизнинг дачага кир,— деди.

Бўш пайтим эди. Кириб, кечки овқатни бирга қилдик. Мезбон мени қирқ ёшлардаги хотини ва техникумда ўқийдиган қизи билан таништирди. Гап орасида:

— Сенга бу денгиз бўйлари ёқадими, йўқми? — деб сўраб қолди.

— Жуда ёқади.

— Ундай бўлса армиядан кейин шу ерда қол. Сенга ўхшаган яхши шофёрлар бизга жуда керак. Усталигинг ҳам иш беради. Мен ўзим сени бирорта санаторийга шофёр қилиб ишга жойлаб қўяман. Балки экскурсия автобусини ҳайдарсан. Агар жуда истасанг, бошқармадаги енгил машиналардан биттасини беришимиз ҳам мумкин.

Мен жавоб тополмай ўйланиб қолдим.

— Ё уйингни соғиняпсанми? — деди Платон Захарович. — Уйланганмисан?

Мен кулиб бош чайқадим.

— Балки юртингда яхши кўрган қизинг бордир? Бўлса уни ҳам чақир, келсин, иш топиб берамиз.

Эҳтимол Платон Захарович ўзининг беғаразлигини кўрсатиш учун ва қизи тўғрисида бирон фикрга боришимни истамаганлиги учун шундай дегандир. Мен ич-ичимдан унга илиқ бир ҳурмат сездим-у, таклифлари тўғрисида астойдил ўйлаб кўришга сўз бердим.

Мен ҳар замонда Ҳалимадан хат олиб турар эдим. У ҳам Тошкентга бориб, ўқишга киролмай қайтганини, оналари бир табелчига эрга бермоқчи бўлишганини, лекин Ҳалима бунга кўнмай, Фарғонага болалар боғчасига мураббиялар тайёрлайдиган олти ойлик курсга кетганини билардим. У менинг армиядан қайтишимни кутиб шундай қилганини сезгандан бери бу қизга бўлган меҳрим яна бир даража ошиб юрарди. Мен унга бўлган қайноқ туйғуларимни Қора денгиз ва Кавказ тоғларининг зўр таърифларига қўшиб ёзиб юбордим. «Агар икковимиз бир қарорга келсак, сен ҳам шу ерларга келиб ишлашинг, яшашинг мумкин, Ҳалима. Болалар боғчасининг тарбиячилари ҳамма жойда керак!..» Ҳалиманинг ёшидаги қайси қиз Қора денгиз бўйларини, Кавказ тоғларини кўришни истамайди дейсиз! У менга ёзган хатда агар иложини топса аввал бир келиб кўриб кетмоқчи эканини айтибди.

Мана шу ёзишмаларнинг устига бирдан акамнинг Меҳнат Қаҳрамони бўлганлиги ҳақида хабар келди-ю, мен армиядаги ўртоқларимнинг кўзи олдида қаҳрамоннинг укаси бўлиб, қизгин табриклар эшитдим, кўнглимда бехосдан ифтихор туйғуси уйғонди. Лекин шу заҳоти: «Сен ўзинг бу ифтихорга, бу табрикка қанчалик муносибсан?» деган савол кўнглимдан эшитилиб кетгандай бўлди.

Ҳалитдан жонимнинг роҳатини ўйлаб, курорт шаҳарда қолмоқчи бўлаётганим, яна Ҳалимани ҳам шу йўлга бошламоқчи эканлигим энди қандайдир ғариб бир орзудек туюлиб кетди. Акамнинг йўлига қарши бориб, шу ерда шо-

фёрлик қилиб қолдим ҳам дейлик. Ҳалима келса, у ҳам курортда дам олувчиларнинг хизматини қиладиганлар қаторида бўлар. Шу билан икковимиз нима каромат кўрсатган бўламиз? Қимни қойил қиламиз? Бошқармада Платон Захаровичдан мақтов эшитишим мумкин. «Биз, курортчилар, дунёнинг энг бебаҳо гавҳари бўлган меҳнаткаш инсоннинг соғлиғига сайқал берамиз,— дейди у мени бу ишга қизиқтириш учун.— Ана у дам олувчилар Тайгада темир йўл қурган ёки саҳрода олтин кони очган, ёки чўлда бўстон яратган, кечани кеча демай, кундузни кундуз демай, совуқларда, бўронларда, оғир иқлим шароитларида жонини фидо қилиб ишлаб чарчаган, соғлиғи заифлашган. Биз, курортчилар, ўз меҳнатимиз билан мана шу одамларнинг чарчоғини тарқатамиз, соғлиғини тиклаймиз, руҳини тетик қилиб жўнатамиз. Натнжада, бу ажойиб меҳнаткашлар иш жойларига қайтиб борганда аввалгидан зўрроқ ғайрат билан ишлаб, халқимизга, мамлакатимизга янада кўпроқ наф келтиришади. Демак, шу нафни улар орқали биз ҳам келтирамиз, тўғрими?» Мен «тўғри!» дейман-у, лекин кўнглимнинг бир четидан Елқин акамнинг истеҳзоли овози эшитилиб кетади: «Сен бошқаларни ўйлаб эмас, ўз роҳатингни ўйлаб денгиз бўйида қолмоқчисан-ку. Яшириб нима қиласан? Оғир меҳнатни кўп қилиб, заифлашиб қолганинга ёки кексайган одам бўлганинга сенинг бу роҳатпарварлигингни, курортга ўчлигингни тушуниш мумкин эди. Лекин сен ҳозир кучга тўлган йигитсан, улоқчи отдай соғломсан-ку».

Чиндан ҳам адирдаги чарчоқларим, ишдан безиллашларим икки йилдан бери армиядаги интизомли, тартибли ҳаётим давомида ҳаёлимдан узоқлашиб, тутундай тарқаб кетди. Тоғ ва денгиз ҳавосининг таъсирида мен ўзимни ҳар қачонгидан ҳам соғлом ва бақувват сезаман!

Билакларингда куч гупуриб турган пайтда одамнинг дам олгиси келмайди, қийинроқ бир иш бўлса қилиб, ортиқча кучингни сарфлагинг келади. Эсимда бор, ўсмирлик кучим танамга сиғмаган пайтларда текис йўл қолиб, нуқул шудгорлардан, адирлардан юрар эдим. Велосипед миҳсам атайлаб ўнқир-чўнқирларнинг устидан ҳайдардим, чунки бирон қийинчиликни енгиб ўтмагунча кўнглим жойига тушмас эди.

Ҳозир ҳам йигитлик кучим танамга сиғмай хуруж қилиб юрганини сезаман. Вақт ўтган сари туғилиб ўсган юртимни соғинаман. Бизнинг Фарғона водийсидагидек ширин узумлар, қовунлар, анорларни бошқа ҳеч жойда учратолмайман. Улардан ҳам ширин куйларимиз эсимга тушса

юрагим орзиқиб кетади. Онамнинг, акамнинг, Ҳалиманинг дийдори мени ўзига тортади.

Фақат мен эмас, мамлакатнинг турли ўлкаларидан келиб бирга хизмат қилаётган солдат ўртоқларим ҳам ўз юртларини жуда соғиниб юришипти.

Мана, биз, рязанлик Архип, ёқутистонлик Николай ва мен — учаламиз жавоб қоғози билан гўзал Рица кўлининг бўйларида сайр қилиб юрибмиз. Тик ёнбағирдаги ўрмон дарахтлари худди кўл бўйига чопиб тушиб келаётгандай кўринишади. Уларнинг гўзал акслари ойнадай тиниқ кўл сувида беҳад кўпайиб кўринади.

Биз бу гўзал табиатдан бошқа ҳамма нарсани унутишимиз керак эди. Лекин шу ерда ҳам биз ўз юртимизнинг кўллари ва ўрмонларини эслардик. Архип Рязань далаларидаги бағри кенгликни, олтин буғдойзорларни кўмсарди. Ҳатто абадий музликлар орасидан келган ёқут ўртоғимиз ҳам тундрани, буғуларни, ярангада¹ турадиган севгили қизини кўмсаб, бу ерлардан юртига тезроқ қайтиб кетгиси келиб гапирарди.

Сочидан ташқари Пицунда деган курорт ўша пайтларда энди машҳур бўлиб келаётган эди. Яна Гагра, Адлер, Гулригиши... Биз-ку ҳарбий хизматда эртаю кеч банд бўлиб юрдик. Лекин икки йил давомида йўллардан, кўча-кўйлардаги машина ҳайдаб ўтганимизда ёки бирдояримда жавоб олиб чиққанимизда юз минглаб дам олувчиларга кўзим тушарди. Одамлар ҳеч нш қилмай, фақат жонининг роҳатини ўйлаб, курортда ҳузур қилиб юрганда қанақа бўлишини кўравериб, кўзларим тўйиб кетди.

Албатта, мен бу дам олиб юрганларнинг кўписи йил бўйи қилган меҳнатининг роҳатини кўраётганини, баъзилари даволаниб юрганини билар, тушунар эдим. Лекин роҳат-фароғат ҳам йил бўйи кўраверсангиз меъдага тегар эканми, ҳар қалай, мен энди далаларда ё корхоналарда меҳнат қилаётган одамларни кўрсам кўзим кўпроқ қувонадиган бўлиб қолди. Одамни одам қилиб турган фазилатлар меҳнатда яхшироқ билинишини мен энди пайқамокда эдим.

Елқин акамнинг Тошкентда Қомсомол кўлидаги оролда айтган гапларида мен аввал ўйлагандан бошқачароқ, чуқурроқ маъно борлигини энди сезаётгандай бўлардим. У билан шу тўғриларда яна тўйиб-тўйиб сўзлашгим келарди.

Узуқ-юлуқ хатлар суҳбатнинг ўрнини босолмас эди.

¹ Яранга — ўтовнинг узоқ шимолда учрайдиган бир тури.

Баъзан Москва телестудияси Тошкентни олиб берар, Мирзачўлда ишлаётган чўлқувар пахтакорлар қаторида Ёлқин акамни ҳам кўрсатиб қоларди. Шунда юрагим «жиғ!» этиб, бутун вужудим билан экранга тикилардим. Сал кўпроқ давом этса экан дердим. Лекин «Универсал» ҳайдаётган ё машинада пахта тераётган Ёлқин акам экранда бир минут-ярим минут кўринардию ўтиб кетарди. Кейин мен уни аввалгидан баттар соғина бошлардим.

14

Ниҳоят, армия хизмати ҳам тугади. Куз пайтида ҳали янгигина турган формани кийиб, солдат халтасини қўлга олиб, Каспий денгизию Ашхобод орқали Ўзбекистонга жўнадим. Поезд Чоржўйдан ўтганда вагоннинг радиорепродукторидан Ташкент эшитила бошлади. Ҳалима Носирова «Чоргоҳ»ни айтаётганда этларим жимирлаб, кўзларимга тўсатдан ёш қуйилиб келди. Одам узоқ юртда кўп юрганда ўз ватанининг куйларини қанчалик соғинишини мен энди билдим.

Концертнинг ора-орасида теримнинг бориши тўғрисида ахборот ҳам берилмоқда эди. Бир вақт диктор тантанали товуш билан: «Мирзачўл шери, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Ёлқин Отажонов ўз зангори кемасидан эл хирмонига бугунгача тўрт юз тонна дурдона тўкди», деб қолди. Ёлқин акамни яна шунақа жимжимадор сўзлар билан роса мақтагандан сўнг: «Энди сўз — ҳиммати зўр чўлқувар, пўлат от суворийси Ёлқин Отажоновга!» деди.

Мен акамнинг овозини юзма-юз туриб гаплашгандагидек аниқ эшитдим у яна эгим жимирлаб кетди. Унинг нималар деганини дуруст уқиб ололганим йўқ. «Тўрт юз тонна» деганини биламан. Овози хиёл олиниб, дўриллаброқ чиқаётгандай бўлди. Акам кечалари ҳам ишлаётганини, уйқусиз тунлардан кейин товуши шунақа ўзгариб эшитилишини сездим-у, тезроқ етиб бориб, оғирини енгил қилгим келди.

Лекин ора жуда узоқ эди. Поезд эртаси куни саҳар пайтида Гулистонга келиб тўхтади. Перронга тушганимда энди тонг бўзарган эди. Бекобод томонидан кучли шамол эсиб турибди.

Вақт ҳали жуда эрта, шаҳар кўчаларида одам кам. Бирда-ярим учраган ўткинчилар ҳам шамолнинг чанг-тўзонидан юзини яшириб, фақат юрган йўлигагина қараб борарди.

Ёлқин акамлар кўчиб борган совхоз Гулистондан олтмиш чақиримча нарида — кунботиш томонда эканини

келин аям хатида ёзиб юборган эди. Бирда-ярим учраган кишилардан сўраб-сўраб, ўша совхозга борадиган катта йўлни топдим.

Бу йўл саҳардан серқатнов. Пахта ортган машиналар, тележка тиркалган тракторлар беҳисоб. Пахтакорлар, айниқса терим пайтида кеч ётиб, эрта туришлари эсимга тушди. Уткинчи машиналарга қўл кўтариб, биридан-бирига миниб, чўлнинг ўрталарига кириб боряпман. Мирзачўлнинг бунчалик катталигини билмас эканман. Шундай кўз илғамас кенгликларнинг теп-текис кўринишидан ҳайрон бўламан. Юк машинасининг кузовида тикка туриб, офтоб чиқаётган пайтда атрофимга қарадим. Назаримда шундай улкан офтоб ҳам чўлни бирдан қамраб ололмади. Чўлнинг бир четига қуёш нури тушганда, иккинчи чети ҳали тонгги сояларга чўмиб ётарди.

Машина Жанубий Мирзачўл каналининг ёнидан ўтди. Каналнинг нариги томонида — ҳали ўзлаштирилмаган шувоқзорларда сурув-сурув қўйлар ёйилиб юрибди. Уларнинг баъзилари канал қирғоғига чиқиб ўтлаганда акслариниқ сувга тушиб, қўйлар гўё икки баробар кўпайиб кетди.

Каналнинг ўнг томонида кенг-кенг пахта пайкаллари бир-бирига тушиб кетган. Теримчилардан кўра терим машиналари кўп. Узоқдан бункерлари худди бошга қўйиб борилаётган улкан кўк дастурхонларга ўхшайди. Машина юриб турганда бункерининг тепасидан ҳовурга ўхшаб енгил чанг кўтарилиб боради. Паловни соғинганим учунми, бу менга лаган тўла иссиқ ошнинг буғланиб туришини эслатди. Сабрсизланиб, кабинанинг тепасини тақиллатдим. Шофёр машинасини сал секинлатганда пастга эгилиб:

— Утиб кетмайлик тагин! — дедим. — Манави тўрт қаторлик машиналарнинг бирортаси Ёлқин акамники бўлмасин?

— Сизга Отажоновларнинг совхози керакми? Мен билман-ку? Ҳали узоқ!

Шофёр жеркиброқ гапирган бўлса ҳам, «Отажоновларнинг совхози» деган ибораси қулоғимга жуда илиқ эшитилди. Мен ҳам Отажоновман. Шунинг учун ҳали ўзим кўрмаган совхозга худди туғилиб ўсган қадрдон бир жойга талпингандай талпина бошладим.

Ҳамма экинзорлардан цемент новлар — кулранг чизиқлар чизиб ўтган. Дарахт кам. Бир қисми қурилиб битган, бир қисми ҳали қурилаётган бинолар олдида, кўчалар бўйида уч-тўрт яшар ниҳоллар тизилиб турибди.

Машинадан тушиб, бир-бирига ўхшайдиган икки қа-

ватли қатор уйлар орасидан ўзимизникилар турадиганини қидирдим. Уйларининг олдида томорқага ажратилган ерлари бор, лекин девор йўқ. Шуңинг учун ҳовлидаги мол-қоллар кўчадан кўриниб тураркан.

Бир ҳовлида олдига ўт солиб, шохидан боғлаб қўйилган тарғил сигир жуда таниш кўринди. Қишлоқда мен даладан ўт ташиб боққан тарғил сигир эмасми? Тусмоллаб шу ҳовлига кираётсам, Ёлқин акамнинг катта ўғли Асқар велосипед етаклаб қаршимдан чиқиб қолди. Бўйи чўзилиб, катта велосипедни минадиган бўлиб қолибди. Овози ҳам йўғонлаша бошлаган:

— Қимсиз?.. Ие, Турсун ака!..

— Ҳа, мен!

Асқар мен билан кўришиш ўрнига велосипедини етаклаганча югуриб орқасига қайтди:

— Ая! Буви! Суюнчи беринг! Турсун акам келдилар! Суюнчи!

Онам қўлига енгча кийиб, тандирга нон ёпаётган экан. Енгчаси билан қаршимдан чопиб чиқди. Мени қучоқлаб бағрига босганда енгчанинг иссиғи елкамга жизиллаб тегди.

Келин аям деразанинг олдида кичкина ўғилчасини тиззасига ўтқазиб, болаларнинг дафтарини текшираётган экан. Болани катта қизчаси Шамсиянинг қўлига бериб, югуриб келди.

— Хуш кўрдик, Турсунжон! Зиёратлар қабул!

— Вой, туш кўрган эдим-а!

— Тушингиз ўнг келади демаганмидим, ая!

Бирпасда болалар атрофимни ўраб олишди. Кичкиналари мени унутиб юборган бўлишса керак, лекин улар ҳам катталарига қўшилиб ширин тил билан салом беришади. Бири погонимга қизиқиб қарайди. Бири энлик камарини ушлаб кўради. Уч яшар Шухратни қўлимга олган эдим, фуражкамнинг йиндтироқ айвончасию қизил юлдузига қўл чўзди. Фуражкани бошимдан олиб, унга кийдирдим.

Армияга кетаётганимда Асқар: «Битта офицер камаридан олиб келинг!» деб тайинлаб қолган эди. Солдат халтамдан аввал шуни олиб, Асқарга бердим. Қувонганидан кўзлари ялтираб кетди. Бошқаларига ўйинчоқ машиначалар, ширинликлар улашдим.

Кейин болалар ҳам менинг атрофимда гирдикапалак бўла бошлашди. Норбой қўлимга обдастадан сув қуйган, етти яшар Норхол югуриб тоза сочиқ келтирган, ундан каттаси ичкаридан кўрпача кўтариб чиққан...

Онам билан акам кичкиналигимда мени меҳнатга қан-

дай ўргатганлари эсимга тушди. Ёлқин акамнинг болалари ҳам катталарнинг иш буюришини кутиб турмасдан, ҳамма нарсани ўзлари билиб қилишга ўрганиб қолганларини мен ҳозир сездим-у, севинчим яна бир даража ошди.

— Ёлқин акам яхши юрибдими, ая?

— Ҳа, терим бошлангандан бери дала шийпонида ётиб ишлаяпти.

— Даласи узоқми?

— Анча йўл. Асқар билади. Ҳар куни велосипедда овқат элтиб беради.

— Ака, мен бориб дадамни айтиб келайми?— деди Асқар.

Мен Ёлқин акамни долзарб пайтда ишдан қолдиргим келмади.

— Қўявер, ўзим бораман,— дедим ва велосипедга қайрилиб қараб қўйдим.

Ҳозироқ акамнинг даласига чиққим келганини сезган онам:

— Утириб нафасингни ростла, болам, чай-пой ич, мен сал дийдорингга тўяй,— деди.

Уйнинг шамолпана жойида чорпоя бор эди. Болалар шу чорпояга кўрпача тўшаб, дастурхон ёзишди. Онам билан чорпояга чиқиб ўтирдик.

— Ая, енгчани беринг, нонни мен ёпа қолай,— деди келин аям.

Онам қўлида енгча борлигини энди эслади:

— Вой, эсим қурсин, тандир совиб қолди-я! Хамир қотмасдан тезроқ ёпинг, келинпошша!

Мен иккинчи қаватларга кўз югуртириб чиқдим:

— Уйлар жуда шаҳарформа-ку, ая.

— Э, болам, айвони йўқ. Қишлоқда қолган айвонизнинг жуда қадри ўтяпти-да.

— Иккинчи қаватида ким туради?

— Ҳеч ким. Зинапоясидан ҳадеб чиқиб-тушаверишга кимнинг тоқати бор? Нарёқда тўрт қаватликлари ҳам бўш турибди. Одамлар тўртинчи қаватда туриб, ҳовлидаги сигирига қандай қарайди? Шунини ўйлашмаган-да.

Келин аям тандирнинг иссиғидан юзи бўғриқиб биз томон ўгирилди:

— Ҳа, энди чўл шароитини билмайдиган лойиҳачилар шундай қилишган-да. Ҳозир бу хато тўғриланяпти. Айвонлик уйлар ҳам бўлади.

— Лекин Тошкентда Азлар акаларнинг икки қаватли уйини кўриб жуда ҳавас қилган эдик-ку.

Келин аям нонни ёпиб бўлиб, чорпояга келиб ўтирди.

— Лекин бу уйлар унақа эмас... Шамсия, чой қўйдиларингми?

— Ҳа, Тўлқин қайнатяпти.

Асқар битта узун оққанд қовунини пичоқ ва лаган билан бирга кўтариб келди.

— Аввал акангга қатиқ олиб чиқ,— деди онам.— Узоқ жойдан келди, қатиқ ичсин. Бўлмаса ҳаво айиради.

Асқар қовунни бир четга қўйиб, ичкарага кириб кетди. Мен қовунни жуда соғинган эдим, қўлимга олиб бир ҳидлаб кўрдим. Ажойиб ҳиди одамни маст қиладигандек эди.

Онамнинг кўнгли учун Асқар чинни косада олиб чиққан қатиқдан бир-икки ҳўпладиму кейин пичоқни олиб қовун сўйишга тушдим.

Шу пайт кўчада мотоцикл патпатлаб қолди. Ҳовлига ҳали дарвоза ҳам ўрнатилмаган эди. Кўчадан почтачи йигит кирди-ю, газета-журналлар билан бирга ўрам-ўрам қилинган аллақанақа бандеролларни келин аямга бериб кетди.

— Яна Самарқанддан, институтдан Ёлқин акамга контроль ишлар келди,— деди келин аям бандеролни менга кўрсатиб.

— Нима, акам институтга кирдимми?

— Мен «сиртқисига кириг» деганда унамай юривдилар. Бултур обком секретари: «Унингчини битирган экансиз, нега ўқимайсиз?» деб сўраб қолибди. «Биз сизни яна ўстирмоқчимиз, сизга билим керак, маълумот керак», дебди. Акангиз қайтиб келиб: «Сиз билан обком секретарининг гапларингиз бир жойдан чиқди, энди ўқимасам бўлмайди», деб қолдилар. Ёзи билан тайёрланиб юриб, Самарқандга кетдилар. Агрономлик факультети бор экан, шунинг сиртқисига кирибдилар... Мана бу иккинчи қаватдаги квартира бўш. Мол-ҳоли бор одамлар турмади. Кейин Ёлқин акам битта хонасини ўзларига дарсхона қилиб олдилар. Асқар, ма, бу бандеролларни ўша хонага элтиб қўй.

— Узиям ҳафтада-ойда кетма-кет келиб турибди.— деди онам.— Уйилиб кетгандир?

— Ҳа, энди, теримдан бўшасалар ҳаммасига бирдан жавоб қиладилар-да.

Келин аям тандирдан узган иссиқ нонларнинг бир дастасини дастурхонга келтириб қўйди. Қовун ҳам ширин чиқди. Нону қовун қилиб анча едим.

Ун яшар Шамсиянинг эси кириб қолган экан, бугун ош бўлиши кераклигини ўзича фаҳмлаб, сабзи тозалашга тушди.

— Ошни мен ўзим дамлайман, — деб онам жойидан қўзгалди. Гўшт майдалаётиб дардлашиб кетди: — Турсунжон, акангинг юзидан ўтолмай келдим. Катталар таклиф қилган экан, йўқ деёлмадим. Лекин ўзимизнинг қишлоқ эсимга тушса юрагим эзилиб кетади. Қани у қаймоқдай ҳаволар, қани у узумлар, анжиру анорлар!

— Ёлқин акам ҳаммасини экканлар, — деди келин аям.

— Э, келинжон, бу кўчатлар ҳосилга киргунча мен ё борман, ё йўқ! Ҳозир кунимиз нуқул қовун билан тарвузга қолган.

Онам ўчоқбошига кетгандан кейин келин аям:

— Кекса одамнинг янги жойга ўрганиши қийин бўларкан-да, — деди.

— Ўзингизга қийин бўлмаяптими, келин ая? Ҳали ҳам дарс бериб юрибсизми?

— Мен мактабдан узилсам тамом бўламан. Бир эмас етти бола. Катталари дастёр бўлиб қолди. Аям қарашадилар. Баъзида бир ставка, баъзида ярим ставка бўлса ҳам илиниб турибман-да.

— Мактаблари дуруст эканми, ахир?

— Дурустлиги шуки, яқин. Бир савхознинг одами битта посёлкада туради. Узоқдан қатнаб ўқиш йўқ. Кўп ишни машиналар қилгани учун болаларни далага кам олиб чиқамиз.

— Ёлқин акам шу томондан яхши бўлади деб айтган эдилар.

— Лекин акангиз менга ваъда қилган кўп нарсалар ҳали йўқ. Янги совхозда онлалик одамлар кам. Кўпчилиги салт ёш-яланглар. Баҳорда келиб, кеч кузгача ишлашадди-ю, қишда қишлоқларига кетади. Оила кам бўлгани учун бола ҳам кам. Баъзи синфларда тўрт-бештадан бола бор. Қўшиб ўқитишга тўғри келади.

— Мактаб биноси борми?

— Ҳали битган эмас. Одамлар турмай ташлаб кетган тўрт қаватлик уйларнинг квартираларини синфхона қилиб олганмиз. Тор, ноқулай. Сув чиқмайди. Канализация ишламайди. Бир кунда юз марта тўртинчи қаватга чиқиб тушилади.

— Ҳа, энди бу кунлар ҳам ўтиб кетар. Тўрт кўз тугал. Ранг-рўйингиз яхши.

— Ёзда иссиқда қоврилиб, пашшага таланиб, хунук бўлиб кетган эдик. Сиз ҳозир яхши пайтда келдингиз.

— Келганларингиздан пушаймон эмасмисиз, ахир?

— Пушаймон бўлганлар аллақачон жуфтакни ростлаб қолди. Ёлқин акангизни биласиз-ку. «Бу ерлар ҳали

Фаргона водийси билан чирой талашадиган жой бўлади», деб юрибдилар. Шунга биз ҳам ишонганимиз учун ҳаммасига чидаб юрибмиз-да, Турсунжон.

Ёлқин акам кўз олдимга келди-ю, соғинч туйғусидан юрагим гупуриб, ўрнимдан турдим.

— Ая, ош пишгунча мен бирров бориб келай,— деб велосипедни етакладим.

— Шошма бўлмаса, акангга иссиқ нон билан қатиқдан ола кет. Баргни туширадиган дори ўлгурнинг давоси қатиқ экан. Акангга айт, сут-қатиқдан кўпроқ ичсин!

Келин аям банкага солиб, оғзини бекитиб берган қатиқ билан тўртта нонни тўрхалтага солдим-у, велосипеднинг рулига осдим. Асқардан Ёлқин акам ишлаётган дала-нинг йўлини сўраб олдим. Ораси кўпам узоқ эмас экан. Ҳаш-паш дегунча етиб бордим.

Тележкалар пахтани ташиб улгуролмаяпти шекилли. Олтмиш гектарлик узун пайкалнинг икки четида тоғдай-тоғдай икки уюм пахта турибди. Ёлқин акам минган машина бункерининг учи бериги уюмнинг орқасидан зўрға кўринди. Велосипедни эгат бошига ётқизиб қўйиб, пахта уюмининг орқасига ўтсам, Ёлқин акам бункерни бўшатиб, ерда тарвуз сўйиб еб ўтирган экан. Кўк комбинезонига гўзанинг чангию гарди ўтириб тегирмончининг кийимига ўхшаб қолган. Сочи, дўпписи, киприклари ҳам чангдан оқиш кўринади.

Мени солдат кийимида ҳеч кўрмагани учун бир лаҳза тикилиб турди. Кейин ўрнидан сакраб туриб, талпиниб қолди:

— Турсун!

— Ака! Акажон!

Уни қучоқлаб, ердан кўтариб олдим-да, бир айланттирдим.

Гавдаси қушдай енгил туюлди. Ўзи ҳам озиб, кичрайиб қолгандай.

— Мана бу — Олтин Юлдузингиз учун! Мана бу — Мирзачўлга келганингиз учун!

Акамни кўтариб, чирпирак қилиб табриклар эканман, бир вақтлар у мени боши устига кўтариб, «ташаворайми, а, ташаворайми!» деб ҳазиллашганлари, ўшанда кўзимга қанчалик барваста, қанчалик улкан кўрингани хаёлимга келарди. Ҳозир мен ўша заиф болача эмас, гўё бошқа бир қудратли одам эдим-у, энди Ёлқин акамнинг ўзини боладай азод кўтариб айланттирдим. Қувончим ичимга сиғмай, ҳар айланишда бир:

— Мана бу институтга кирганингиз учун!— дердим.— Мана бу еттинчи фарзандингиз учун? Мана бу...

— Э, бўлди! Қуллуқ! Қуллуқ! Бошим айланиб кетди!— деб Ёлқин акам кулиб оёғини ерга тиради. Кейин қучоғимдан чиқди-да, бир-икки қадам орқага чекиниб, юзимга, гавдамга завқли назар ташлади:

— Ҳа, дуруст! Армия сенга ёқибди. Роса кучга тўлибсан. Бўйинг ҳам бир оз ўсганга ўхшайди.

— Буниси рост лекин! Келаётиб ўлчатсам аввалгидан уч сантиметр ортиқ чиқди.

— Ўзингам денгиз бўйларида юриб, куёв йигитлардай очилиб кетибсан. Онам қиз қидириб юргани бежиз эмас экан.

— Э, бу гапни қўйинг! Ўзингиз қалайсиз? Озиб кетибсизми?

— Ҳозир бизнинг озадиган пайтимиз-да, оғайни.. Қани, ўтир. Жуда ичим куйиб кетди. Чанқоқбостига тарвуз сўйган эдим. Қани, ол...

Иккимиз юшоқ пахта уюмининг бир четига бориб ўтирдик. Мен Ёлқин акамнинг қовоқлари бир оз сарғайиб шишганини энди пайқадим.

— Соғлиқ яхшими ахир?

— А? — деб акам нариги қулоғини тутиб қайтариб сўради. Кейин кулимсираб изоҳ берди: — Машинанинг шовқинини биласан-ку. Қулоқ битиб қолади. Шу қулоғим ўтган ҳафта ёмон бир битган эди. Ҳалигача очилмайди.

Тошкентда бир олим инсон қулоғининг ўн икки дестибалгача бўлган шовқинларга бардош беришини, ундан ортиқ шовқинлар санитария нормасига тўғри келмаслигини айтган эди. Терим машинаси бор кучи билан ишлаганда эса унинг шовқини ўттиз дестибалдан ортиқ бўлар экан. Қишлоқда машина билан пахта терганимда мен бу шовқинга чидай олмай қулоғимга пахта тиқиб олар эдим.

— Қулоғингиз оғриётгани йўқми?

— Аввал бир оғриган эди. Ҳозир карахт.

— Докторга кўринсангиз бўлар экан-да.

— Э, бунга ҳозир вақт борми? Қулоқ доктори деб Гулистонга ё Янгиерга бориш керак... Олтмиш-етмиш чақирим йўл. Унгача машина қараб турадимиз? Пахта очилиб, тўкилиб кетяпти.

— Машинангизни мен ҳайдаб турсам-чи?

— Эсингдан чиққани йўқми?

— Армияда ҳам нуқул машина ҳайдадим-ку. Ҳар автомат установакалари борки; уларни ишлатиш терим машинасини ишлатишдан ҳам нозикроқ. Қайтага машқим ошди.

— Бўлмаса сенга бошқа машина топиб берамиз. Мен бу машинада тўрт юз тонна тераман деб сўз берганман. Сен аралашсанг «укасини ишлатди», деб гап қиладиганлар топилади... Қуриб кетгур итузум шу пайкалда кўпроқ экан. Шпинделга илашиб тишини «қамаштириб» қўйяпти. Тез-тез ювиб турмасанг, пахтани тўкади.

Мен пайкал четида ёғоч бочкада турган сувни, челак билан дастаси узун чўткани энди кўрдим.

— Ҳозир яна ювиш керакми? — дедим. — Сиз мана бу иссиқ нондан еб, қатиқдан ичиб туринг. Мен ювай.

— Майли, бўлмаса машинани яқинроқ ҳайдаб бор.

Мен эгат бошида шпинделга эниб қолган кўк ўт қолдиқларини чўтка билан ювар эканман, Ёлқин акамга қараб-қараб қўярдим. У нондан бир бурда еди, холос. Ҳаддан ортиқ кўп ишлаганда иштаҳаси йўқолиб кетишини биламан. Фақат бир литрлик банкадаги қатиқнинг ярмини ичди. Кейин бирпас ором олгиси келиб, пахта уюмига ёнбошлади. Яна бир қарасам, қўлларини бошининг орқасига қилиб, чалқамча ётибди. Шпинделни ювиб бўлиб, машинани пахтаси терилмаган эгатларга буриб тўғриладим. Ёлқин акам қимирламади. Тикилиброқ қарасам, ухлаб қолибди.

— «Укаси қайтгандан бағри тўлиб, кўнгли тинчибдида», деган ўй хаёлимдан ўтди. Неча кунлардан бери тўйиб ухламаган бўлса керак. Майли, бир мизғиб олсин! Машинани аввал мумкин қадар секин ҳайдадим. Кема деганларича бор — филдираклари чуқурга тушиб ўтганда кемадай чайқалиб қўяди. Қўлим аввалги тажрибамнинг изига тушиб олгунча ричагларни эҳтиёт билан ишлатаман. Шпинделларнинг ғир-ғири, моторнинг гуриллаши, насосларнинг вишиллаши, юзлаб темир мурватларнинг овоз чиқариб айланиши — ҳаммаси биргаликда денгиз тўлқинларидай куч билан борлигимга урилади. Бункерларга тўрт тарафдан пахта гуппа-гуппа ёғиляпти. Димоғимга кирган чангдан акса ураман. Бу чангнинг ичида дефолиация пайтида сепилган кимёвий модданинг куйиндига ўхшаш ҳиди ҳам борлигини пайқайман.

Бир тўхтаб орқамга қарасам, эгатларнинг ғўзапояси пахтасидан айрилиб, сидирға қизғиш тусга кириб турибди. Оғзи очилиб бўшаб қолган чаноқларнинг сарғиш туби йилтираб кўриняпти. Демак, тоза теряпман, дедиму тезликни аста-секин ошира бошладим.

Ҳаддан ташқари озиб, бир қулоғи оғир бўлиб қолган Елқин акам менга бу гал жуда ғанимат кўринди-ю, унинг ёнидан кетгим келмади. Фақат теримдан кейин қишлоққа бориб, Ҳалимани кўриб келдим. У мураббиялар курсини битириб, қишлоғимизнинг боғчасида ишлаётган экан, энди институтга киришдан умидими узибди.

Менинг унга кўнглим борлигини, икковимиз хатлашиб юрганимизни онам эшитган экан. Ёз кунларида Елқин акам билан дала шийпонида ётиб ишлаб юрган кезларимизда онам акамнинг катта ўғлига бир тоғора иссиқ мантини кўтартириб келиб қолди.

— Елқин, бу уканг сўққабош бўлиб юраверадими энди?

— Бунинг бошини иккита қиламиз... Қиз борми, Турсун? Мен индамай ерга қарадим.

— Гапир,— деди онам,— нега айтмайсан? Фармоннинг қизи Ҳалима билан хатлашиб юрган эмишсан-ку!

— Ҳа, энди...

— Қайси Фармон? — сўради Елқин акам.— Мўйлов бригадирми?.. Ие, Турсун унга тик гапириб хафа қилган экан-ку.

— Билмасам,— деди онам.— Қизи билан бошқача гаплашар эмиш-ку.

— Лекин қизи ўзи бошқача-да, ая,— деди Елқин акам кулиб.— Қорашириндан келган, одобликкина... Эсимда бор! Келин қилсак арзийди, а, Турсун?

Мен кўзимни ердан узмай жим туравердим.

— Сукут — аломати ризо!— деди Елқин акам.— Мен қарши эмасман-у, лекин Ҳалима ёлғиз фарзанд чамаси, а, ая? Отаси «ичкуёв бўласан» деб қолса нима қиламиз? Роза бўламизми, Турсун?

— Йўқ! — дедим мен қатъий.

— «Ичкуёв бўлмаса қизимни бермайман», дейиши мумкин. Анча ташвиши бор. Кўндириш осон эмас.

— Ташвишини бўйнингга олгин-да, болам. Сен ҳам ака, ҳам ота ўрнидасан.

Кеч кириб, Мирзачўлнинг пашшалари булутдай ёпирилиб келмоқда эди. Елқин акам бир қўли билан пешанасига қўнган пашшани қувса, иккинчи қўли билан бўйнини чақаётган пашшани урар эди. У гапни ҳазилга буриб:

— Кўриб турибсиз, ая, ҳозир икки қўлимиз ҳам банд!— деди.— Кузроқда сал бўшасак мен ўзим қишлоққа бо-

раман. Фармон мўйлов у-бу деса, катталари билан гаплашамиз.

Онам кутадиган бўлиб кетди.

Саратон жазирамаси бошланди. Саҳардан хуфтонгача ғўзани культивация қил, суғор, озиқлантир, ўғитни эз, машинани ремонт қил.

Бунинг устига совхоз директоримиз қаттиқ бетоб бўлиб, касалхонага тушиб қолди. Ёлқин акамни райком секретари чақириб, вақтинча директор бўлиб туришни топширди.

Ёлқин акам ҳали бўлим бошлиғи бўлиб ҳам ишлаб кўрмаган эди. Райкомда шуни айтиб, уэр сўрамоқчи бўлган экан:

— Масала Тошкент билан келишилган,— дебди райком секретари.— Марказком бизга сиздек механизатор кадрларни ташкилотчилик ишига тортиш керак, деб айтган. Сизни ҳозир бутун республика билади. Бригадангиз битта бўлимнинг пахтасини беряпти. Бригадани машғал қилдингиз. Энди бутун совхозни ҳам машғал хўжаликка айлантришда ёрдам беринг!

Ёлқин акам бу гапларни эшитган кунни кўзлари ҳаяжондан ялтиллаб далага директорнинг «Газиги»ни миниб келиб қолди.

— Турсун, оғайни, энди мен йўғимда бригада учун сен жавоб берасан,— деди.— Ғўза сувни кўп ичди. Эртадан бошлаб сувда битта одам қолдиргину бошқаларни техника ремонтига олиб боргин. Терим яқин.

Шу кундан бошлаб мен Ёлқин акамни аввалгидан хийла кам кўрадиган бўлиб қолдим. У идорада одамларнинг арз-додини эшитаётганида ёки газикда далага айланиб келганда ўзини босиқ тутишини, салмоқлаб, вазмин гапирганини сезаман-у, ич-ичимдан фахрланиб қўяман. Баъзида эса:

— Биздан хабар олмай қўйдингиз,— деб гина ҳам қиламан.

— Қандоқ қилай, оғайни, ҳали райкомга чоп, ҳали обкомга бор. Буёқда бешта бўлим, ўттизта бригада... Директор тузалай деб қолибди. Августнинг охирида чиқармиш... Ушанда бригадамизга биратўла қайтаман.

— Ремонтни тугатдик. Эрта-индин ғўзага ишлов бериш ҳам тўхтайдди. Теримга тушишдан олдин бирга саёҳат қилмоқчи эдик.

— Ҳа, аямга ҳам сўз берган эдим-а!.. Майли, сен уйдаги машинани созлаб қўйгин. Мен бир амаллаб жавоб оламан.

Елқин акамнинг кўк «Волга»си бир ярим ойдан бери минилмай бостирмада чанг босиб ётган эди. Мен унинг ёғларини алмаштириб, ғилдиракларигача ҳаммасини созлаб, узоқ сафарга тайёр қилиб қўйдим.

Сунбула кириб иссиқ ҳам анча пасайиб қолган эди. Мирзачўл йўлларида қовун-тарвуз ортган машиналар кўпайган. Терим шиддатларидан олдин уч-тўрт кун нафасни ростлаб келиш учун бировлар юк машинасининг кузовига қора қўйни боғлаб, Зомин, Бахмал томонларга, бировлар довон оша Искандар кўлга кетмоқда эди. Ёлқин акам келин аямни ва Асқар билан кичик ўғилчасини олиб, аввал Самарқандга бормоқчи, кейин вақт қолса келин аямни уйга қўйиб, онамни олиб, қишлоққа, ундан Аравон, Уш томонларга ўтиб келмоқчи эди.

Уйда онам, келин аям ҳаммамиз бу саёҳатнинг маслаҳатини қилиб, Ёлқин акамни кечаси алламаҳалгача кутиб ўтирдик. Ёлқин акам хуфтондан кеч келди-ю:

— Райондаги мажлис чўзилиб кетди,— деб менга қаради: — Машина тахтми?

— Тахт.

— Бўлмаса эртага Гулистонга борамиз. Мени обкомга чақаришибди. Иложи бўлса жавобни ўша ердан сўрайман.

Эртаси куни «Волга»ни ялтиратиб, унинг радиосидан берилаётган концертни баланд қилиб қўйиб, Гулистонга кириб бордик.

Обком биносининг атрофидаги кўчаларга сув сепилган, гуллар, дарахтлар қулф уриб ўсиб ётибди.

Ёлқин акам эшигида милиционер турган уч қаватли шинам бинога кириб кетганча узоқ вақт чиқмади. Мен машинага бензин олиш учун поезд йўлининг нарёғига ўтдим. Қайтиб келиб, яна бирпас кутдим. Ниҳоят, Ёлқин акам ичкаридан чиқди. Яқин келганда қарасам, узоқ жойдан чопиб келган одамдай юзи бўғриққан, чўнтагидан рўмолчасини олиб, терлаган пешанасини, бўйинини артади.

— Тинчлик эканми? Ё гап эшитдингизми? — деб овозимни пасайтириб сўрадим.

— Э, гапни қўй, иш катта бўлиб кетди, оғайни! Обком секретари мени: «Янги очиладиган совхозга директор бўласан», деб чақирган экан. Раҳмат айтиб, «эпполмасман» деб узр сўрашга тушган эдим, обком секретари: «Қасал бўлган директорнинг ўрнида яхши ишлабсиз», деди. «Сизнинг жасоратингиз Марказкомга ҳам маълум. Бригадир бўлиб чўлда уч юз гектар янги ер очган бўлсангиз, энди, директор бўлиб, беш минг гектар ер очасиз!» деди. «Биз Мирзачўлда ота-боболардан қуруқ даштни мерос олган

бўлсак, уни келгуси авлодларга гўзал водий қилиб топширишимиз керак», деб шундай илиқ гапларни айтдиларки, ёгдай эриб кетдим. «Мен партиянинг солдатиман, — дедим, — отам ёшлигимда ўлиб кетган эди, сизлар менга отамдай гамхўрлик қилиб келяпсизлар. Энди нима иш топширсангиз, шуни сўзсиз бажараман!» дедим. У киши ҳам хурсанд бўлдилар.

— Ундай бўлса табриклаймиз!

— Ҳа, энди бригадирлик ўзингга қоладиган бўлди. Етиштирган ҳосилни ўзимиз териб беришимиз керак.

— Янги совхозингизга ўшандан кейин борамизми?

Ёлқин акам машинага кириб ўтирди-ю:

— Йўқ, менга «шу ҳафта бориб иш бошлайсиз» дейишди.

— Икки томонни эплаш қийин-ку, а?

— Илож қанча, ука! Чекимизга нуқул қийини тушади. Қани, ҳайда!

Машинада совхозга қайтар эканмиз, икковимиз ҳам жим ўтириб, олдинда турган янги ишлар тўғрисида ўйлар эдик. Қишлоққа саёҳат қилиш эса хаёлимиздан узоқлашиб кетган эди.

Эртаси куни эрталаб далага чиқиб кетаётган эдим, трактор паркиннинг ёнида битта усти ёпиқ юк машинаси қаршимга келиб тўхтади. Кабинадан Ёлқин акам тушиб келди:

— Директоримиз тузалиб чиқибди. Ишини машинасига қўшиб топширдим. Ҳозир янги совхозга кетяпман. Теримгача бир оз ер очишимиз керак. Ичкарида иккита ҳайдов трактори турибди. Биттасини Байзақ минади. Биттасини сен ҳайдайсан.

Теримгача бир-икки кун одамларга ўхшаб дам олгим келарди. Лекин Ёлқин акамнинг сўзини қайтаролмадим. Бир чеккаси, янги совхозни кўргим келарди.

Байзақ деган қирғиз йигит иккаламиз иккита ҳайдов тракторига миниб, орқама-кетин йўлга тушдик.

16

Мирзачўлнинг кунботиш томони Жиззах чўлига туташиб кетади. Тракторда йигирма-ўттиз чақирим йўл юрдик, лекин бирорта уй ёки дарахт учрамади. Атроф сарғайиб ётган теп-текис чўл. Осмондан тўрғайлар учиб ўтади. Қувраб ётган ўт-ўланлар орасида тошбақалар эринчоқлик билан ўрмалайди. Юмронқозиқлар инининг олдида соқчидай қотиб туради-туради-ю, трактор яқинлашганда пилдираб қочиб қолади.

Иўлимиз бир неча марта цементланган ариқларнинг кўприги устидан, кулранг новлар ёнидан ўтди. Мирзачўл қурувчилари чўлнинг ўйдим-чуқур жойларини текислаб, суғориш шохобчаларини одам оёғи тегмаган жойларга ҳам тортиб келган эдилар.

Бир жойда улкан сариқ экскаватор бўлажак шаҳарчанинг уйларию ер ости коммуникациялари учун ер қази-моқда экан. Асфальт йўлдан четроқда темир томли битта автовагон турибди. Вагончанинг ёнидаги усти ёпиқ юк ма-шинаси Ёлқин акамни китага ўхшади. Нарироқда яшил «Вол-га» ҳам кўринди. Узоқдан Ёлқин акам бизга қўли билан «тўхтанглар» ишорасини қилди. Тракторларни бўзда тўх-татиб, пастга тушдик.

Экскаватор қазиб чиқарган тупроқ уюмлари орасидан икки киши чиқиб келди. Бири қўнғир сочли ўрта яшар одам. Иккинчисини яқин келганда зўрға танидим. Жобир Тошбеков, илгари хипчагина йигит эди. Ҳозир хийла йўғон-лашиб, чаккасидаги сочлари оқариб қолибди. У бизнинг саломимизга узоқдан бош ирғаб алик олди-да, акамга юз-ланди:

— Мана, Ёлқинжон, бу совхоз энди сизники. Қабул қилиб олинг.

— Раҳмат, ака Жобир! Лекин совхоз қани ўзи? Бирор-та биноси битган эмас-ку.

— Ери тайёр. Карталар текисланган. Лотоклар ўтқа-зилган. Ер остига дренаж қувурлари ётқизилган. Қолган ишни, мана, Олег Михайлович тез суръатлар билан бити-риб беради.

— Канал-чи? — деди Ёлқин акам.— Обкомда «сувни олиб бориб қўйдик» деган эдингиз. Келиб кўрсам, канал биздан ҳали беш чақирим нарида. Канал бўлмагандан кейин лотоклар қуриб ётаверади-да.

— Сув сизга баҳорда керакми, ўртоқ Отажонов? Унга-ча ҳаммаси тайёр бўлади.

— Сув кузда ҳам керак. Йиғим-теримни олгандан ке-йин кўчат экмоқчимиз.

— Кўчатни водовоздан ҳам суғурса бўлади. Келгуси ҳафта боринг, битта водовоз топдириб бераман.

— Келгуси ҳафта эмас, Жобир Тошбекович, водовоз бизга ҳозир керак. Мана бу одамлар кечаю кундуз шу ер-да ётиб ишлайди. Трактор сувсиз юрмайди-ю, одам сувсиз тура оладими?

— Майли, эртага боринг.

— Яна бир масала. Мана бу Олег Михайловичнинг ол-дида келишиб олайлик. Қиш тушгунча бу ерга одамлар

кўчиб келиши керак. Уйлар қачон битади? Қурувчилар қани? Фақат битта экскаватор ишляпти. Материал қани?

— Ҳаммаси бўлади,— деди Тошбеков.

— Қачон? — деб энди унга Олег Михайлович савол берди.— Одамлар билан материалларни ўттиз-қирқта объектга бўлиб юборганмиз. Ҳаммаси чала ётибди. Бу ерда қишгача тураржой қуриб беришимизга менинг кўзим ет-маяпти.

— Жуда улгурмасак вагончалардан келтириб берамиз. Чўлқуварларнинг кўпи ишни вагончалардан туриб бошлаган.

Елқин акам чўлда ёлғиз сўппайиб турган вагончага бир қараб олди.

— Ҳа, биз ҳам бугун шу вагончада ётсак керак,— деди.— Лекин оилаларимиз нима қилади? Болалар мактабда ўқиши керак. Мактаб биносини биринчи навбатда қуриб берамиз деган эдингиз. Ака Жобир, обком сизга шу ишни махсус топширган эди.

— Э, Елқинбек, обкомга йўқ деб бўладими? Менга ҳар кун Тошкентдан, Душанбедан, Олмаотадан озмунча ишлар топшириляптими! Бизнинг қурилишларимиз Тожикистоннинг Зафаробод районларидан бошланиб, Қозоғистоннинг Жеттисойигача давом этади. Биз Москванинг ихтиёридамиз. Юзлаб чақирим масофа — қурилиш майдони. Ҳозир бутун Урта Осиёда бизникидай улкан қурилиш йўқ. Юзлаб объектнинг ҳаммасини одам билан таъминлаш, техникаю материал етказиб бериш осонми?

— Ҳақиқатан қийин,— деди Олег Михайлович.— Шунинг учун мен сизга «мунча шошмайлик» деган эдим. Москва тасдиқлаган план бўйича мана бу совхозни келгуси йилда эксплуатацияга топширишимиз керак эди. Унга каналнинг қолган жойини ҳам бетонлаб улгурардик, уй-жойларнинг бир қисмини ҳам битказардик.

— Биз ҳам замон билан баробар қадам ташлашимиз керакми, йўқми, Олег Михайлович? — овозини кўтариб сўради Тошбеков.— Бутун мамлакатда беш йиллик планларини муддатидан олдин бажариш учун мусобақа кетаётган пайтда биз бу улғу ҳаракатдан четда тураемизми? Бу совхозни муддатидан бир йил олдин ишга туширсак, давлатга камида беш минг тонна қўшимча пахта берамиз. Беш минг тонна оқ олтин! Биласизми, бу қандай катта бойлик! Владимир Ильич Ленин Мирзачўлни ўзлаштириш ҳақидаги декретга қўл қўйганда биринчи навбатда пахтачиликни ривожлантиришга аҳамият берган. Уша декретда тўқимачилик саноатини пахта билан таъминлаш учун янги ерлар

тезроқ - ўзлаштирилиши лозимлиги махсус таъкидланган. Ҳозир ҳам пахтага қанчалик катта аҳамият берилаётганини биларсиз? Бугун Мирзачўл пахтасини ўзимиздан орттириб ўн бир мамлакатга юборяпмиз. Куни кеча Янгиердаги пахта пунктдан тўғри Чехословакияга пахта ортиб юбордик.

Мен тракторнинг соясида — ерда ўтириб, Жобир Тошбековнинг гапларига жим қулоқ солар эдим-у, унинг қишлоқдаги уйимизга биринчи марта борганини, кейин Бўри адирда учрашганларимизни бир-бир эслардим. Илгари мен унинг гапни жуда бошлашига қулоқ солиб туриб, «энг олдинги сафда борадиган одам шу Тошбеков бўлса керак!» деб ўйлар эдим. Лекин унинг иши гапига қай даражада тўғри келишини мана энди мулоҳаза қилиб кўра бошладим. Бўри адирда ҳам оғизда ҳамма ишни битириб қўйиб, дўппи тор келганда кўринмай кетмаганмиди? Кейин бутун оғирлик Ёлқин акамнинг бўйнига тушмаганмиди? Наҳотки бу ерда ҳам шундай қилса?

Ёлқин акам ҳам буни сезгандай бўлиб:

— Ака Жобир, одамнинг сўзи билан иши бир бўлиши керак, — деди. — Кўриб турибсиз, бу ерлар ҳали куп-қуруқ чўл. Совхозни бир йил олдин ишга туширамиз деб сўз бердикми, энди бундан нима ташвиш, нима қийинчилик чиқиб келса, ҳаммасини баробар кўтаришимиз керак.

— Ҳалиям баробар кўтарамиз. Мен кечаю кундуз мана шу чўлда бўламан.

— Биламан, сизни чўлдан излаганда бошқармада бўласиз, бошқармангизга борганимда чўлга кетасиз. Сизни қидириб топиш осон бўлмайди. Лекин менинг одатимни ҳам биласиз. Астойдил қидирсам, сизни ухлаб ётган жойингиздан бўлса ҳам қидириб топаман. Бизнинг совхоздаги ҳамма қурилишларга ўзингиз мутасадди экансиз. Бизни тинчитмагунингизча сизни ҳам тинч қўймайман!

— Бўпти, келишдик! — деди Тошбеков ва Ёлқин акам билан хайрлаша бошлади.

— Шошманг! — деди Олег Михайлович. — Умумий гап тугаган бўлса, энди конкрет ишга ўтайлик. Фондментларга бетон қуйиш керак. Деворлар учун ғишт. Апалубкага тахта.

— Эртага боринг. Нимаки материал бўлса, биринчи навбатда оласиз.

— Одамларни-чи?

— Ўйлашиб кўрамиз. Хўп! — деб Тошбеков «Волга»га қараб кетди. У орқа ўриндиққа кириб ўтирганда янги «Волга» юмшоқ бир чайқалиб қўйди.

Олег Михайлович экскаватор ер қазийтган томонга кетди. Елқин акам менга:

— Қани, чиқ! — деди-да, ўзи ҳам мен минган тракторнинг кабинасига чиқди. Бўлажак шаҳарчанинг шимол томонини кўрсатиб:

— Хў ўша ёққа ҳайда! — деди.

Сарғиш-қизил рангга бўялган ҳайдов тракторида йўлдан икки чақиримча ичкарига кирдик-да, тўхтадик. Елқин акам кабинадан тушди. Елкасига осилган планшетни очиб, ернинг планини кўрди. Кулранг нов ўнг томондан ўтган эди. Атроф текис. Оёқ таги қувраб қолган бўз ер. Оққуврайлар ҳам шундай қуруқки, оёқ тегса «чарс-чарс» синади-ю, синиқларидан чанг чиқади. Наридан-беридан қўпол туяқоринлар шамолда юмалаб юрибди.

Елқин акам шу туяқоринлардан уч-тўрттасини йиғиб, устига тош бостирмоқчи бўлди. Лекин яқин орадан тош топилмади. Ҳаммаёқ яп-яланг сайхонлик. «Бу ерлар илгари денгизнинг туби бўлган», деган гап эсга тушади.

Елқин акам туяқоринларни оёғи билан босиб, ерга маҳкамроқ ўрнаштирди-да:

— Белги мана шу ерда бўлади,— деди. Яна тракторга миниб, бир чақиримча юрганимиздан кейин, орқага бурилиб тўхтадик. Елқин акам уч тишли плугни ерга чуқур ботадиган хонасига қўйди.

— Белги кўр尼亚птими? — деди акам.

— Ана, турибди.

— Тўғри ўшанга қараб ҳайда. Биринчи тилма нақ ип тортгандай чиқсин. Қани, оқ йўл!

Янги совхозда биринчи тилмани мен очаётганимдан юрагим ҳаприқиб, ичимда «бисмилло!» деб қўйдим-у, тракторни жойидан қўзғатдим. Ер қаттиқ бўлса керак, плуг бирдан чуқур ботса, тортолмай қолмасин деб газни кўпроқ бердим. Трактор юлқиниб, бирдан тезлаб кетди. Орқамга қарасам, плуглар ерга ботмасдан, бўзни тирнаб, чангитиб кетяпти.

— Тўхта! — деб қичқирди Елқин акам. Мен тўхтаганимдан кейин плугларнинг тигини ерга найзадай тўғри-лаб, янада чуқур ботадиган хонасига қўйдирди-да: — Қани, торт! — деди.

Тракторни бу гал секинроқ жилдирдим. Шунда ҳам плуг бўзга ботмасдан ерни чангитиб, тирнаб кетаверди.

Минг йиллардан бери қотиб ётган ер ёз бўйи нам кўрмай тошга айланиб кетган эди. Елқин акам орқароқда турган иккинчи тракторни цемент нов ўтган томонга бошлаб кетди. Баҳорда қурувчилар бульдозер билан тупроқ

суриб, ер текислаган бир жой бор экан. Ўша ернинг тупроғи ҳали унча қотмаган бир бўлагига иккинчи тракторнинг плуги чуқур ботди. Лекин тупроғи баҳорда қўзғатилган жой тугаган заҳоти плуг заранг ерга шундай қаттиқ тишланиб қолдики, трактор уни тортолмай тўхтади, гусеницалар ер чайнаб, турган жойида айланишга тушди. Мотор тариллашдан ванғиллашга ўтди. Унинг бағридаги етмиш беш от кучининг ҳаммаси чираниб плугни тортиб кўрди. Лекин Мирзаҷўл ўзининг бутун оғирлигини шу плугнинг устига ташлаб турганга ўхшарди. Ер тишлаб қолган плуг охири тракторга уланган жойидан шарт узилиб кетди. Трактор запти билан қурвақадай олдинга сакради.

Елқин акам бошидаги дўпписини асабий айлантириб, бир нарсаларни ўйлаб олди. У миниб юрган машина бизнинг кетимиздан келган эди.

— Турсун, сен ҳам туш! — деди менга. — Плугнинг узилган жойига трос-прос боғланглар. Мен бир айланиб кўрай.

Елқин акам юк машинасининг зинапоясида тикка турганича уни секин ҳайдатиб, бўзликни айланиб кўра бошлади.

Биз ҳозир келиб ҳайдамоқчи бўлган бўзлик шамолнинг тигида эди, ер жуда қаттиқ бўлгани учун ҳатто шувоқ ҳам ўсмасди. Елқин акам бу ернинг яланғочлигига қизиққан, «тупроғи тоза чиқади, ҳар хил илдиз-пилдизлар плугга илашиб халақит бермайди», деб ўйлаган экан.

Лекин бундай тақирлардан кўра баҳорда лолақизғалдоқлар очиладиган ерлар юмшоқроқ бўларди. Кўкламда мана шу ерлардан бир ўтганимизда атроф кўз илғаган уфққача ҳаммаси қип-қизил лолақизғалдоққа бурканиб ётган эди. Қаёққа қараманг, нафис, гўзал лолақизғалдоқ шабадада майин чайқалиб турган эди. Дунёда гўё лолақизғалдоқдан бошқа нарса йўқдай туюларди. Баҳорда бўз очган пайтимизда плуг ағдараётган қуйруқдай семиз ерга минг-минглаб лолақизғалдоқлар бош эгиб тушар, шунда уларга одамнинг ичи ачир эди.

Ҳозир ўша лолақизғалдоқларнинг ўрнини топиб бўлмайди — ҳаммаёқ қовжираб, сап-сарик бўлиб ётипти. Елқин акам лолақизғалдоқ ўсадиган ернинг тупроғи юмшоқроқ бўлишини эслади шекилли, машинанинг зинасида тикка турганича анча узоқлаб кетди.

Ахийри у совхоз шаҳарчасига мўлжалланган жойнинг кунчиқиш томонида лолақизғалдоқларнинг қувраган ҳазони қалинроқ бир жойни топди.

Машина қайтиб келиб, бизни ўша жойга бошлаб борди. Бунгача Елқин акам биринчи тилма учун кунботиш

томонга қозик қоқиб, шофёрнинг кепкасини қозикқа илиб қўйган эди.

— Белги ана шу! — деди Ёлқин акам менга. Кўтариб қўйилган плугни автомат ёрдамида туширдим.

Орқадан эсиб турган шамол кучайиб бормоқда эди. Мен газни аста босдим. Бу гал трактор орқага тортилгандай бўлиб, майин қўзғалди. Плуг ерга ботганини шундан сездим газни хиёл кучайтирдим. Тракторнинг юриши аста тезлашди. «Хайрият!» деб ич-ичимдан суюниб олдинга қарадим.

Шамол плугдан кўтарилган чангни олдинга учуриб ўтиб, қозикқа илинган шапкани тўсиб қўймоқда эди.

Ёлқин акам чопиб келди. Трактор билан ёнма-ён юриб борар экан, қувонч билан:

— Олиши яхши! — деди. — Чуқурлик ҳам жойида! Лекин мўлжални тўғри ол!

Ҳайдов тракторининг штурвали йўқ, рули ҳам ричагига уланган. Шунинг учун ричагнинг дастаси сал уёқ-буёққа кетганини одам баъзан сезмай қолади.

Тезликни оширган эдим, плуг ағдараётган қуруқ тупроқ шамолда чанг-тўзон бўлиб кўтарилди-ю, кабинанинг олди-орқасини қоплаб олди. Шунда трактор мўлжалдан хиёл ўнгга кетиб қолибди. Ёлқин акам орқадан югуриб келди:

— Ўнгга кетиб қолдинг! Тўғри бор демадимми?!

— Чангда кўрмаяпман ахир! — деб иккинчи ричагни тортдим.

— Энди чапга кетдинг!.. Тўхта! Тўхта!

Мен тракторни тўхтатдим.

— Туш пастга!

Кабинага Ёлқин акамнинг ўзи чиқди. Чанг-тўзон босилгунча тракторни жилдирмай, ўзи қўйган белгини яхшилаб кўриб олди. Унинг бир кўзини қисиб, тракторнинг радиаторига ёпилган қопқоқни узоқдаги белгига тўғрилаб мўлжалга олиши мерган одамнинг овини мўлжалга олишига ўхшарди. Кейин қаддини ҳайкалдай беҳаракат тутиб тракторни юргизди. Чанг-тўзон кабинани боягидай ўраб олди. Мен ёнма-ён юриб боряпман. Олдиндаги белги Ёлқин акамга ҳам кўринмай қолганини сезман. Лекин тилма сихдай тўғри чиқяпти. Ёлқин акам боя белгини мўлжалга олганда қандай ўтирган бўлса, ҳолатини қилча ҳам ўзгартирмасдан, ричагни «қилт» эткизмай бир зайлда тутиб боряпти. Назаримда, ҳозир унинг кўзини боғлаб қўйсангиз ҳам, сал кам йигирма йилдан бери орттирган тажрибасию маҳорати ёрдамида тракторни кўзи очиқ одамдай ҳай-

дай олар эди. Бу ҳам аслида одамнинг ҳавасини келтирадиган бир санъат эди.

Мана шу санъатнинг таъсирида мен биринчи тилмани очолмаганимнинг афсусини унутиб юбордим. Ёлқин акам қозикқа илинган кепканинг олдиғача дафтарнинг чизигидай тўғри из солиб ўтганини кўрдиму астойдил завқим келди.

Ёлқин акам трактордан тушди. Мен унинг ёнига бордим. Тилманинг бошроғида мен қийшиқ кетган жойим қоғоз юзида тойиб кетган қаламнинг изига ўхшаб турибди. Ёлқин акам менга:

— Майли, ҳозир боришда тўғрилаб кетасан,— деди.— Ерни мана шу тилмага қараб карталаштирамиз-да. Қишлоғимиздаги эгри-бугри лахтак ерлар эсингдами? Ҳар битта тутни тракторда айланиб ўтгунча қанча қийналар эдик!

— Ҳе-е, иш ҳам унмасдан жонга тегар эди-ку!

— Мана бу ерда сендақа механизаторлар роса яйраб ишлайди. Ана, Байзақ, ҳам етиб келди, қани, мин!

Ёлқин акам чўлни тилиб солган биринчи изнинг ёнига мен яна битта из тортиб ўтдим. Кейин бунга Байзақнинг тилмаси қўшилди.

Чўл аста-секин далага айлана бошлади.

Эртага бу далада ўсадиган ям-яшил экинлар, дов-дахтлар кўз олдимга келди-ю, ҳаяжондан энтикиб қўйдим.

Ҳалима эсимга тушди. Қанийди ҳозир у менинг ёнимда бўлса. Кейин биз бугунги кунни бир умр бирга эслаб юрамидик? Бирга! Бу сўз хаёлимга келганда юрагим ўтли туйғуларга тўлиб, Ҳалимага қараб талпинарди...

17

Нариги совхозда бригадамиз етиштирган пахтани ўзимиз териб топширишимиз керак эди. Шунинг учун сентябрнинг бошларида Ёлқин акам мени уйга қайтариб юборди.

Акам ёзда сошлаб қўйган тўрт қаторлик машина менга тегди. Узим катта гапиришдан қўрқиб, «мавсумда икки юз олтмиш тонна тераман», деган эдим. Лекин бу ваъдани октябрнинг ўрталарида бажариб қўйдим. Ана шунда мухбирлар кетма-кет кела бошлашди. Телестудиянинг оператори, область газетасининг фотографи, радионинг кичкина магнитофон кўтарган мухбири — ҳаммаси илгари Ёлқин акамни суратга олиб, лентага ёзиб таниб қолган эдилар.

Энди улар мендан:

— Сиз Ёлқин Отажоновнинг туғишган укасимисиз?— деб сўрашарди.— Акангиз нега кўринмайдилар?

Мен Ёлқин акамнинг янги совхозда ер очишу қурилиш

ишлари билан банд эканини айтаман. Совхоз директори қўшимча қилади:

— Турсун Отажонов Ёлқиннинг издоши. Мен ишонаман, бора-бора бу ҳам акасидай машҳур механизатор бўлади.

Радионинг мухбири микрофонни ўзининг оғзига тутиб, худди далада эмас, мажлис президиумида турганга ўхшаб гапириб кетди:

— Ҳозир биз қаҳрамон чўлқувар Ёлқин Отажоновнинг издоши, илғор комсомол-ёшлар бригадасининг бошлиғи Турсун Отажоновнинг зангори кемаси ёнида турибмиз. Турсун Отажонов бу йил эл хирмониغا пўлат этакдан икки юз олтмиш тонна дурдона тўкиш мажбуриятини олган эди. Аҳдига вафодор механизатор ўзининг бу ваъдасини муддатидан олдин шараф билан адо этиб, яна қўшимча мажбурият ҳам олди. Эндиги сўзни Турсун Отажоновнинг ўзидан эшитамиз.

Юрагим така-пука бўлиб нималар деганимни унча аниқ эслолмайман. Кичкина транзисторим бор эди, эртаси куни дам олиб ўтирганда қулоғини бураб кўрдим. Кутган нарсам чиқмади. «Ҳа энди, лентага шунчаки ёзиб кетган эканда», дедим ичимда.

Эртаси куни Ёлқин акамнинг ўртанча ўғли Тўлқин кас-труюлькада суюқ ош кўтариб келди.

Эгатга транзисторни қўйиб, суюқ ош ичиб ўтирганимизда радиода бир жуфт қўшиқ берилди. Кейин далага келиб кетган мухбирнинг овози чиқиб қолди. У менга сўз берганда овозим алланечук гўнғиллаб, қулоғимга жуда беўхшов эшитилди:

— Ёлқин акам... Ёлқин Отажонов менга механизаторлик касбини ўргатган устозим бўлади. Ҳозир Ёлқин акам чўлда янги пахтазорлар яратиш билан банд. Бултур Ёлқин акам шу далада, шу машинада тўрт юз тонна пахта терган эди. Бу маррага етишим учун менга ҳали анча бор. Лекин ҳаракат қиламан. Бу йил мажбуриятимга қўшимча яна юз қирқ тонна пахта териб бермоқчиман.

Шундан кейин диктор қиз:

— Эшитинг, фидокор чўлқувар Турсун Отажонов, хонандаларимиз сиз каби оқ олтин ижодкорлари учун шу куннинг куй ва қўшиқларидан ижро этадилар! — деди.

Этим жимирлаб, ғалати бўлиб кетдим. Бу гапларни қишлоғимизда Ҳалима ҳам эшитган бўлса керак, хат ёзипти. «Илғорлигингиз яхши, лекин соғлигингизни олдириб қўйманг», депти.

Унинг хавотирлангани бежиз эмас эди. Машинанинг

шовқинидан бошлар говлаб, қулоқ битиб қолади. Онамга айтиб, танкчиларнинг шлёмига ўхшаган бош кийим тикдириб олдим. Шу нарса қулоқни сал дуруст тутди. Лекин баргни тўкадиган дорининг гарди пахтанинг чангига қўшилиб, нафасни бўғади. Куни бўйи шу гарднинг ичида машина ҳайдайман. Ҳаво очиқ пайтларда кечаси соат ўн иккиларгача тераман. Чанг-ғубор нафас йўлларига кигиздай бўлиб ўтириб олганини йўталганда сезаман. Онам акамнинг ўғлидан эртаю кеч иссиқ сут бериб юборади. Шу сал ўпкани юшатмаса, касал бўлиб ётиб қолиш ҳеч гап эмас...

Олган мажбуриятимни бажариб, уйга чарчаб-ҳориб кириб борсам, акам ўтирган экан. Ўрнидан турди-да, мени кучоқлаб:

— Сўзингнинг устидан чиқдинг, яша, оғайни! — деб табриклади. Белимдан олиб бир кўтариб кўрди: — Об-бо, жуда енгиллашиб қолибсан-ку. Мен ҳам ҳар йили теримдан саккиз-ўн килогача озиб чиқар эдим... Қишда яна тўлишасан, парво қилма... Ая, ўғлингизнинг иши зўр. Бу йил орден олса ажаб эмас!

— Э, ордендан ҳам аввал хотин олсин! — деди аям кулиб.— Ёзда қизнинг оталари билан бориб гаплашолмадинг. Мана, терим ҳам ўтди. Энди борайлик, ахир! Қизини бошқага бериб юбормасин!

Елқин акам дўпписини бошида бир айлантриб қўйди. Янги совхозда унинг ишлари бошидан ошиб ётганини билардим. Бир кун уйга келса, беш-олти кун чўлда ўша вагончада ётиб қолар эди.

— Бунақа ишларга акамнинг вақти бўлмас,— дедим мен аямга.

— Бўлмаса ҳам топамиз, оғайни!

Икки-уч кун ўтказиб, акам онам билан бирга қишлоққа жўнаб кетди. Раисни орага солиб, Фармон бригадирни қандай кўндиришганини аямдан эшитдим.

Пахта байрами кунларида тўйимиз бўлди. Елқин акам отамиз йўқлигини билдирмай, ҳаммасини ўзи бошқарди. Аввал қишлоқда, кейин совхозда элга катта ош бериб, Тошкентдан созанда-хонандалар чақириб тўй ўтказдик.

Совхоз бизга акамлар турадиган уйнинг иккинчи қава-тидаги бўш квартирани берган эди. Биз Ҳалима билан ўша квартирада яшай бошладик.

18

Тўй ўтгунча Елқин акамнинг нарёқдаги ишлари жуда тўпланиб қолган бўлса керак. Тўйдан кейин бир кетганча

ўн кун қайтиб келмади. Бу орада Мирзачўлнинг изғирин шамоллари кучайиб, ҳаво жуда совуб кетди. Онам дам уйга киради, дам кўчага чиқади. Кўзи тўрт бўлиб Ёлқин акамнинг йўлига қарайди.

Кечаси ётар маҳалда Ёлқин акам қошлари қировдан оқариб кириб келди. Онам аввал бир суюнди-ю, кейин койиниб сўради:

— Қишда ҳамма дам олар эди-ку, сен мунча тиним билмайсан?

Ёлқин акам қошидан қировни сидириб ташлаб, онам ўзига қурган сандалининг бир четига бориб ўтирди.

— Озроқ қийинчилигимиз бор-да, ая,— деди.— Керакли техникани қишда олиб бориб тахт қилиб қўймасак, баҳорда шошиб қоламиз. Одам етишмайди. Чўлу биёбонга ҳар ким ҳам бориб ишламас экан. Ҳаммасини қидир, топ! Сувни машинада йигирма чақирим жойдан ташиямиз. Поездда машинаю трактор, асбоб-ускуна келади. Обручев станциясидан янги совхозга олиб боргунча саксон чақирим йўл босамиз.

— Шундай совуқда-я? Сенга нима азоб эди? Мирзачўл дединг, мана келдик. Шу ерда ҳам ишинг яхши эди. Қаҳрамонлик бўлса олдинг!

— «Қаҳрамон бўлдим, энди бас!» деб оёқни узатиб ётавераймиди? Унда мен партия билетини қайтариб беришим керак-ку. Ўзингиз қишлоқда, «сен партияга киргин», деган эдингиз. Партияга кириш — қаерда мушкул иш бўлса ўшанга кўкрак кериб бориш дегани бўлар экан-ку.

— Фақат оғизда шундай дейдиганлар йўқми?

— Бўлса нима қилай? Сиз мени сўзи билан иши бир одам қилиб ўстиргансиз.

Мен Ёлқин акамнинг бир ишга ишониб киришса жонини ҳам аямайдиган одати борлигини ўйладиму қийин кунларда унинг ёнида бўлгим келди:

— Ака, одам етишмаётган бўлса, эртага мени ҳам олиб кетинг.

— Э, сен шошма! — деди онам.— Ҳеч бўлмаса чилланг чиқсин.

— Чиллам чиқиб, мен нима, чақалоқмидим? Эрталаб акам билан бирга кетаман.

Ёлқин акам индамади, Ҳалима менинг кетишимга розилик берган бўлса ҳам, ўзи мунғайиб қолганини келин аям сезибди. Ёлқин акам азонда кетаётганда мени атайлаб уйғотдирмабди.

Янги йил байрамининг нари-берисида қор бўралаб ёғишга тушди.

Атрофи тоғ билан җуралган водийга қараганда очиқ чўлда совуқ ёмон бўларкан. Қор тўхтаса, Янгиернинг шамол қўзғалиб, изғириннинг заҳрини ошириб юборади. Йўллар тойғоқ. «Палончи авария бўлипти», «палончи йўлдан адашиб, чўлда совуқда қотиб қолипти», деган гаплар юриб қолади. Қор устма-уст ёғиб, совуқ баттар заптига олади. Онам ўзини қўйгани жой тополмай қолади.

— Осмон ҳам илма-тешик бўлиб кетдим, нима бало,— дейди.— Ун беш кундан бери ёққани-ёққан! Бу қорлар бошқа жойларда ҳам борми, ё дунёнинг ҳамма қорини худо Мирзачўлга олиб келиб тўқяптими, келинпошша?

— Газеталар ёзяпти-ку. Ҳозир ҳамма жой шу.

— Ёлқинингиз бугун ҳам келмади-я!

— Нима қилай? Телефон ҳам йўқки, қўнғироқ қилиб билсак...

Мен уйда ортиқ туролмадим. Эрталаб иссиқ жун пайпоқларни, пальтонинг тагидан пахтали тўнни кийиб, онамлар билан хайрлашдим катта йўлга чиқдим.

* * *

Бу ўша 1969 йилнинг қор беҳад кўп ёққан, совуқ ҳам даҳшат солган машҳур қиши эди. Филдирагига занжир боғланган ўткинчи юк машинасида Ёлқин акамни қидириб кетдим. Кузда биз бориб ер ҳайдаган жойлар, энди бошланган қурилишлар ҳаммаси қалин қор тагида қолиб кетган, таниб бўлмайдди. Илгари ёлғиз турган вагончанинг ёнига яна уч-тўртта вагонча тақаб қўйилган. Шамол учириб келган қор уларнинг орқа томонидаги деразасигача чиққан. Филдираклари қорга кўмилиб кўринмай қолган. Темир томларнинг устида тизза бўйи қор. Машина очган издан юриб нарироқ борган эдим, мотор товуши эшитилди.

Уйлар ҳали битмаган бўлса ҳам, машина парки учун ажратилган жойнинг атрофига цемент плиталардан девор кўтарилган эди. Шифер билан ёпилган баланд бостирмаларда бир талай юк машиналари, терим агрегатлари, тракторлар, «Универсал»лар, сеялкалар саф тортиб турибди. Четроқда битта токарлик дастгоҳи ҳам кўзимга чалинди. «Темир қўшин жангга тайёр-ку!» дедим ичимда.

Ёлқин акам ўша ўзи миниб юрадиган усти ёпиқ юк машинасининг олдида одамлар билан гаплашиб турган экан. Мени кўриб, кўзлари севинчдан ялтираб кетса ҳам, одамларнинг олдида вазмин, босиқ туриб кўришди, уйдагиларни сўради.

— Қани, менга нима иш буюрасиз? — дедим.

— Бугун дамнингни олмайсанми?

— Э, дам олиб келяпман-ку.

— Устинг қалинми?.. Бўлмаса Байзақ билан кузовга чиқ.

Кузовнинг орқасида юк таксиларида бўладиган кичкина темир зинапояси бор эди. Зинапоядан кузовга чиқсам, юмшоқ похол устига ола матрацлар тўшалган. Байзақ билан юзма-юз бўлиб ёнбошладик.

— Қаёққа борамиз, Байзақ?

— Обирчўп¹ станциясига. Платформада бульдозер келибдир. Сен минан икковимиз шуни ҳайдаб келувимиз керак.

Бу машинанинг ғилдирагида ҳам занжир шиқирлайди. Қорда тез юриб бўлмайди. Станцияга икки соат деганда етиб бордик. Бульдозер темир йўл бўйидаги техника омборининг ҳовлисида қорга кўмилиб турган экан. Ёлқин акам омбор мудирига қоғозларни кўрсатди. Почапўстин кийган чўтир омборчи:

— Олиб кетолсангиз, майли, олинг,— деди.— Лекин айтиб қўяй: динамоси билан электр симлари йўқ.

— Янгими ўзи? Бўлмаса нега унақа?

— Билмадим. Бизга шу аҳволда келди. Очиқ платформа. Станцияларда узоқ тўхтаган бўлса биров олиб кетгандир... Олмайман десангиз, ихтиёр сизда. Яна келгунча кутасиз.

— Ўзи шу бульдозерни уч ой кутдик-ку! Қорда юриш қийин бўлиб кетди. Бу бизга ҳозир кўз оғриғи дорисидай зарур!

— Бўлмаса йўлини топиб олиб кетинг. Яна ихтиёр...

Ёлқин акам билан бульдозернинг олдига бориб, устидаги қорларини қоқдик, капотини очиб кўрдик. Ҳақиқатан, ток берадиган динамоси йўқ, электр симлари юлиб олиб кетилган.

— Ноинсофлар!— деди Ёлқин акам. Кейин бизга: — Туриб туринглар, станцияда гараж бор эди, бир суриштириб келай! — деб машинасига миниб кетди.

Кўп ўтмай Ёлқин акам шофёрига битта эски динамо кўтартириб келиб қолди. Керакли симларни ҳам топдик. Моторга омбор мудир суви илтиб берди, қуйдик. Бакларни ёқилғига тўлдириб, пускачни ишга туширдик. Эски динамонинг ичидаги ротори, яна бир балолари зўрға-зўрға ишлар экан, мотор анча хиралик қилиб, машаққат билан ўт олди.

¹ Обручев — демоқчи.

Бульдозерни омборнинг ҳовлисидан кўчага ҳайдаб чиқдим. Армияда буни ҳам, «Белорусь» деган кичкина ковшли ер ковлагич тракторни ҳам кўп ҳайдаган эдим.

— Юриши дуруст,— дедим Ёлқин акамга.— Биз ўзимиз кетаверамиз. Сиз уйга бориб, онамларни бир тинчитиб келинг.

Ёлқин акам осмонга қаради. Ҳаво булут. Қор учқунлаб турибди. Изғирин теккан жойини ачиштиради. Соат беш бўлган бўлмаса ҳам, қош қорайгандай туюлади.

— Динамо жуда чалажон экан-да,— деди Ёлқин акам.— Симлар ҳам омонат уланди. Ҳадемай қоронғи тушади.

— Фараси бор-ку! — деб чироғини ёндирдим, хира тортиб ёнди.— Кабинасига моторнинг иссиғи уриб турибди. Бораверинг. Бу секин юради, кечаси билан кутиб нима қиласиз?

— Хайр, майли. Лекин эҳтиёт бўлинглар-да. Мен эрта-лаб етиб бораман.

Ёлқин акам тушган машина йўл айрилган жойдан ўнг томонга бурилиб кетди. Биз бульдозернинг улкан пичоғини олдига қалқон қилиб, тўғрига қараб боряпмиз. Қор ёғиб турибди. Ҳувиллаган чўл бошланди. Гусеницалар тез айланмайди, йўлимиз ҳеч унмаётгандай туюлади. Шундай бўлса ҳам, қош қорайганда пичан ортган бир машинани қувиб етдик. Сирғаниб орқаси кюветга тушиб кетибди. Кюветда қор куртик бўлиб ётган экан, машина ботиб қолибди. Филдираклари айланади, лекин жойидан қўзғалолмайди.

Бизнинг бульдозер кюветдаги куртикнинг устидан бемалол юриб, нарёққа ўтди. Унинг баҳайбат пичоғини баланд кўтариб пичан ортган машинанинг орқасига тирадим-да, газни охиригача босдим. Машинани пичан билан суриб, йўлга чиқариб қўйди.

Машинада кекса бир чўпон ҳам кетаётган экан:

— Сизларни бизга худо етказди-ёв! — деб дуо қилди: — Барака топинглар, болам! Бу пичанни тезроқ олиб бормасак, қўйлар очдан ўлар эди-да!

Машина жўнаб кетгандан кейин йўлда яна бир ўзимиз қолдик. Ричагларни Байзаққа бердим-у, ўзим кабинанинг нариги четига ўтиб ўтирдим.

Қоронғи тушди. Фараларни ёқдик. Нури хира. Қоронғилик қуюқлашган сари йўлни кўриш қийин бўлаверди. Бульдозерни тўхтатиб, пастга тушдим. Фараларнинг шишаси кирмикин деб латта билан артдим. Йўқ, нури қизариб, баттар хира торта бошлади.

Елқин акам динамодан хавотирланганича бор экан. Балки омонат симлар ҳам токни исроф қилаётгандир? Аксига олиб, қор тобора қаттиқ ёғяпти. Икковимиз тұрт кўз билан йўлга қараймиз. Олд ойнани қор қоплаб оляпти. Йўл ҳам, биздан олдин ўтган машиналарнинг изи ҳам кўринмай қолди. Байзақ чалғиб йўлдан чиқиб кетаётганини сездим-у:

— Тўхта! — дедим. Кабинадан тушиб, гугурт чақиб, йўлни зўрға топдим. Бирпас бульдозернинг олдида пиёда йўрғалаб йўл кўрсатиб бордим.

Шамол қорни юз-кўзларга келтириб уради. Совуқ суяк-суякларгача ўтиб кетаётгандай бўлади.

Ҳали йўлнинг эллик-олтмиш чақирими бор. Бульдозерга қайтиб чиқиб, уни ўзим ҳайдай бошладим.

Кечаси не паллада яна йўлдан чиқиб кетганимизни сездим у бульдозерни тўхтатиб, пастга тушдим. Қор тиззадан баланд. Йўлни излаётганимда мотор бирдан ўчиб қолди. Йўл юз қадамча чапда қолган экан, оёғим билан тимирскилаб топдим.

Бу орада Байзақ капотни очиб, пускачнинг ипини торта-торта, моторни ёндирмоқчи бўлди. Бульдозернинг аккумулятори ҳам, стартери ҳам бўлмайди. Пускач тўғри динамодан ток олиб айланади. Байзақ моторни ўт олдиrolмагандан кейин мен бориб пускачнинг ипини торта бошладим. Кейин яна у тортиб кўрди. Бўлмади. Қоронғида бульдозернинг уёқ-буёғини пайпаслаб, сабабини қидира бошладим. Унинг сиртидаги темирларга қўл тегса совуғи этни узиб оладигандай жазиллатар эди. Қўлим қовушмай қолди. Кабинага кириб исинмоқчи бўлдим. Лекин боя тушганда кабинанинг эшигини ёпмаган эканмиз. Мотор ўчгандан кейин бирпасда совуб кетибди.

Байзақ икковимиз бир-биримизга елка тираб ўтириб, кабинада тонг оттирмоқчи бўлдик. Бир соатча ўтирганимиздан кейин совуқ оёқ-қўллардан ўтиб, белга, елкага чиқиб келди. Ҳаммаёғимизда совуқ чақирадиган темирлар.

— Утира берсак қотиб ўламиз, тур! — деди Байзақ.

Яна пастга тушдик. Югуриб исинайлик десак, қалин қорда оёқни кўтариб бўлмайди. Этикнинг қўнжларига ҳам қор кириб кетади. Еқайлик десак, ўтин йўқ. Битта латтани бакдаги соляркага ботириб олиб, темир ключга ўрадим-да, гугурт чақдим.

Сал тутаб ёна бошлаганда бўралаб ёғаётган қор «жазжаз» тегиб, ўчириб қўйди. Яна бирон нарса топиб ёқай десам, гугуртни чақиб-чақиб тамом қилиб қўйибман. Байзаққа:

— Сенда гугурт борми? — десам.

— Жўқ,— дейди.

Тиззаларим бўшашиб кетди.

Узоқ яйловнинг йўлида бўлган қўрқинчли бир воқеани кунни кеча эшитган эдим. Боя биз куртикдан чиқариб юборган одамларга ўхшаб бир шофёр билан чўпон қўйларга ем олиб кетишаётган экан. Кечаси машиналари бузилиб, қорбўронда чўли биёбонда қолиб кетишади. Мотор ўчган. Кабинада ўтириб бўлмайди. Утин йўқ. Охири запас балонни олиб, устига бензин сепиб ёқишади, лекин бу билан ҳам исинишолмайди. Қор бўрони кучайиб кетади. Бечоралар охирида бир-бирларини қучоқлаб ётиб нафаслари билан исинишмоқчи бўлади-ю, шу аҳволда муз бўлиб қотиб қолишади. Наҳотки биз ҳам шу аҳволга тушсак?

Моторни ёндиришга яна бир уриниб кўрдик. Динамо ўлган эди. Иш чиқмади. Қўл-оёғим карахт бўлиб қолди. Қандайдир лоқайдлик пайдо бўлди.

— Ухлайик!— деди Байзақ ҳам гўлдираб.

— Ухласак тирик қолмаймиз! Юр, йўлга чиқамиз! Юр!

Икковимиз судралиб йўл бўйига чиқдик. Билмадим, орадан қанча вақт ўтдийкин. Тўсатдан қарши томонда бир жуфт чироқ кўринди. Икковимиз ҳам қўлларимизни кўтариб ўша ёққа қараб интилдик. Машина яқин келиб тўхтади-ю, биров кабинадан сакраб тушди. Ёлқин акамнинг:

— Турсун! — деган овозини эшитдим. Тушимми, ўнгимми, ажратолмай қолдим.

Кейин мотори майин ишлаб турган юк машинасининг иссиқ кабинасида ўтирганда бунинг ўнгим эканлигига ишона бошладим.

— Айтган эдим-а! — деди Ёлқин акам.— Кўнгил сазар экан-да. Уйга бориб ҳеч ухлолмадим. Эски динамо эсимга тушаверди. Яхшиям келганим! Ўрмонжон, ҳалиги спиртдан олинг.

Акам билан шофёр иккови қўлларимизга, юзимизга спирт суришди. Сув бўлмагани учун стаканга қор солиб, уни спирт билан эритиб, оз-оздан ичиришди. Қўрғур, борган жойгача ёндириб борди. Кейин сал ўзимга келиб, воқеани айтиб бердим.

Ёлқин акам кечқурун совхозга боргандаёқ янги динамо топдириб қўйган экан. Ҳозир батареяли қўлчироғини ёқиб, бульдозернинг эски динамосини олди-ю, янгисини қўйди. Шунда ҳам мотор ишламади. Кейин акам ёнилғи келадиган мис трубкани очди. Бу трубканинг бакка яқин

жойи ташқарида туради. Ичига алланарса тиқилган экан, совуқнинг зўридан муз бўлиб қотиб, ёнилғи ўтказмай қўйибди. Елқин акам трубкани олиб, музини эритди. Ичини тозалаб, жойига қўйди.

Бульдозер бирдан ишлаб кетди. Фараси ҳам ёруғ. Лекин кўп ўтмай тонг отиб, фаранинг кераги бўлмай қолди. Совхозимизга чошгоҳда етиб бордик.

19

Елқин акамнинг директорлик муҳри ҳам, муовини ҳам бор эди, қўл остида юздан ортиқ одам ишлар эди-ю, лекин ҳали идораси йўқ эди. Бухгалтер ва кассир темир томли вагончалардан бирида ишлаб ўтирар эди. Елқин акамни қидирган одам уни ё даладан, ёки ўша усти ёпиқ юк машинасидан топар эди.

Эсимда бор. Баҳорда экиш-тикишнинг биринчи ўн кунлигида Елқин акам яхши ишлаганларга мукофот топширмақчи бўлган кунни ёмғир ёғиб қолди. Кейин Елқин акам мукофотни ўша машинанинг усти ёпиқ кузовида топширди.

Буни қурувчиларнинг бошлиғи ҳам кўрибди:

— Уртоқ Отажонов, сизга биринчи навбатда идора қуриб беришимиз керак экан,— деди.

— Раҳмат, Олег Михайлович. Лекин менга идорадан олдин тураржойлар билан мактаб зарурроқ. Одамларни оиласи, бола-чақалари билан кўчириб келмагунимизча хотиржам ишлолмаймиз.

Бу — менинг ҳам кўнглимдаги гап эди. Ҳалима оғир-оёқ бўлиб қолган. Уни бу ерга кўчириб олиб келиш учун тураржой йўқ эди. Онам, келин аям, акамнинг ўқувчи болалари ҳаммаси шу сабабдан ҳали ҳам ўттиз чақирим наридаги эски жойимизда туришар эди.

Баҳордан қурилиш ишлари бир қадар юришиб, деворлар тез кўтарилиб қолди. Уч-тўртта уйнинг усти ҳам ёпилди. Лекин гоҳ эшик билан ром топилмас, гоҳ полга тахта, шифтга ганч етишмай иш узоқ-узоқ тўхтаб қоларди.

Бир кун эрталаб далага кетаётсам, Елқин акам томи битган, лекин эшик-деразалари қўйилмаган уйнинг олдида қурувчиларнинг бошлиғи билан гаплашиб турган экан.

— Ҳе, бу уйни Жобир Тошбеков шу ойда битириб топширамиз деган эди-ку!

— Жобир Тошбекович ўйламай ваъда бераверади! — деди Олег Михайлович. — Керакли материални тақсимлаганда буни унутиб қўяди. Кеча ҳам сўраган нарсаларимни бермай қуруқ қайтарди.

— Нарёқда маҳаллий каналимизни бетонлаб берман деб, уни ҳам қилмади. Мен шу одам билан бугун қаттиқроқ бир гаплашар эканман-да.

Ёлқин акам йўл бўйида турган ўша усти ёпиқ юк машинасига миниб, Янгиер томонга жўнади.

* * *

Чўлда иш кўп, лекин одам оз. Шунинг учун ҳар биримиз хилма-хил машинаю тракторларни ҳайдаймиз. Байзақ иккаламиз қишда бульдозер билан қор суриб, йўл тозаладик. Эрта баҳорда «Белорусь» деган ер ковлэгич универсал билан йўл бўйларига бўлажак кўчалар, бўлажак майдонлар ва дала шийпонларининг атрофларига минглаб чуқурлар қазидик. Ёлқин акам чинор, терак, олча, олма, нок кўчатларидан беш-олти мингтасини топиб келди. Уларни экаётганда сув сепадиган «поливайка» машиналарида сув ташиб, чуқурчаларга шлангадан қуйиб турдик. Кўчатлар энди барг чиқараётганда кўп бирдан қизий бошлади. Каналда ҳали сув йўқ эди. Яна ўзимиз водовоз машиналарда ва поливайкада сув ташиб, кўчатларни икки-уч марта суғориб чиқдик.

Шундай хилма-хил машиналарни ишлатганимиз билан ҳали биз яхши билмайдган механизмлар ҳам кўп эди. Ғўзани яганалаб юрмаслик учун чигитни аниқ ҳисоб билан ташлайдиган сеялкада эккан эдик. Униб чиққандан кейин қарасам, кўчат ҳар уяда мўлжалдагидан икки баробар кўп. Сеялканинг чигит тушадиган жойини аниқ созламаганимни шунда билдим. Бригадамда бир юз эллик гектар ер бор, ўзимиз етти кишимиз. Энди шунча ғўзани қандай яганалаб улгурамиз, деб ҳам босиб турганининг устига момақалдироқ гумбурлаб, жала қуйиб берди. Ғўза энди икки қулоқ бўлиб униб чиққан эди. Ёмғирдан кейин офтоб роса қиздирди. Ҳаммаёқни қатқалоқ босиб кетди.

— Дард устига чиққан бу чипқондан қандай қутуланман? — деб Ёлқин акамга бордим.

— Яна иккита бригада шунақа бўлибди. Қани, юр-чи.

Ёлқин акам мени ҳар хил асбоб-ускуналар сақланадиган омборга бошлаб борди. У ерда қайрилма тишли ротацион мотига деган асбоб бор экан. Қаторасига олтитаси бир эгат оралиғига мослаб тиркаларкан. Ёлқин акам шундан бир комплектини менга кўтартирди-да, бригадамизнинг даласига бирга келди. Ҳалиги мотигани «Универсал»га ўзи тиркаб берди. Қарасам, тиши чаппа қилиб тиркалган. Чаппалигини айтсам:

— Ишинг бўлмасин,— деди.— Қани, ҳайда.

«Универсал»ни юргизиб, сал нарироққа борганда ўгирилиб қарадим. Қатқалоқ яхши майдаланяпти. Лекин чаппа ўрнатилган тишлар икки қулоқ бўлиб чиққан ғўзаларни юлиб олиб отяпти. Қайфим учиб, тракторни дарров тўхтатдим-у, пастга тушдим.

Елқин акам энгашиб кўчатларни санаяпти.

— Ҳаммасини юлиб ташлаяпти-ку!— дедим.

— Ҳаммасини эмас. Қара, кўчатнинг кераги қоляпти.

Қатқалоқнинг майда кесагига араллашиб юлиниб ётган икки қулоқ ғўзалар кўзимга жуда кўп кўринган эди. Энгашиб, қолганларини санаб кўрсам, ҳақиқатан, етарли. Энди кўнглим тинчиди.

— Бунақа яганалашни қачон ўйлаб топдингиз, ака?

— Уч-тўрт йил бўлди. Лекин ҳар тўхтаганингда санаб, текшириб тургин. Регулировкаси бузилиши мумкин.

Елқин акам нариги бригадаларга ўтиб кетди. Унинг совхоздаги ҳамма механизаторларга мана шунақа устозлик қилиши, фақат оғизда иш буюрмасдан, бу ишни ўзи амалда қилиб кўрсата олиши жуда кўп мушкулларимизни осонлаштирар эди.

* * *

Лекин Елқин акамнинг ўзини мушкул аҳволга солиб қўяётган муаммолар ҳам оз эмас эди. Кунлар қизиб, ғўзани суғорадиган мавсум келиб қолган, бироқ ҳалигача цемент новлар сувсиз қуп-қуруқ турибди. Чунки бу новларга сув берадиган маҳаллий канал қуриб битирилмаган эди.

Мирзачўл ерларининг кафтдек текислигидан ва цемент новларнинг анча баланд ўрнатилишидан келиб чиқадиган битта қийинчилик бор эди. Катта ариқ ўрнидаги маҳаллий канални экскаватор билан чуқур қилиб қазиб келинса ердан анча баланд қилиб ўрнатилган новларга сув чиқмас эди. Шунинг учун маҳаллий канал тупроқ кўтарма устидан ўтиши керак эди. Тупроқ кўтарма яхшилаб бетонланмаса, сув уриб кетиши осон бўларди.

Бироқ каналнинг тагига ва икки қирғоғига ётқизишли керак бўлган катта бетон плиталар оғир машиналарда Жиззахдан — тўқсон чақирим жойдан ташиб келтириларди. Қурувчилар бу ишни кеч бошлаганликлари учун ҳозир долзарб пайтга келиб улгуролмай қолган эдилар. Каналнинг ҳали бетонланмаган икки чақиримча жойини бетон-

лаш учун камида йигирма кун керак бўларди. Бироқ ғўзалар яна ўн кун сув ичмаса қувраб қолиши аниқ эди. Тўрт минг гектар пахтани тезда қутқариб қолиш керак эди.

Ёлқин акам энди Жобир Тошбеков билан талашиб-тортишиб вақт кетказиб юргиси ҳам келмади-ю, райкомдан, обкомдан ёрдам сўради. Каналнинг битмай қолган қисмига бульдозерлар билан икки томондан тупроқ сурилиб, кўтарма қирғоқлар қилинди. Махсус механизмлар бу кўтарма қирғоқларнинг тупроғини шиббалаб, мумкин қадар мустақамлади. Энди омонат каналга сув очиш мумкин эди-ю, лекин бу сув цемент новларга ўзи оқиб чиқолмас эди, чунки новлар баландроқ эди. Ёлқин акам адирда орттирган тажрибасини ишга солиб, «Андижон» насосларидан топиб келди.

Бироқ бу насосларни омонат каналнинг тупроқ кўтармадан қилинган бўш қирғоқларига ўрнатиб бўлмас эди. Шундан кейин ўйланиб, кенгашиб, янги қазилган ва қупқуруқ турган зовурлардан фойдаланадиган бўлдик. Зовурлар чуқур қилиб қазилган, улардан сув уриб кетиши мумкин эмас. Шунинг учун сув омонат каналдан зовурларга туширилди. Беш метр чуқурликдаги зовурларнинг ичи ҳовуздай кенг, уларни сувга тўлдирганимиздан кейин насослар тўхтовсиз ишлаб, сувни қувурлардан истаган новимизга чиқариб бериб турди.

Шу тарзда ўн иккита насос ўрнатиб, тўрт минг гектар ғўзани бемалол суғора бошладик. Лекин орадан беш-ўн кун ўтар-ўтмас омонат каналнинг тагидан сув сизиб чиқибди-ю, тупроқ кўтарма ҳар қанча шиббаланган бўлса ҳам, уни аста-секин юмшатиб, ювиб, каналдан сув уриб кетибди. Эллик-олтмиш киши бир кун овора бўлиб, трактору бульдозерларни ишлатиб, сув урган жойни бекитдик, атрофини тузатиб қўйдик. Шундан кейин уч-тўрт ҳафта тинч юрдик. Ғўзалар сувга қониб, гуркураб ўса бошлади. Сув етарли бўлгани учун кунлар исиган сари ғўзалар яйраб ўсар эди-ю; лекин биз, одамлар, жазирамада соя тополмай қийналар эдик.

* * *

Саратон кириб, кунлар қизигандан-қизиб борарди. Аввалги совхозда офтоб тиккага келса дала шийпонига чиқиб салқинлайдиган жойимиз бор эди, дарахтлар ўсиб, соя берадиган бўлиб қолган эди. Бу ерда эса шапалоқдай соя топиш амримаҳол. Эккан ниҳолларимиз кўкарган бўлса ҳам, ҳали салқини йўқ. Кунбўйи «Универсал»да ишлайсиз.

Темир машинанинг иссиғига офтобнинг иссиғи қўшилади. Дам-бадам чанқаб, сув ичасиз. Сув ҳам водовозда узоқлардан келгунча шўрвадай исиб қолади, ичсангиз темирнинг таъмини беради. Яна қизиб кетган тракторга минасиз. Икки ўт ичида қоврилган сари бирпасгина нафасни ростлаб ором оладиган жойга зор бўласиз.

Қўшни бригаданинг бошлиғи, Қаллибек ака деган чақмоқ мўйловли қозоқ киши эди. Елқин акам бригадирларни кенгашга тўплаганда:

— Жертўла қазимасақ бўлмайт,— деб қолди.— Адамди бу дўзахдинг иссиғида жердинг ўзи асрайт.

Кўпчилик бу фикрга қўшилди. Эртаси кун мен «Белорусь»ни олиб чиқиб, пайкалларнинг четроғидан чуқурлиги икки метр келадиган уч-тўртта ертўла қазидим. Елқин акам ертўлаларнинг устига ёпадиган тахтасию қамишларини машинада бериб юборибди. Ертўлаларнинг кириб-чиқадиган жойларини, деворларини, тағларини Қаллибек ака бошлиқ йигитлар кетмон ва белкураклар билан қирқиб, силлиқлашди. Томларига тахталарни кўндаланг қўйиб, қамиш ёпганимиздан кейин устидан қалин қилиб тупроқ тортдик. Ертўла ёзда соя-салқин жой бўлишини мен энди билдим. Ташқарида кун олов бўлиб ёнганда ертўланинг ичи муздаккина туюлади. Намхуш-тоза тупроқнинг ҳиди димоққа жуда ёқимли урилади. Тушда офтоб қиёмга келганда ертўлага кириб, оғзига парда осиб нимқоронғи қиламизу бир соат-ярим соат мизғиб ҳам оламиз.

«Одамлар Ерни онага ўшатишлари бежиз эмас экан,— дейман ўзимча.— Инсон мабодо жаҳаннамга тушса-ю, бошқа ҳеч бир нажот тополмаса, яна шу она Ернинг бағрига гўдакдай кириб, жон сақласа керак».

Ўзаларга шлангадан сувни тараб бўлиб, қуёш тиккага келганда ертўлага кириб, мана шу файласуфона ўйлар билан уйқуга кетаётган эканман, бирдан катта йўл томонда машинанинг асабий дудулагани эшитилди. Кейин Елқин акамнинг:

— Туринглар, сув уриб кетди! Сув! — деган ҳайқирғи қулоғимга чалинди.

Чопа-чопа Елқин акамнинг усти ёпиқ юк машинаси турган жойга чиқдик.

— Қаердан урди? Қаердан?

— Каналдан!..

— Об-бо! Янами?!

— Қани, машинага чиқинглар!

Кун қаттиқ исигандан бери ўзалар кўпроқ суғорила-

диган бўлган, омонат каналга сув аввалгидан икки баробар ортиқ очилган эди. Тупроқ суриб кўтарилган қирғоқлар катта сувга бардош бериши қийинлиги аввалдан маълум эди. Шунинг учун Ёлқин акам қишда ўзимиз ҳайдаб келган ўша бульдозерни каналга яқин бир жойга келтириб, тахт қилиб қўйган эди. Мени бульдозернинг ёнида машинадан тушириб:

— Тезроқ ҳайдаб бор! — деди.

Катта йўлдан ўтиб кетаётган бошқа бир машинани тўхтатиб, унга Байзақни миндирди:

— Қўшни совхоздан Учтомга телефон қил! Навбатчиси бор. Головной узелдан бизнинг каналга келадиган сувни бекитсин! Тез!

Ёлқин акамнинг ўзи қолган ҳаммани машинада сув урган жойга олиб кетди.

Бульдозернинг тез юролмаслиги шунақа пайтда жуда гашга тегади. Канални ёқалаб борсам урган сув аллақачон бир пайкал ғўзанинг ярмини босиб кетибди. Мирзачўл ерларининг лойи ёпишқоқ, ботқоғи ёмон бўлади, бульдозернинг тиқилиб қолиши ҳам ҳеч гап эмас. Шунинг учун қуруқроқ жойдан айланиб ўта бошладим.

Одамлар ялангоёқ бўлиб олиб, каналнинг ўнгиридай ўпирилиб кетган жойига хас-хашак, тупроқ ташлашяпти. Лекин сув кўп бўлгани учун ҳаммасини оқизиб кетяпти. Ёлқин акам ҳам сарпойчан бўлиб, шимини тиззасигача шимариб олган, қўйлагига лой сачраган, у менинг олдимга чопиб келиб, кабинага чиқди.

— Унг томондан ўт! — деди. — Ана у турган хас-хашакни тупроққа қўшиб сур! Лекин шошма! Лойга ҳушёр бўл!

Икки ёнимдаги ричагларнинг бирини тортиб, бирини бўшатиб, бульдозер сурган тупроқни сув уриб кетган жойга тўғрилаб олиб бордим. Упирилган жой бекилай-бекилай деганда бульдозернинг гусеницалари лой чайнаб, ерга кириб, пасайиб кетаётганимизни сездим.

— Бас, газ берма! — деди Ёлқин акам. — Қимирламай тур!

У кабинадан лойга сакраб тушди.

Бульдозер суриб борган тупроқ ўпирилган жойни бутунлай бекитган бўлмаса ҳам, оқимни тўсиб қўйган эди. Одамлар шоша-пиша ташлаётган чим билан хас-хашакни энди сув оқизиб кетолмай қолди. Бу орада канални юқоридан бекитишган экан, оқим озая-озая охири тўхтади.

Фақат бульдозер кабинасигача лойга ботиб, ботқоқдан чиқолмай қолди. Тракторчилардан бири етмиш беш от кучлик ҳайдов тракторини олиб келди. Бульдозерни шунинг

ёрдамида чиқариб олишга уринаётганимизда канал бўйига Жобир Тошбековнинг яшил «Волга»си келиб тўхтади.

Бизга йўл-йўриқ кўрсатиб, ҳамон ялангоёқ юрган Ёлқин акам унинг ёнига ҳам бормади. Тошбеков ялтиратиб мойланган туфлисига лой теккизмасликка тиришиб, сув уриб кетган жойни айланиб ўтди-да, Ёлқин акамнинг олдига келди.

— Ҳорманг, Ёлқин Отажонович! Қани, кўришиб қўяйлик.

Ёлқин акам унга истар-истамас қўл берди. Тошбеков:

— Каналга ҳозирча сув кўп очилмасин деган эдик, лекин одамларингиз...

— Айбни бизнинг одамларга тўнкаманг, ака. Жобир! Сиз бу канални бизга аллақачон бетонлаб топширишингиз керак эди!

— Ун беш кун сув ичмай туринг, биз бетонлаб топширайлик!

— Эндими? Ун беш кунда бу ғўзалар ҳаммаси хазонга айланмайдими?

— Бўлмаса энди кузни кутасиз!

— Сиз буни суғориш мавсуми бошлангунча бетонлаймиз, деб бизни ишонтирган эдингиз!

— Улгуролмадик! Йўл узоқ, бетонни ташиш осонми?

— Биз улгурдик-ку. Сиз Сочида курортда юрганингизда беш минг гектар ер очдик. Сиз иссиқ кабинетда ўтирганингизда биз қор кечиб, муз ютиб, техника ташидик, материал ташидик. Улгурингиз келганда сиз ҳам сал жонингизни койитар эдингиз, ўртоқ Тошбеков!

— Сиз фақат ўзингизни фидокор қилиб кўрсатманг, мулла Ёлқин! Биз Мирзачўлга сиздан олдин келганмиз, қийинчиликни сиздан кўпроқ кўрганмиз!

— Э, бу ҳаммаси чиройли гап, холос! Мен энди бил-япман: баъзи одамларнинг гапи бошқа бўларкану иши бошқа бўларкан!

— Қишлоқда мен сизни механизаторлик мактабига юбортирган эдим. Мен далангизга матбуот вакилларини бошлаб бориб, сизни машъал қилиб кўтарган эдим. Булар иш эмасмиди?!

— Мен буни доим миннатдор бўлиб эслаб юрар эдим. Лекин... Сиз ўзгардингизми ёки ўша кезларда ҳам бировни машъал қилиб, унинг ёруғида ўзингиз яхшироқ кўри-нишга интилармингиз, билмадим... Сиз икки гапнинг бирида «пахта — бойлигимиз», «пахта — ифтихоримиз» дейсиз. Мана, сув босган пайкалдаги ғўзаларга бир қаранг!

Ифтихорингиз бўлса, буни шу аҳволга солиб қўярмидингиз?

— Э, бу пайкал учун сиз жавобгарсиз, ўртоқ Отажонов!

— Сиз бутун оғирликни бошқаларга ташлаб, юкингизни енгиллатишга уста бўлиб қолибсиз. Лекин энди бу усталик кетмайди! Мана бу канални вақтида битириб бермаганингиз учун, посёлкадаги уйлар ҳам, дала шийпонлари ҳам чала ётгани учун обкомда жавоб берасиз!

— Мунча дўқ қилманг! Сиз обком билан гаплашсангиз, мен Москва билан гаплашаман! Биз уч республиканинг ишини қиляпмиз! Биз фақат Иттифоқ Ҳукуматига бўйсунамиз! Сиз ана шуни унутманг!

— Унутмаганим бўлсин!

Ёлқин акам Тошбековнинг гапларини чиндан ҳам унутмасдан кўнглига тугиб юрган экан. Орадан бир-икки ҳафта ўтгандан кейин Гулистонда область партия-хўжалик активи бўладиган эди. Ёлқин акамни шу активда гапирадиганлар рўйхатига киритишди. «Москвадан, Тошкентдан катта одамлар келади, пухта тайёрланиб чиқинг», дейишди.

Мен Ёлқин акамнинг кечаси алланарсаларни ёзиб, ўзича пичирлаб гапириб, нутқ сўзлашга тайёрланиб ўтирганини очиқ деразадан кўрганим эсимда. Нарёғи қандай бўлганини бошқалардан эшитдим.

Область активига Тошкентдан республика Компартияси Марказий Комитетининг секретари ва Москвадан Тошбековлар қарайдиган Иттифоқ министри келишган экан. Ёлқин акам ҳам президиумга сайланибди. Танаффусдан кейин унга сўз берилганда Ёлқин акам гапни мажбуриятдан бошлабди.

Одатда, янги ўзлаштирилган бўз ерларга план биринчи йил унча катта берилмайди, гектаридан ўн-ўн беш центнер бўлса, етарли ҳисобланади. Лекин Ёлқин акам пахтамининг авжи яхшилигини ўйлаб, катта мажбурият олади:

— Планни бир юз эллик процент бажаришга сўз берамиз! — деганда президиумдан кучли қарсак бошланиб, бутун залга ёйилади.

— Фақат,— деб давом этади Ёлқин акам,— бу мажбуриятни бажариш учун бизга нормал шароит керак. Партия-ҳукуматимиз чўлқуварга катта ғамхўрлик кўрсатяпти. Техника етарли, егулик-кийимликдан камчилигимиз йўқ. Бизга уй-жой қуриб бериш учун миллион-миллион маблағ ажратилган. Мирзачўл қурувчилари яратган катта каналлар, новлар, дренажлар, совхоз посёлкалари бутун мамлакатга танилди. Ҳақиқатан, Мирзачўлда чинакам улуғ иш-

лар қилиняпти. Фақат Бош бошқармада бизнинг совхозлардаги қурилиш ишларига жавобгар бўлган баъзи ўртоқлар гапни катта гапириб, лекин ишни чатоқ қилиб қўйишяпти.

Елқин акам сўзни мана шундай ётиғи билан айлантириб Тошбековнинг устига олиб келади-ю, чала каналдан неча марта сув урганини, қурилишдаги бошқа камчиликларни лўнда-лўнда қилиб айтиб беради.

— Ўртоқ Тошбековни мен ёшлигимдан биламан, бир вақтлар камтар одам эди,— дейди акам.— Лекин ҳозир ундан иш талаб қилсангиз: «Мен фақат Иттифоқ Ҳукуматига бўйсунаман, Москва билан гаплашаман», дейди. Ахир Иттифоқ Ҳукумати Тошбековни бу ерга нима учун қўйган? Мирзачўлдаги чўлқуварларга ғамхўрлик қилсин деб қўйган эмасми? Москвадан келган ҳурматли министримиздан илтимос қиламиз, шу масалага бир эътибор берсалар! Ўртоқ Тошбеков обкомда, бошқа жойларда берган қанча ваъдаларининг устидан чиқмади. Ахир коммунистнинг сўзи билан иши бир бўлиши керак! Мана, биз пахтакорлар, ҳар йили шундай катта мажбуриятлар олиб, мудом сўзимизнинг устидан чиқиб келяпмиз. Бу йил олган мажбуриятимизни ҳам албатта бажарамиз! Энди Тошбеков ҳам бажарсин! Талабимиз ана шу!

Бу гапга ҳам кўпчилик қарсак чалганда олдинги қаторда ўтирган Тошбеков докадай оппоқ бўлиб кетади. Унинг ваъдабозлигидан обком секретари ҳам ранжиб юрар экан, ўз нутқида Елқин акамнинг танқидини ёқлаб чиқади. Ниҳоят, Иттифоқ министрига сўз берилади. Министр Мирзачўлни ўзлаштириш билан боғлиқ бўлган катта муаммолар ҳақида гапирганида, эришилган ютуқларни айтиб ўтаётиб, энг яхши чўлқуварлар қаторида Елқин акамни ҳам тилга олади. Сўнг минбардан туриб, президиумнинг иккинчи қаторида ўтирган қурилиш Бош бошқармасининг раҳбарига юзланади:

— Сиз билан биз чўлқуварларга баланддан қараб, «мен фақат Москва билан гаплашаман», дейдиган кишиларнинг ҳушини жойига келтириб қўйишимиз керак! Мана шу кўпчилиكنинг олдида сизга топшираман: бу масала билан шахсан ўзингиз шуғулланинг! Отажоновларнинг совхозига бориб, чўлқуварларнинг қандай ҳақли талаблари бўлса, ҳаммасини амалга оширинг, сўнг менга ахборотини беринг!

Бу гаплардан кейин Тошбековнинг қандай таҳликага тушганини кўрсангиз эди! Ҳеч уйқусини бузмайдиган одам

ўша кунни ярим кечада юк машиналарида керакли материалларни ортиб совхозимизга келди. Ёлқин акам доим эрта турар эди. Сахар пайти дарвозамизнинг қаршисида Тошбековнинг «Волга»си пайдо бўлди. Акам эшикдан чиқиши билан Тошбеков машинасидан тушиб унга рўпара бўлди.

— Ёлқинжон, илгариги қадрдонлигимиз ҳурмати, мени тўғри тушунинг! Ушанда нотўғри гапирганимни кейин сездим! Пушаймонман! Ахир биз бир қишлоқданмиз-а! Кечаси билан ухлолмай чиқдим! Мана, материалларни ўзим олиб келдим! Утган ишга саловат! Энди ҳамжиҳат бўлайлик!

— Кўрамиз ҳали,— деди Ёлқин акам унинг юзига қарамай.

Бош бошқарманинг раҳбари ҳам кун чиқар-чиқмас етиб келди. Тошбеков энди унга пешвоз чиқди:

— Охирги марта имконият беринг, хатойимни тузатиш учун вақт беринг! — деб ялинди.— Кечаю кундуз ишламан, терим бошлангунча ҳамма керакли объектларни битириб бераман! Уйлар ҳам битади! Мактаб ҳам очилади!

Амалидан айрилиб қолиши ҳеч гап эмаслигини сезган Тошбеков бу гал чипдан ҳам туну кун тинмай сўзининг устидан чиқди. Бошқарма бошлиғи ҳам қандай қурилиш материалли, қандай техника керак бўлса, ҳаммасини тўкиб ташлади. Сентябргача мактаб билан боғча тайёр бўлди, ўттизтача оила турадиган уйлар қуриб битирилди. Биз Ҳалима икковимиз акамларнинг уйига яқин турган бир қаватли, ҳовлили квартирага кўчиб кирдик.

Тошбеков қаттиқ ҳайфсан билан аввалги лавозимида қолдирилди. У доим «Ёлқинжон» деб, акамнинг номини тоқ айтмас эди-ю, лекин лаблари жилмайганда ҳам кўзлари совуқ кўринарди. Назаримда, Ёлқин акам унга баланд минбардан туриб берган зарба Тошбековнинг кўнгида интиқом туйғусига айланиб, пайт пойлаб ётарди. Бу яширин кек кейин қандай ўрмалаб чиққанини мен ўз ўрнида айтиб бераман.

20

Мирзачўлга кўчиб келганимиздан бери Тошкент бизга аввалгидан хийла яқинлашиб қолган бўлса ҳам, лекин Азлар ака билан дуруст борди-келди қилмас эдик. Мен армиядалигимда Азлар ака нариги совхозга келиб, Ёлқин акамни қаҳрамонлик унвони билан табриклаб кетган экан. Ҳалима билан тўйимиз бўлганда махсус таклиф қилдик, ўзи келолмай, табрик телеграммаси юборди. Бултур акасини кўришга борган келин аям:

— Қизлари Қамола ўнинчини битириб, Киевга ўқишга кетибди,— деб келди.— Қиноактриса бўлармиш, Азлар акам шунча қилса ҳам Тошкентда олиб қололмабди. Машқлари паст. Уйда бошқа бола йўқ. Тўртта катта одам сўппайиб ўтирса ҳам ғалати кўринаркан.

— Мирзачўлга таклиф қилмадингизми? — деди Ёлқин акам.— Совхозимизни кўришга Москвадан, Варшавадан, Берлиндан одамлар келди. Бугун яна, «кубалик меҳмонлар боради, кутиб олинглар», деб хабар қилишди. Дунёнинг нариги четидаги мамлакатлардан одам келади-ю, ака Азлар Тошкентда туриб, келай демайди-я!

— Илгари айтган гаплари учун уялса керак-да, болам. Ўзинг Тошкентга кўп тушасан. Шукур, машинанг бор. Кўндалаиғ қилиб: «Қани, юринг!» дегин-чи, бир марта!

— Э бўпти!

Ёлқин акам ёзги дам олиш кунларининг бирида айтганини қилиб, Азлар акани Тошкентдан газик машинасига миндириб келиб қолди.

Мен уйда эдим. Азлар ака газикдан тушганда уни деразадан кўрдиму дарвозанинг олдига чиқиб кутиб олдим.

Ҳали ҳам илгаригидай қомати келишган. Оёғида лакланган қора туфли. Эғнида салқин тутадиган калта егли тўр кўйлак. Оқара бошлаган сочини бўлиқ қилиб ўстириб, бўйнининг орқасига тушириб қўйган.

Жиянларидан фақат Асқар билан Шамсия уни таниб, «тоға» деб бориб кўришди. Қолган болалар Ёлқин акамга қараб чопди:

— Дадам келдилар!

— Дада! Дадажон!

Ёлқин акам кичкиналардан бирини елкасига миндирди, иккитасини икки қўлига олди. Қолганларига:

— Қани, аввал тоғаларинг билан кўришинглар! — деди.

Ичкарида келин аям дарсга тезис ёзиб ўтирган экан. Қўлида ручкаси билан чопиб чиқди. Азлар ака уни пешанасидан ўпди. Онам билан қуюқ кўришиб сўрашди.

— Ассаём!— деб қаршисига келган жиянчаларидак бирига қўлини берди. Бирининг бошини силаб қўйди.

— Мунира, мени қечир, буларнинг отларини ҳам билмайман.

— Мана бу Улуғбек. Бу — уйингизда сопол вазани синдирган Тўлқин. Бу — Норхол. Буниси Раҳима.

— Об-бо, ҳисобдан ҳам адашиб кетдим! Жиянларим саккизтами ўзи?

— Тўққизинчиси — Камол ичкарида беланчакда ухлаб ётибди!

Азлар ака кўзларини ола-кула қилиб:

— Чинданми? — деди. — Шунча болани қандай эплaysан?

— Катталари аллақачон дастёр бўлган. Асқар бу йил ўнинчини битирди. Ота касби деб бу ҳам ёзи билан «Универсал» ҳайдади. Кузда машина теримига чиқади. Шамсия эндиги йил мактабни битириб, институтга кирмоқчи. Қолганлари ҳам бири-бирига қарашиб катта бўляпти.

Азлар ака менга қаради:

— Турсунбек, тўйингизга келолмадик. Келин яхшимилар? Сизда болалар нечта бўлди?

— Учта.

— Тўрт йилда уч фарзанд? Қойил! Сиз ҳам акангиздан қолишмайдиганга ўхшайсиз?

— Бола масаласидами? — кулиб сўради Ёлқин акам. — Турсун биздан ўзса ҳам керак — буларда кейингиси эгизак бўлди.

Онам билан келин аям айвонни сал йиғиштириб, жой ҳозирлагунларича биз ҳовлида бирпас гаплашиб турдик.

— Сизларга тан бермай илож йўқ, — деди Азлар ака. — Шундай чўл шароитида шунча бола...

— Э, бу чўл сувга қандай ташна бўлса одамларга ҳам шундай муҳтож, ака Азлар! Бизга бу ерда одам етишмайди. Серфарзанд оилалар келса хурсанд бўлиб кетамиз. Нега десангиз, икки қаватлик катта ўрта мактабимиз бор, лекин баъзи синфларда болалар ҳали оз. Тезроқ кўпайсин деймиз-да.

— Ундай бўлса сизларга яна янги фарзандлар тилаймиз. Унинчиси туғилса, Мунира қаҳрамон она бўлади. Буёқда сиз — Меҳнат Қаҳрамони. Ота ҳам қаҳрамон, она ҳам. Мухбирлар учун яна бир янги мавзу топилади.

Азлар аканинг бу гапларида билинар-билинемас киноя бор эди. Ёлқин акам буни сезиб, қошлари бир чимирилди. Назаримда, Азлар аканинг илгариги совуқ гаплари, Тошкентга уйига борганимизда қилган пичинглари унинг эсига тушди.

— Қани, кинглар, Азлар ака! — деб келин аям ичкарига таклиф қилди.

— Қўлни бир ювсак, — деди Азлар ака.

Ёлқин акам уни ваннахонага бошлади. Худди шаҳардагидек, унинг деворлари оппоқ кафель билан ишланган эди. Қўл ювадиган жойида қизил ва кўк иккита чишни ручка турибди. Азлар ака икковини навбатма-навбат бураб:

— Ие, иссиқ суви ҳам бор-ку! — деди. — Иссиғи қаердан келади?

— Ҳаммомимиз бор. Қишда батареяларга ҳам иссиқ сув беради.

Осиғлиқ турган сочиқларга болалар қўл артиб, хиёл кир қилиб қўйишган экан. Азлар ака тозароғини танлаб қўл артди-ю, шунда ҳам кўнгли унча тўлмаганга ўхшади. Ваннахонадан айвонга ўтаётиб, газда шарақлаб турган чойгумни кўрди.

— Газ ҳам борми? Табиийми?

— Ҳа, Бухоро газопроводига уланган.

Елқин акам сўнги гапни кулимсираб айтганига қараганда, у қайнағаси билан бўлган илгариги баҳсларини зимдан давом эттираётганга ўхшарди.

Келин аям бугун сомса пиширган экан. Елқин акам битта беш юлдузлик коньяк очди. Унинг ўзи кўп ичолмас эди — бир қултум ичса ҳам қизариб, бўғриқиб кетарди. Шунинг учун қадаҳни оғзига тегизиб қайтиб қўяверди. Лекин Азлар ака қуйилганини тагигача олиб турибди. Учинчи қадаҳдан кейин анча кайфи кўтарилиб, бошқа вақтда айтмайдиган гапларни ҳам айта бошлади.

— Елқинбек, дангалини айтсам, сиз жуда яхши ўсдингиз. Фақат сиз эмас, мана Турсунбек ҳам ўсди. Атрофимга қарасам, ҳамма ўсиб кетяпти. Битта мен ўн саккиз йилдан бери ўша жойда қимирламай ўтирибман.

— Қимирлагингиз келадими ахир?

— Нега келмасин? Менинг қўлимда ишлаган бир бола яхши домла топиб, соискатель бўлиб, диссертация ёқлади. Фан кандидати! Унга йўл очиқ. Айланиб келиб, ҳозир шу бола бизнинг ҳаммамизга бошлиқ бўлиб олди.

Елқин акам унинг кўнглидагини сезгандай бўлиб:

— Нима, сиз ҳам диссертация қилмоқчимисиз? — деди.

— Уйдагилар «қилинг» дейишяпти. Қайнотамизнинг кадрдон бир ўртоғи кафедра мудури экан. Унга чақириб, мана шунақа дастурхон устида гаплашдик. Ўзи доцент экан. Сизнинг шуҳратингизни кўп эшитган экан. «Куёвимиз бўлади, янги очилган совхозда директор» десам, хурсанд бўлди. «Янги очилган совхозларда рентабеллик масаласи жуда актуал», деб қолди. «Сиз шу мавзуни олиб ишланг, тез ўтади», деди. Маслаҳатини қабул қилдим. Энди шу нуқтаи назардан сизнинг ишларингиз билан бир танишсам дейман.

— Нима, совхозни айланиб кўрасизми? Ё сизни, фақат идора ишлари қизиқтирадими?

— Унисин ҳам, бунисин ҳам.

Ош еб, чой ичиб бўлганимиздан кейин Ёлқин акам менга:

— Сенинг араванг текисроқ юради, олиб чиқ,— деди.

Бизнинг ҳовлимиз Ёлқин акамлардан икки уй нарида эди. Мен сурмаранг ГАЗ-24 машинани орқаси билан юргизиб, кўчада турган Азлар аканинг ёнига борганда тўхтатдим. Азлар ака бир янги «Волга»га, бир менга қарадида, Ёлқин акамдан сўради:

— «Арава» деганингиз шуми? Ё бу идоранинг машина-сими?

— Тошкентдан сизни олиб келган газик идораники эди. Буни Турсун мукофотга олган.

— Қачон?

— Мен сизга ҳали айтганим йўқми?

Қун қиёмга келган пайт. Машинанинг ичи ҳам исиб кетган эди. Ёлқин акам орқа эшикларни очиб, деразасини туширар экан:

— Бултур,— деди.

— Мукофот дедингиз. Демак, текин...

— Текини нимаси? Магазин нархини тўлади. Турсуннинг пули оз деб ўйлайсизми? Ҳар йили қанча даромад оласан? Ўзинг айт.

Мен машинани жойидан секин қўзгатдим:

— Ҳа энди, ўртача ҳисобда олти-етти минг.

— Янги пулдами?

Ёлқин акам кулиб:

— Ҳозир эски пулни боғлаб қўйибдими? — деди.— «Ўзи етти минг олса, давлатга қанча даромад берди?» деб мenden бир сўранг, ака Азлар.

— Хўп, қанча экан?

— Бунинг бригадаси бултур давлатга бир юз йигирма минг сўм даромад берди. Ўзи ҳам гектаридан ўттиз беш центнердан ҳосил кўтарди. Юз процент механизация. Шунинг учун пахта арзонга тушади. Ҳар центнер пахта учун бор-йўғи икки киши-кунни сарфланади.

Азлар ака орқада типирчилаб ниманидир қидириб қолди:

— Ёлқинбек, қаламингиз борми? Бу ҳаммаси рента-белликка киради. Мен ёзиб олишим керак.

— Э, ҳали ёзишга улгурасиз. Буёғини эшитинг.

Ёлқин акам одатда мақтанишни ёмон кўрар эди. Лекин ёшликда мени Азлар ака ўзининг йўлига буриб олмоқчи бўлгани эсига тушдимки ёки бошқа нарса сабаб бўлдими, ҳозир у менинг ютуқларимни атайдан таъкидлаб гапирарди:

— Турсуннинг тўрт йилдан бери қилган ишлари шундайки, обком бунни ҳозир қаҳрамонлик унвонига тавсия қилди. Қоғозларини тўлдириб юборган.

Мен ўнгайсизланиб кетдим:

— Э, ака, бунни гапирманг, ҳали бўладими, йўқми?

— Агар бу йил бўш келмасанг, албатта бўлади. Узиям бу йил ҳар гектаридан қирқ икки центнердан пахта олмақчи-да.

Биз икки қаватлик меҳмонхона ёнидан ўтиб бормоқда эдик. Унинг нарёғида деворлари тошдан қилинган, усти гумбазли ҳаммом кўринди. Олди ойнаванд магазин, сартарошхона. Асфальт кўчалар бўйида ўрдакнинг тумшуғини эслатадиган баланд электр фонарлар тизилиб турибди. Ҳамма уйларда водопровод, табиий газ.

— Шунинг ҳаммаси неча йилда бўлди дедингиз? — сўради Азлар ака.

— Тўрт йилда.

— Йўғ-э, мени лақиллатяпсиз! Мен мухбирманми сизга?

— Мана, Турсун айтсин.

Мен ўзим ҳам бутун бир шаҳарчанинг тўрт йил ичида қурилиб қолганига ҳозир зўрға ишонар эдим. Чунки қурилишга ҳали у етишмас, ҳали бу етишмас, Ёлқин акам ҳаммасини юз жойга бориб тўғрилаб келар эди. Водопровод сувини Зомин томондан — етмиш чақирим жойдан қувур ётқизиб олиб келган эдик. Бухородан ўтган газ қувури бизга унча узоқ бўлмаса ҳам, ундан совхозимизнинг тегишини олиш учун Ёлқин акам буёғи Гулистонда, уёғи Тошкентда ўнлаб идораларга неча қайтадан кириб-чиққан эди. Бу ишларнинг тезроқ битишини сабрсизланиб кутган одамга вақт жуда секин ўтар экан. Шунинг учун ҳам шаҳарчамиз менга тўрт йилда эмас, ўн-ўн беш йилда қурилгандай туюларди.

Лекин келган йилимиз баҳорда кўча бўйларига эккан ниҳолларимиз ҳали жуда ёш — вояга етган эмас.

— Тўрт йил бўлганини мана шу ниҳолларга қараб билсангиз бўлади, — дедим мен Азлар акага. — Уйларнинг деворини тез кўтарса бўларкан, лекин дарахтлар биз истаганчалик тез ўсмас экан.

— Мана бу гап тўғри! — деди Азлар ака орқадан. — Жойларнинг мунча иссиқ десам, ҳали дарахтлар ёш, сояси йўқ, шунинг учун экан!

— Ака Азлар, жон койитмагунингизча жонона қайда, дейишади. Энди диссертация ёзиш учун сиз ҳам сал иссиқларимизга бардош берасиз-да.

— Албатта, қани, дала айланамизми?

— Йўқ, сиз аввал кутубхонамизни бир кўринг. Балки диссертацияга асқотадиган китоб учраб қолар.

Меҳмонхонанинг ёнидаги кутубхона ёпиқ, эшигига қулф осилган эди. Ёлқин акам калитнинг биттасини ёнида олиб юрар экан. Чўнтагини кавлаб, калитни олди:

— Кутубхоначимиз тушлик қилгани кетган,— деб тушунтирди.

Ичкарида икки хонанинг шифтигача полкалар қилинган. Ёлқин акам қайнағасини китобга тўлиб турган ўрта полканинг олдида тўхтатди.

— Романлар, шеърлар... Очиб қаранг, ёзувчиларнинг дастхатлари ҳам бор.

Азлар ака китобларнинг ички варақларига ёзувчиларнинг ўз қўллари билан ёзилган, чўлқуварларга бағишланган илиқ сўзларини ўқий бошлади.

— Совхозингизга ёзувчилар шунча кўп келадими, а, Ёлқинбек?

— Ҳа, бу йил баҳорда Москвадан, Киевдан, Ригадан, нарёғи Вьетнамдан, Польшадан, Германиядан шоирлар келиб кетди. Кўплари бизга китобларини совға қилишди.

— Бу ерда китоб жуда кўп-ку. Ҳаммасининг автори келиб дастхат бериб кетганми?

— Нега? Ҳали келмаганлари ҳам кўп. Тошкентда ёзувчиларнинг китобини чиқарадиган катта нашриёт бор экан. Шу нашриёт ёзувчиларнинг янги чиққан китобларидан бир машинасини бизга совға қилиб юборди.

— Қойил! — деб Азлар ака қалин китоблардан яна уч-тўрттасини очиб кўрди, сўнг Ёлқин акамдан сўради: — Буларнинг ҳаммасини аллақачон ўқиб чиққандирсиз, Ёлқинбек?

Ёлқин акамнинг китоб ўқишга вақти камроқ эди. Азлар ака шуни билгани учун атайлаб тагдор қилиб савол берган эди. Ёлқин акам эришган ютуқларини унга атайлаб кўз-кўз қилаётгандай кўринса керак, шунинг учун. Азлар ака пайтини топса илмоқли гап билан куёвига киноя қилиб аламдан чиқарди. Ёлқин акам қайнағасининг сўнгги киноясига яраша бир иш қилгиси келди чамаси, дўпписини бошида бир-икки айлантириб қўйди.

— Биз бу китобларни битта қўймай ўқиб чиқамиз! — деди.— Лекин сиз ҳали ўқимаган ҳаёт китоблари бор, ака Азлар! Юринг, энди ўшаларни кўрсатай.

Ёлқин акам қайнағасини кутубхонадан анча наридаги машина паркига бошлади. Куннинг энг қизиган пайти эди. Беш гектарлик катта қўрғонда терим машиналарининг те-

мирлари чўғдай ёниб, атрофга олов пуркар эди. Азлар ака уйда коньяк ичиб, сомсаю паловдан кўп еб, бадани роса қизиган бўлса керак. Энди офтобнинг тиғида бўғриқиб, безовталаниб, ўзини нуқул машиналарнинг соясига тортар эди. Ёлқин акам буни сезган сари уни сояси йўқ жойларга бошларди.

Далага чиқдик. Ёлқин акам қайнағасини ҳали битта ҳам дарахти йўқ янги ўзлаштирилган пайкалнинг ўртасига пиёда олиб кетди.

Азлар ака иссиқдан безовта бўлиб, терлаган бўйинларини рўмолчаси билан артар, кейин шу рўмолчасини бошига соя қилиб кўрар, лекин бу ҳам унча енгиллик бермас эди. Бундай иссиқларга ўрганиб кетган Ёлқин акам ҳеч нарса сезмагандай бўлиб:

— Рентабеллик чиндан ҳам жуда катта гап,— дерди.— Ака Азлар, диссертациянгизга керак бўлса айтишим мумкин. Бизнинг совхоз давлат қилган харажатларни аллақачон қоплади. Яна бунинг устига тўрт ярим миллион сўм даромад берди. Мана бу йил давлатга ўн икки минг тонна пахта сотмоқчимиз. Илгари битта район бунча пахта бермас эди. Ўн икки минг тонна! Чет элларга сотилганда бу давлатга қанча даромад беради? Ҳисобчисиз, қани айтинг-чи?

Азлар ака терга ботганидан кўйлаги елкасига ёпишиб қолди. Ёлқин акамнинг гаплари қулоғига бутунлай кирмаган бўлса керак:

— А? — деб қайтариб сўради.— Ёлқинбек, қолган гапни сояроқ бир жойда гаплашсак. Балки чўмиладиган жой бордир?

— Совуқ душми? — деди Ёлқин акам.— Топамиз!

Машина турган жойга қайтганимизда Ёлқин акам менга:

— Марказий шийпонга ҳайда,— деди.

Катта йўл бўйидаги шийпоннинг олдида тепасига темир бак ўрнатилган душ бор эди. Офтобнинг тиғида турадиган бакнинг суви куни бўйи исиб, баъзан эллик даражага чиқиб кетар эди. Биз совуқ сувга тушмоқчи бўлганимизда душнинг орқасидаги водопроводдан унга совуқ сув очар эдик.

Мен шундай қилмоқчи бўлган эдим, Ёлқин акам кўзини секин қисди-да, «тегма» деган ишорани қилди.

Бояги коньяклардану даланинг таптидан ёниб қелган Азлар ака душни кўриб, дарров унга ўзини урди. Сув шовиллаб туша бошлаганини эшитиб турибмиз. Бир вақт душдан:

— У-ўҳ! — деган товуш эшитилди. Кейин эшик шарақлаб очилди-ю, қип-яланғоч Азлар ака қочиб чиқди: — Э, бу қайноқ сув-ку! Одамни куйдиради-ку!

Бечоранинг турсиги ҳам йўқ. Мен хохолаб юбормаслик учун орқага ўгирилиб, оғзимни қўлим билан бекитдим. Ёлқин акам кулги аралаш гапирди:

— Э, э! Далада қайноқ сув нима қилсин! Мирзачўлнинг офтоби иситибди-да. Ҳозир орқадан совуғини очамиз. Сиз кираверинг.

Совуқ сув очилгандан кейин Азлар ака аңзагача жим бўлиб кетди. Бир вақт сочларини силлиқ тараб, душдан хийла ўзига келиб чиқди-да, Ёлқин акамга:

— Бопладингиз-а! — деди.— Совуғини аввал атайлаб очмаган экансиз-да!

— Диссертация ёзадиган одам офтоб иситган сувнинг таптини ҳам билиб қўйсин дедим-да.

— Бунақа қилаверсангиз, диссертацияни ҳам йиғиштириб қўяман.

— Ҳа, бу иш ҳам чидаганга чиқарилган бўлса керак. Азлар ака бош ирғаб, кулиб қўйди.

* * *

Дала айланиб бўлиб, совхоз шаҳарчасига кунчиқиш томондан қайтиб келмоқда эдик. Уй-жойлардан анча берида томи гумбазга ўхшатиб ишланган ёлғиз бир шийпон бор эди. Унинг атрофидаги икки гектарча ер силлиқ цемент плиталардан ишланган девор билан ўраб қўйилган эди.

— Бу ер нима? — деб сўради Азлар ака.

Ёлқин акам айтишга тили бормагандай бўлиб:

— Қабристон,— деди.

— Эскидан қолганми?

— Йўқ, бурноғи йили бўлди. Эл-юрт яшаган жойда бирда-ярим қазо ҳам бўлар экан.

— Бир зиёрат қилиб ўтайлик бўлмаса.

Мен машинани шағал тўшалган йўлга бурдим.

Қабристонда битта катта, иккита кичик — учтагина қабр дўппайиб турар эди. Мен уларнинг тарихини эслаб кетдим.

Бурноғи йили эрта баҳорда тоғлик қишлоқдан келган Қаршибой ака деган кишининг саксон олти яшар онаси вафот қилди. Тоғдан азага келган қариндошлари: «Қампир табаррук ёшда кўз юмди, қишлоғимизга элтиб кўма-миз», дейишибди. Қаршибой ака «шу ерга қўямиз» деса, «қабристонларинг ҳам йўқ экан, чўлга кўмсанг, эртага

тракторчи билмай плуг солиб юборса, нима бўлади?» дейишибди.

Совхознинг қариялари бу гапни эшитиб, Ёлқин акамни олдига келишди.

— Эрта-индин биз ҳам кўз юмсақ, шу гап яна чиқади,— деди андижонлик кекса боғбон.— Одам учун киндик қони томган жой билан аждодининг хоки ётган жой азиз бўлади. Болаларимиз шу ерда тагжой бўлиб қолсин десангиз, қабристонга дурустроқ бир жой ажратинг.

— Хўп, отахон,— деди Ёлқин акам.— Қаер сизларга маъқул бўлса, айтинглр.

Шаҳарчамизнинг кунботиш томонидан катта йўл ўтади. Шимол томонда боғ-роғлар бор. Жанубида — машина парки, молхона. Холироқ, тинчроқ жой фақат мана шу кунчиқиш тарафда эди.

Келган йилимиз бир тракторчининг уч ойлик чақалоғи ўлганда қариялар уни мана шу ерга қўйдиришган экан. Энди улар Ёлқин акамга:

— Шу жойнинг атрофини ўраб, мол кирмайдиган қилиб беринг,— дейишди.

Ёлқин акам бир лаҳза ўйланиб турди-ю:

— Отахонлар, бошқа бирор жой топсак-чи? — деди

— Нега? Ахир бу жой тинч, тупроғи ҳам юмшоқ.

Ёлқин акам менга қаради:

— Бу ерни танияпсанми?

Мен бу совхозга биринчи марта ҳайдов тракторини миниб келган кунимизни эсладим. Ушанда плуг заранг ерларга ботмай бизни қийнагандан кейин Ёлқин акам излаб топган тупроғи юмшоқроқ жой шу ер эди. Чанг-тўзонда мен биринчи тилмани тўғри ололмаганимда Ёлқин акамнинг ўзи тракторга миниб, энг биринчи изни солиб ўтган жой ҳам худди мана шу ер эди.

Мен боғбон отага шуни айтиб, бу ерни қабристонга беришга кўзимиз қиймаётганининг сабабини тушунтирмақчи бўлдим.

— Уғилларим, султон суягини хор қилмас экан-у, шундай чўлларни обод қилган одамлар ота-бобосининг хокини хор қиладими? — деди.— Аждодларнинг хотираси учун бино бўладиган қабристон ҳам муқаддас жой эмасми? Одам тириклигида минг жойга боради. Қазо қилгандан кейин қаерга кўмангиз, ўша ерда у дунё-бу дунё ётади. Авлодлари келиб зиёрат қилади. Кексалар дуо қилганда «ётган жойинг юмшоқ бўлсин!» дейди.

Ёлқин акам менга яна бир қараб олди.

— Қим билади, биз ўзимиз ҳам ёшимизни яшаб бўлга-

нимиздан кейин, балки шу ерга қўйилармиз,— деди.— Одамнинг абадий макони чиндан ҳам яхши ер бўлиши керак. Майли, отахонлар, айтганларингиз бўлсин!

Қаршибой аканинг онаси ўша гўдакнинг ёнига қўйилади. Бултур бир шофёрнинг хотини ўлик бола туғди. Уни ҳам шу ерга келтириб кўмдилар.

Елқин акам қурувчилар билан гаплашиб, мана бу гумбазли шийпонни қурдирди. Атрофини силлиқ девор билан ўраб қўйди. Девор ёнига ариқ ўтказиб, эллик-олтмиш туп терак, чинор экиб қўйдик.

Ҳозир бориб қарасак, шулардан бир қисми кўкарибди. Лекин бир қисми ёзнинг иссиқларига бардош беролмай қуриб қолибди.

Елқин акам менга қараб:

— Кеч кузақда эсимга солгин,— деди.— Кўчат олиб келиб, қуриганларининг ўрнига эктирамиз.

— Бўпти,— дедим.— Ариғини ҳам тозалаб, сув яхши юрадиган қиламиз.

Азлар ака эса катта қабристоннинг бир четгинасини эгаллаган катта-кичик учта қабрга ўйчан тикилди-да:

— Ёлқинбек, шаҳарчангизнинг аҳолиси қанча? — деб сўради.

— Ҳозир беш юзга яқинлашди.

— Тўрт йил... беш юз аҳоли...— деб Азлар ака ўзича бир нарсаларни ҳисоблади-да, қабрларга ишора қилди: — Кўп эмас, процент ҳисобида жуда оз.

Менга бу гап қарғанинг қағиллашидай совуқ эшитилди.

— Э, қўйинг-е, ҳечам кўпаймасин! — дедим.— Бунинг ўрнига кўчатни кўпроқ экайлик, атрофидаги дарахтни кўпайтирайлик.

— Илоҳи омин! — деб Азлар ака юзига ҳазиломуз фотиҳа тортди.

Елқин акам алланарсани олдиндан сезгандай хомуш эди.

Машинага қайтиб кирдик. Асфальт йўлга чиққанимизда Азлар ака:

— Э, бу умр ғанимат! — деб қўйди.— Беш кунлик дунёда ўйнаб-кулиб, хурсандчилик қилганимиз қолади.

Елқин акам секин бир томоқ қириб олди-да, ўйчан товуш блан гапирди:

— Шундай деймиз-у, лекин одам минг ўйнаб-кулганда ҳам, ҳаммаси ўзи билан бирга кетади. Қолса ҳам... катта хурсандчиликка арзийдиган бирон нарса яратса, эл-юрт бунни тан олса, ана шу қолади.

— Мана, яратиб қўйибсиз-ку! — деди Азлар ака.— Бутун республика тан оляпти! Мен сиз бўлсам, энди фақат шунинг хурсандчилигини қилиб, роҳатини суриб юрар эдим!

— Жонни ҳечам койитмасдан-а? — кулиб сўради Ёлқин акам.

— Э, бу дунёда жонини койитмасдан яшайдиган одам оз. Биттаси мен бўлсам, мана, ахийри, диссертация ёқлаш ташвишини бўйнимга оляпман. Айтмоқчиманки, одам жонини койитиб бир нарсага эришгандан кейин, шунинг роҳатини ҳам кўрсин-да!

— Бу гапингиз тўғри,— деди Ёлқин акам менга бир қараб олиб: — Турсун қачондан бери «курортга боринг!» деб қистаб юрар эди. Бултур Сочига бориб дам олиб келдим. Лекин маза қилдим!

— Бир ўзингизми? Мунирани нега олиб бормадингиз?

— Болаларни кўрдингиз-ку. Аям қариб қолди, бир ўзи эпполмайди. Қичкинамит касал эди, Мунира ташлаб кетолмади.

Азлар ака бош чайқаб:

— Ана шуниси чатоқ-да! — деди.— Ёлқинбек, сиз ҳали ҳам қиличдай йигит бўлиб юрибсиз, Мунира бўлса ҳозир сиздан ўн ёш катта аёлга ўхшаб қолибди. Синглим бўлгани учун ҳақиқатни сизга очиқ айтяпман. Бу яхши эмас!

Мен ҳам келин аямнинг болаларга, уйга ўзини қурбон қилиб, тез қариётганини, акам ҳозир унга нисбатан хийла ёш кўринишини сезардим. Шунинг учун ака-ука икковимиз бу гапга эътироз қилолмадик. Азлар ака Тошкентга қайтиб кетаётганда синглисига:

— Мунира, ўзингга ҳам дурустроқ қарагин! — деб тайинлади.— Ёлқинбек шаҳарга тушганда бирга тушгин. Курортга бирга боргин!

Азлар ака бошқа кўп нарсага юзаки қараса ҳам, шу нуқтада унинг ҳақ эканини биз кейинроқ сездик.

21

Янги совхоз шаҳарчасининг тез қад кўтаришига Ёлқин акамнинг қанча меҳнати сингган бўлса, унда яшаётган одамларнинг ўсиб-униши учун ҳам жуда кўп жон куйдирарди. Совхозимизга келиб одам бўлган ёшлардан Ойхон исмли қиз бир йилча Ҳалиманинг ёнида болалар боғчасида ишлади. Бу чиройли қиз дастлабки пайтларда юзи жуда ғамгин ва аҳволи забун кўринар эди. Унинг бошига даҳшатли бир кўргилик тушганини Ҳалимадан эшитган эдим.

Ойхоннинг ўз отаси ўлгандан кейин онаси бошқа эрга тегади. Иккинчи ота ароқхўрликка берилган, инсофни, виждонни унутган разил одам экан. Ойхоннинг онаси касалхонага тушганда ўн етти яшар қиз ўгай ота билан бир уйда яккама-якка қолади. «Ота» сўзини ҳам ҳаром қилган бу шахс бир кун қизни алдаб-сулдаб, унга наша аралаштирилган вино ичиради. Уни маст қилиб номусига тегади... Қиз ҳомиладор бўлиб қолади. Касалхонадан чиққан онасига бунни зинҳор билдирмасликка тиришади. Дардини ҳеч кимга айтолмай юради-юради-ю, ахирги ўзини ўлдиришдан бошқа чора тополмайди. Уйлари Гулистонда экан. Шаҳардан автобусга миниб, чўлга чиқади. Поезд йўлига яқин бир бекатда, кимсасиз жойда автобусдан тушиб қолади. Атроф — бийдай чўл. Қиз темир йўлга қараб кетади. Полотнонинг устига чиқиб, рельсга бошини қўйиб ётади. Ҳозир поезд келиб, бошини танидан жудо қилишини ўйлайди-ю, ўкириб йиғлайди.

Шу пайт темир йўл бўйлаб ўтган тупроқли йўлда битта газик кўринади. Унда Ёлқин акам ўтирган экан. Чўлдаги қўй кўрасидан хабар олиб келаётган экан. Узоқда поезд кўринади. Темир йўл устида бошини дам рельсга қўяётган, дам яқинлашиб келаётган ўлим ваҳшатига чидай олмай ўрнидан туриб кетаётган қиз акамнинг эътиборини тортади. Газик Ойхонга яқин бориб тўхтайтиди. Қиз ўкириб йиғлаётгани ва йиғи аралаш:

— Ойи, мени кечиринг, мен ҳозир ўлама! — деб ўзига-ўзи гапиргани эшитилади.

Поезд яқинлашиб келяпти. Ёлқин ака тез машинадан тушади, қизга қараб қичқириб:

— Поезд келяпти, қоч! — дейди. Лекин қиз қочмайди, аксинча, яна бошини рельсга қўяди. Ёлқин акам унга қараб югуради. Поезд ўттиз-қирқ метрча қолганда қизни куч билан рельслар орасидан шағал тўкилган йўл четига тортиб олиб чиқади. Ойхон эса икки қадам наридан шовқин солиб, шамол кўтариб ўтаётган поездга қараб иштилади:

— Қўйворинг меци! Мен ўлишим керак! Қўйворинг!..

Бу орада газикнинг шофёри ҳам етиб келади. Икковлашиб Ойхонни машинанинг олдига олиб келишади.

Поезд ўтиб кетади. Шундан кейин Ойхон йиғлаб, ўгай ота қандай аблаҳлик қилганини, ҳозир нега ўзини ўлдирмоқчи бўлаётганини айтиб беради.

Ёлқин акам уни машинасига ўтқизади-ю, Гулистонга — тўғри прокурорнинг олдига олиб боради. Угай ота дарҳол қамоққа олинади, суд бўлиб, кесилиб кетади. Ойхон илгари мактабгача тарбия техникумида ўқир экан. Бу ҳодиса-

лардан кейин тенг-тўшларининг кўзига кўрингиси келмайди. Оғзига кучи етмаганлар гап-сўз қилади, кўчадан ўтганда уни бир-бирларига кўрсатишиб ҳиринг-ҳиринг кулишади. Бу ҳаммаси Ойхонга тобора қаттиқ таъсир қилади, у оғир касалга чалиниб, ҳомиладан айрилади. Қасалхонадан тузалиб чиққач, одамларнинг гап-сўзларидан безиб, бирор ёққа бош олиб кетмоқчи бўлади.

Ёлқин акам шаҳарга тушганда уни кўриб қолади-ю, бу ниятини эшитиб, бизнинг совхозга таклиф қилади.

Мақтабгача тарбия техникумида икки йил ўқиган Ойхон совхознинг болалар боғчасига ишга кирди. Ҳалима ҳам боғчада ишлагани учун мен кўп нарсани ундан эшитиб билдим. Дастлабки кунларда Ойхон етим болага ўхшаб жуда мунғайиб юрар, юзига, кўзларига қарасангиз раҳмингиз келар эди.

Ёлқин акам боғчанинг олдидан ўтганда қайрилиб кириб, Ойхоннинг кўнглини кўтарадиган гапларни айтиб ўтиб кетарди. Кичкина болаларини ҳар куни боғчага олиб келадиган Мунира келин аям ҳам Ойхонга доим илиқ гапирар:

— Шундай яхши қиз экансиз, кўрмагандай бўлиб кетасиз! — дерди. — Ҳали биз ўзимиз сизнинг тўйингизни ўтказамиз! Хурсандчилигингизни кўрамиз!

Совхоз директори билан унинг хотини ўз қанотлари остига олган Ойхонни бошқалар ҳам иззат-икром қиладиган бўлди. Ўзи ҳам камтар, хушмуомала қиз экан. Янги жойда ишлари юришиб, беш-олти ой ичида ранги кириб, ҳусни хийла очилиб кетди.

Ҳар йили қишда хотин-қизлар орасидан механизаторлар тайёрлаш масаласи кўтарилади. Чунки ҳали ҳам қўлда пахта терадиган, кетмонда чопиқ қиладиган кишиларнинг кўпчилиги аёллар. Уларни оғир қўл меҳнатидан қутқариб, машиналарда ишлашга ўргатишни райкомлар хўжалик бошлиқларидан талаб қилади. Улар дала ишларидан сал бўшаган пайтларида механизаторликка ўқийдиган хотин-қизларни қидиришга тушишади. Баъзи аёллар тракторда ишлашга нозиклик қилади, баъзиларини эрлари ёки ота-оналари юбормайди. Райком эса: «Бу йил мана шунча аёлни механизаторликка ўқитасиз!» — деб талаб қилади.

Ёлқин акам шу талабни бажаришда қийналиб, серғайрат, дадил аёлларга зор қолиб турган пайтда тўсатдан Ойхон отилиб чиқади:

— Ёлқинжон ака, механизаторликка ўқишга мени юборинг!

Ойхон ўзи хипчабел, нозик кўринса ҳам, жуда пишиқ эди. Механизаторлик мактабини битиргандан кейин кузда икки қаторлик машина билан бир юз эллик тонна пахта терди. Ёшлар газетаси уни турсунойчи қизлар қаторида мақтаб чиқди. Кейин райондан келган бир инструктор йигит бўйнига фотоаппарат осган мухбир билан бирга Ойхоннинг атрофида айланишиб қолди. Маълум бўлишича, бу инструктор хотин-қизлар орасида машъал механизатор чиқариш ҳаракатида экан. Ойхоннинг биринчи йили юз эллик тонна териши ҳам жуда катта гап эди. «Лекин машъал бўлиш учун бу озлик қилади,— депти ҳалиги йигит.— Ҳозир илғор турсунойчилар уч юз-тўрт юз тоннадан таяпти. Сиз «уч юз эллик тонна тераман» деб ваъда беринг». Ойхон бунча теролмаслигини айтибди. «Теролмасангиз майли, лекин сиз ваъда бераверинг, мен ёрдам уюштираман,— дебди ҳалиги инструктор.— Қарашиб юборадиган одамлар бор. Айтганингиз бўлади!» Ойхон: «Бошқалар терган пахтани менинг номимга ўтказасизми?» — деб сўрабди. «Уёғи билан ишингиз бўлмасин! — дебди инструктор.— Сиз, «уч юз эллик тонна тераман», деб мажбурият олинг. Мана бу мухбир расмингизни газетада чиқаради. Қишда орден оласиз! Бутун республикага таниласиз». Ойхон бу кўзбўямачини Ёлқин акамга рўпара қилиб бир бопламоқчи бўлибди. «Эртага туш пайтида келинг, жавобини айтаман», — дебди.

Эртаси кунни туш пайтида ҳалиги йигит мухбирни эргаштириб келса, йўл бўйида Ёлқин акам турибди. Райком бюросининг аъзоси бўлган Ёлқин акам аввал инструктор йигитнинг ҳужжатини олиб кўради-ю: «Сиз бу Ойхонга кимнинг номидан орден ваъда қиляпсиз? — дейди.— Бир ўзи юз эллик тонна тергани озми? Ахир шу ҳам қўлда пахта терган юзта аёлнинг иши-ку! Бунинг «уч юз эллик тонна» деб, ҳалолга ҳаром аралаштириб кўзбўямачилик қилиш нимага керак? Яхши-яхши механизаторларни сизга ўхшаганлар ёлғонга ўргатиб, мухбирларни ҳам алдаб, бебурд қиляпти! Ҳужжатингизни райкомга олиб бориб бераман. Масалангизни бюрода кўрамиз! Боринг!»

Кўп ўтмай бу йигит ишдан ҳайдалди. Ойхон эса мавсум охиригача машинада яна йигирма тонна пахта териб, совхозимиз аёллари орасида энг машҳур турсунойчи бўлиб танилди. Ёлқин акам доим ундан хабар олиб турарди. Областда, Тошкентда бўладиган кенгаш ва қурултойларга энг илғорлар қатори Ойхонни ҳам олиб борар эди.

Ойхоннинг кўзларида олов чақнаб, айниқса, Ёлқин акам билан бирга сафарга чиққан пайтларида юзи қувонч-

дан яшнаб кетарди. Ёлқин акам ҳам у билан бирга бўлганда алланечук жуда яшариб кетгандек кўринар, унинг келин аям билан илк бор учрашиб, унга кўнгил бериб юрган йигитлик пайтлари беихтиёр эсимга тушарди.

Ойхон чиройли қиз бўлгани устига терим машинасида яхши ишлагани қўшилиб, мухбирлар уни расмга олишни яхши кўрарди. Ойхоннинг беҳад чиройли рангли сурати журналнинг муқовасида босилиб чиққан эди. Шундан сал кейин мен бу суратни бекободлик шофёрнинг кабинасида — кўзга ташланадиган қилиб ёпиштириб қўйилган ҳолда кўрдим... Ойхонга интилиб, лекин унга етолмай юрган одамлар орасида ҳали тажрибасиз ёш йигитлар ҳам, кўпни кўрган таниқли одамлар ҳам бор эди. Лекин Ойхон уларнинг ҳеч қайсисига рўйхушлик бермас, бирортаси жонига тегса Ёлқин акамдан ҳимоя сўраб қутулар эди.

Ҳалима бир марта:

— Ойхон фақат Ёлқин акамни яхши кўради, — дегани эсимда бор. Аввал мен бу гапга унча эътибор бермадим. «Синглисидай яхши кўрса керак-да!» деб ўйладим.

Лекин Тошкентга семинарга борганимизда Ёлқин акамни залда ҳам, оқшомги томошаларда ҳам, меҳмонхона йўлакларида ҳам Ойхон билан бирга кўрдим-у, икковини бир-бирига беихтиёр тортадиган қандайдир туйғу пайдо бўлганини сездим. Ёлқин акам кўнглидагини яширолмайдиган одам. Кўпчилиكنинг орасида сир сақлаш қийин. Ойхоннинг унга меҳр қўйгани ва буни Ёлқин акам ҳам ёқтириши чекка-чеккада гап бўла бошлади.

Тошкентдан қайтган кунимиз акамни уларнинг олдигача кузатиб бордим-да:

— Ака, Ойхон ёшлик қилганда ҳам сиз... сал ҳушёр бўлинг, — дедим.

— Нимасига ҳушёр бўлай?

— Тағин одамлар... у-бу деб юрмасин... Буёқда ахир... келин аям... болалар...

— Нима, сенга биров бир нарса дедими?

— Йўқ, энди... ўзим шунчаки...

Ёлқин акамнинг тўсатдан гаши келиб:

— Сен бу нарсаларга аралашма! — деди.

Мен изза бўлиб қолдим. Уйда ҳам сал гапга гаши келиб, келин аямга терс гапирадиган, болаларни ҳуда-беҳудага жеркадиган одат чиқарди. Онам акамдаги ўзгаришни тушунолмаб ҳайрон. Келин аям баъзи бир миш-мишларни эшитиб изтироб чекади. Бир кун бизникига келиб, Ҳалимага йиғлаб дардини айтибди: «Ёлқин акам мендан совиганлар!..»

Ёлқин акам фақат терим вақтида кечаю кундуз ишда бўлгани учун уйда тунамас, бошқа вақтларда уйга келиб ётар эди. Бу ёз кечалари ҳам уйга бирда келса, бирда дала шийпонларида ётиб қоларди.

Келин аямнинг сабр косаси тўлиб, тошиб борарди. Бир кун Ёлқин акам даладан саҳар палла қайтади.

Болалар уйқуда. Онам Мирзачўлнинг иссиғи билан пашшасига бардош беролмагани учун бирор ой ўзимизнинг қишлоқда туриб келишга кетган. Келин аям ички хонада чироқни ёқиб, очиқ чамадон олдида нарса тахлаб ўтирган экан. Ёлқин акам туни билан хотинини кутдириб қўйганидан ўнғайсизлангандай кўзини ундан олиб қочади. Лекин келин аям унга тикилиб қарайди. Бир вақтлар иккови ошиқ-маъшуқ бўлиб, адирдан лода териб юрган, мотоциклга мишгашиб район марказига кино кўришга борган пайтлари кўз олдида келади. Ёлқин акамга ҳозир гўё ўша гўзал ёшлик қайтиб келган. Лекин келин аямнинг юзларига ажин тушган, сочига оқ оралаган. У пардоз қилишларни ҳам унутган, ўзига қарамай қўйган, ёшлигини гўё тўққиз фарзандига улашиб берган-у, «бизники энди бас!» деган... Сўнгги пайтда ўқитувчиликни ҳам ташлаб, уй бекасига айланган.

Лекин ҳозир Ёлқин акамнинг юзида, кўзларида чақнаб турган ёшлик туйғуларини кўргач, ўзининг ҳам ёш ва латофатли жувон бўлган пайтларини эслаб, кўзига ёш қуюлиб келади. Армон тўла товуш билан:

— Ўзимдан ҳам ўтган! — дейди. — Сиз мени болалар билан андармон қилиб, уй бекасига айлантириб қўйдингиз, мен шунга кўнганим учун айборман! Энди мени даврим ўтди, сизга керак эмасман!

— Нега ундай дейсиз, Мунира? Сиз мен учун ҳали ҳам илгаригидайсиз!

— Ёлгон гапирманг! Ҳаммасини биламан!

— Миш-мишларга мунча ишонманг! Ҳаммаси беҳуда гап!

— Мен сезиб юрибман... Совиган бўлсангиз, майли, мен кетаман! Бошқага ишқингиз тушган бўлса, билганингизни қилинг! Бердим шу уйни сизларга!

Келин аям нарсаларини йиғиштириб бўлиб, чамадонини ёпади-да, уни кўтариб, эшикка қараб йўналади. Ёлқин акам унинг қаршисидан чиқиб, чамадонини қўлидан олмоқчи бўлади:

— Мунира, шошманг, қаёққа кетмоқчисиз?

— Келган жойимга кетаман!

— Тошкентгами?... А бу... болалар нима бўлади?!

— Болаларга энди сиз қаранг!

— Менинг бошимда шунча иш!.. Мунира, бир ўйланг!..

— Нима, мен ишламаганмидим? Сиз ҳафталаб, ойлаб чўлда йўқ бўлиб кетган пайтларингизда мен болаларга бир ўзим қарамаганмидим? Энди сиз қаранг! Ҳам тўққиз болани боқиб, ҳам ошиқ-маъшуқлик қилиб кўринг, бунинг қанақа бўлишини ўшанда биласиз!

Келин аям чамадонини акамнинг қўлидан юлқиб олади-да, ҳовлига чиқади. Шу пайт очиқ деразадан бир яшар Камолнинг йиғлагани эшитилади. Келин аям билан бирга ётиб ўрганган бола энди уни тополмай:

— Ойи-и! — деб дод солади.

Опалик туйғуси келин аямни ҳовли ўртасида бир тўхтатади, мурғак ўғилчасининг олдига қайтиб, уни юпатгиси келади. Шунда Ёлқин акам унинг кетидан чиқиб:

— Мунира, керак бўлса мен кетаман, бу уй сизники, қайтинг! — дейди.

— Бу уйдан кетиб, бошқа жойдан уй қилмоқчимисиз?! Йўқ, сиз аввал бу уйни эпланг!.. «Отажоновлар кўпайсин!» деб болажонлик қилар эдингиз! Энди шу болажонлигингизни ану йиғлаётган ўғлингизга кўрсатинг!

Ёлқин акам мот бўлиб туриб қолади. Келин аям катта йўлга чиқиб, йўловчи машинада Гулистонга боради, ундан Тошкентга кетади.

Уйда болалар бири-кетин уйғона бошлайди. Кичикларини ювинтириш, овқатлантириш керак. Катталари бу ишда дадаларига ёрдам беришади. Лекин бари бир майдачуйда рўзгор ишлари қайнаб чиқади. Нарёқда совхознинг ишлари турибди. Дам-бадам квартирадаги телефон жиринглайди, Ёлқин акамни гоҳ бош бухгалтер, гоҳ агроном, гоҳ райком вакили сўрашади. Болаларни шу аҳволда ташлаб кетишга Ёлқин акамнинг кўнгли бўлмайди. Биз икки ҳовли нарида турар эдик. Мен, бу ҳодисадан беҳабар, азонлаб далага чиқиб кетган эдим. Ёлқин акам катта ўғлини юбориб, Ҳалимани ёрдамга чақиради.

Шундан бир кун олдин келин аям бутун дардини Ҳалимага сўзлаб берган, ҳаммасини эрига ташлаб кетмоқчи эканини айтган экан.

Ҳалима уй ишларида Ёлқин акамга бир оз қарашади. Лекин бизда ҳам эгизаклар ҳали ёш, нарёқда болалар боғчаси мураббиясиз ишлай олмайди. Шунинг учун Ҳалима акамнинг болаларини қолдириб кетишга мажбур бўлади.

Бир вақт Ёлқин акамни райкомга чақириб қолишади. У болаларнинг катталарига кичикларини топширади-да, райкомга кетади. У ердан чиқиб қўшни районнинг ўзаро тек-

шириш бригадасини кутиб олишадиде, кунни бўйи улардан ажралолмай бирга юради. Кеч бўлганда уйга қайтиб келса, қий-чув, дод-вой. Беш яшар Раҳиманинг қўлига қайнаб турган самоварнинг обжўши тўкилиб кетипти. Терин илвираб кетгани ва кўчиб тушаётганига қараганда ёмон оғри-са керак, бола тинмай йиғлайди, иситмаси ҳам кўтарилганга ўхшайди. Ёлқин акам укасига яхши қарамаган катта болаларини уриша-уриша Раҳимани машинасига солиб, район касалхонасига олиб боради.

Дори-дармон қўйилгандан кейин ҳам боланинг куйган жойи ачишиб оғриб, кечаси билан ухлай олмайди, Ёлқин акамга ҳам уйқу бермайди. Ёлқин акам шу кеча шофёри-ни кишлоғимизга — тезда онамни олиб келишга юборди.

Ёлқин акамнинг катта болалари ўн беш-ўн олтига кирган, паст-баландни биладиган бўлиб қолишган эди. Қўш-ни аёллардан бири уларга: «Ойиларнинг Ойхон туфайли кетиб қолган, бу жувон ўлгўр дадаларининг йўлдан уриб, бировнинг оиласини бузмоқчи!» — деб тушунтиради. Буни эшитган Асқар, айниқса Тўлқин, Ойхонга болаларча бир ғазаб билан қарайдилар. Табиатан уришқоқ бўлган ўн уч яшар Тўлқин кўчадан ўтаётган Ойхонга қараб тош отади-ю:

— Безбет! — дейди. — Ота-онамиз бунга қанча яхшилик қилган! Бу бўлса энди бировнинг оиласини бузмоқчи!

Тўлқин отган тош Ойхонга тегмаган бўлса ҳам, унинг гаплари кўнглига тошдан қаттиқ тегади. У бир вақтлар ўзи ишлаган болалар боғчасига кириб, Ҳалимадан нима ҳодиса бўлганини сўрайди. Мунира келин аямнинг кетиб қолганини, акамнинг болалари онасиз сағирга ўхшаб юришганини эшитгач, Тўлқиннинг тош отиб нега ундай деганини энди тушунади. Ўпкаси тўлиб:

— Шўрим қурсин менинг! — дейди. — Бу ердан ҳам бош олиб кетгим келяпти!.. Мени Қарши даштига таклиф қилишган эди. Бир марта кетмоқчи ҳам бўлган эдим, Ёлқин акам жавоб бермадилар... Дугонажон, менга маслаҳат беринг. Ё у кишининг рухсатисиз кетаверайми?

— Ихтиёр ўзингизда, Ойхон. Энди бу тугунни сиз ечишингиз керак!

— Кетиб қолсам... Ёлқин акам жуда хафа бўладиларда. Мен у кишини хафа қилолмайман! Йўқ, йўқ!..

— Лекин унинг хотини билан болалари хафа бўлса майлими?

— Менми уларни хафа қилган?

— Хўп, хафа қилмаган бўлсангиз... Уйларига бориб, шу болаларга оналик қила оласизми?

— Вой, бу нима деганингиз?

— Ҳа, буни ҳазил деб ўйлаганидингиз! Олов билан ўйнашиб бўладими, дугонажон! Сиз ҳамма томонини яхшилаб ўйлаб кўринг!

Ойхон боғчадан изтиробга тушиб чиқиб кетади. Кечаси ётар маҳалда биров секин бизнинг эшикни тақиллатди. Чиқиб очсак, Ойхон. Ранги худди совхозимизга янги келган пайтларидагидек ўчган, кўзлари ғамгин. Лаблари аянчли бир тарзда титраб:

— Мен кетадиган бўлдим! — деди. — Нарсаларимни йиштириб қўйдим. Турсун ака, Гулистонга олиб бориб қўлмайсизми?

Унинг Ёлқин акамдан нега машина сўрамагани тушунарли эди. Агар акам унинг Қаршига кетиш ниятини билса жавоб бермаслиги ва шу ерда олиб қолиши мумкин.

— Машинани олиб чиқайми? — дедим Ҳалимага.

— Майли. Мен ҳам бирга бораман.

Ўша куни кечаси Ойхонни нарсалари билан Гулистонга — опасининг уйига олиб бориб қўйдик. У эртага поездга тушиб Қаршига кетмоқчи эди. Хайрлашаётиб бирдан йиғлаб юборди:

— Ёлқин акам сўрасалар айтинг... Мен у кишини умр-бод унутмайман. Мени ўлимдан олиб қолдилар, одам қилдилар!.. Бундан ортиғига ҳаққим йўқ!.. Шунини айтинг, Турсун ака, мени кечирсинлар!..

Совхозга қайтдик. Бу орада оғамни ҳам қишлоқдан етказиб келишди. Лекин етмишга бориб қолган кампир ўзи билан ўн бир жоннинг ташвишини кўтаролмаслиги аниқ.

Эртаси куни ишдан кейин кирсам, Ёлқин акам чорпояда бошини ушлаб, хаёлга чўмиб ўтирган экан. Мен унга секин Ойхон тайинлаган гапларни айтиб бердим. Акам ҳали унинг кўчиб кетганидан беҳабар экан.

— Нега берухсат кетади? — деб ўрнидан сакраб турди. — Ойиспаникидами? Мен ҳозир бориб гаплашаман, Машина қани?

— Э, машинани қўйинг!

— Мен уни қайтариб олиб келаман!

— Қайтаролмайсиз. Аллақачон поездга чиқиб, Қаршига етай деб қолди... Мен ўзим кузатиб қўйдим.

— Сен?! Сен нега бундай қилдинг?!

— Сиз ҳам тушунишингиз керак, Ёлқин ака... Агар қайтариш керак бўлса, келин аямни қайтариб олиб келайлик... Одамлар нима дейди?.. Буёқда бу болалар «ойим» деб йиғлайди... Тушунаман, баъзида одамнинг кўнгли ўзига итоат этмай қолади. Йигитликда киши ҳар кўйга ту-

шини мумкин... Лекин сиз бошқа томонларини ҳам ўйлаб, ақл тарозисига солиб, бир тортиб кўринг. Мен ёлғиз укангизман, ҳозир сиздан фақат шуни илтимос қиламан!

Бу гаплар акамнинг қулоғига кирдими, йўқми, билмайман. У бошини солинтириб индамай ичкари хонага кирди-да, уни бекитиб олди. Телефон жириглади, идорадан уни сўрашди. Лекин Ёлқин акам ичкаридан чиқмади. Яна қўнғироқ бўлиб, телефонда уни сўрашган эди, онам «уйда йўқ» деб жавоб берди. Ҳатто болалар бақриб-чақриб йиғлаганини ҳам Ёлқин акам эшитмайди. Шу аҳволда бир кечаю бир кундуз ичкаридан чиқмади. Онам кейин менга айтиб берди. Кечаси Ёлқин акам ётган хонадан унинг тушидами, ўнгидами, ихлаб йиғлагани эшитилибди.

Эртаси кунни кечки пайт ҳовлида аям менга бунини шивирлаб айтиб бераётган эди, ички хонанинг эшиги шахт билан очилди-ю, Ёлқин акам чиқиб келди. Кўзлари ичига ботиб кетган. Юзи касалдан турган одамникидай синиққан. Юзимга қарамай «Волга»сининг калитини узатди:

— Ма, машинани тайёрла. Тошкентга борамиз.

Келин аямга боришимизни сезиб, машинанинг уёқ-буёғини апил-тапил кўрдим-у, кўчага ҳайдаб чиқдим. Шом қоронғисида жўнаб, ётар маҳалда Азлар аканинг уйига кириб бордик.

Ҳаммалари айвонда телевизор кўриб ўтиришган экан. Келин аям саломимизга маъюс бош иргаб алик олди-ю, жим тураверди. Азлар ака бизга қараб «айтмабмидим!» дегандай қилиб бир бош чайқаб қўйди. Сўнг:

— Ёлқинбек, қани, буёққа юринг, — деб акамни кабинетига бошлаб кетди. Бирпас ўтгандан кейин юзлари қизариб, кулимсираб чиқиб келди-да, келин аямни ҳам кабинетига таклиф қилди. Келин аям озорланиб боргиси келмаган эди: — Мунира, сен ҳам кўнглингни сал кенг қил! — деди. — Ёлқинбекдай йиғит бўйин эгиб келибди. Бу ҳаётда нималар бўлмайди?.. Бир йилда йиғирма марта уришиб, аразлашадиган эр-хотинлар бор. Сен йиғирма йилда бир марта аразлаб келибсан. Энди ўтган ишга салавот. Тур!..

Азлар ака синглисини қўярда-қўймай Ёлқин акам ўтирган хонага олиб кириб кетди. Орадан беш-ўн минут ўтгандан кейин уларни яккама-якка қолдириб қайтиб чиқди...

Уша кеча келин аям билан акамни машиналарига солиб, тонготгунча уйларига етказиб келдим...

Келин аям яна мактабда ўқитувчилик қила бошлади. Ойлар ўтиши билан бу ҳодиса хаёлимиздан узоқлашиб кетди. Лекин келин аям билан акамнинг муомалаларида ўрта яшар кишиларга хос салобатми, майнлик ва сиполик-

ми, қандайдир бир ўзгариш юз берди. Ёлқин акам бир неча ойда ёшига беш-ўн ёш қўшилган одамдай оғир-вазмин бўлиб қолди.

Мен кўрган-кечирганларимизни айтиб беряпман-у, Ёлқин акам билан бирга. юрган йўлларимиз, бирга яшаган даврларимиз ҳеч ҳам тугамаса экан, дейман. Лекин, мана, ўзим ҳам сезмай, охирги йил, охирги ойларга яқинлашиб қолдим...

Уша йили Ёлқин акам қишлоғимизни кўп эслар:

— Бўри адирлар жуда обод бўлиб кетган эмиш, жуда кўргим келяпти-да! — деб қўярди.

Ёз иссиғи бошланганда онам ака-ука икковимиздан бир оз гина қилди:

— Мен қачонгача болаларингни боқаман? Мени ҳам қишлоқларга олиб бориб айлантириб келасанларми, йўқми? Ёлқин, қовун пишиғида борамиз, деган эдинг-ку! Мана, айтган вақтинг бўлди!

— Совхозга нозик меҳмонлар келадиган бўлиб қолдида,— деди Ёлқин акам афсус билан.— Турсун, сен аямни олиб машинангда жўнайвер. Мен якшанба куни кетларингдан етиб бораман.

Мен онамни аввал Қўқонга, ундан Фарғона орқали Асакага олиб ўтдим. Кейин қишлоққа бордик. Тўй кўп, маъмурчилик. Қариндош-уруғлару ёр-дўстлар ҳар куни беш-олти жойга меҳмонга таклиф қилишади.

«Узоқда юрсаң кишнашасан» деганларидек, илгари бизни унча хуш кўрмайдиган баъзи ҳамқишлоқлар ҳам ҳозир Ёлқин акамни ҳурмат билан тилга олишади. Тоға томонларимиз Бўри адирга кўчиб чиқишган экан, боғ-ҳовдилар кўпайиб, ҳаммаёқ ям-яшил бўлиб кетибди. Етмиш яшар тоғам:

— Шарофат, синглим, Ёлқинжоннинг қадрини биздан узоққа қетганда бияпмиз,— деди.— Катта бир мажлисда обрўли одамлар: «Мана шу Бўри адирни Ёлқин Отажонов биринчи бўлиб обод қилган эди, энди эски номи ярашмай қолди, янги участкага «Ёлқинобод» деб ном қўямиз», дейишди. Кўпчиликнинг айтгани бўлмай қолмас экан. Ҳозир бу жойни ҳамма «Ёлқинобод» деб атайдиган бўлди. Шу гап бўлгандан бери мен ният қилиб, битта қора қўйни боқиб юрган эдим. Ёлқинжон келса, оёғининг тағйга сўяман!

— Қеламан деган. Эрта-индин келиб қолади.

Ёлқин акамни якшанба куни кутдик, дараги бўлмади. Кейин мен районга тушганимда совхозга телефон қилсам:

— Қишда борадиган бўлдим! — деди Ёлқин акам. — Қурувчилар янги идорани теримгача битириб беришмоқчи. Тепасида турмасам бўлмайди... Ҳаммаларига салом де! Аямни ўзинг айлангириб кел.

Мен бу гапларни қишлоққа келиб айтган эдим, тоғам бирпас ўйланиб турди-ю:

— Бу қўй қишгача турмайди, — деди. — Э, Шарофат синглим, Ёлқинжонни биринчи сен Ёлқин қилгансан! Оғир пайтда биз ҳеч қайсимиз сенинг жонингга ора киролмаганмиз. Кел, ҳеч бўлмаса энди ҳурматингни жойига қўяй!

Тоғам шундай деди-ю, бўрдоқи қўйни онамга атаб сўйди. Сўнг бутун қишлоққа ош тортиб, зиёфат берди. Онам ўзида йўқ хурсанд. Ҳар замонда менга қараб:

— Аканг келмади-да! — деб бошини чайқаб қўяди.

Гўдаклигимда онам мени Андижоннинг Заврақида ҳарбий машқда юрган отамга кўрсатиб келиш учун эллик чақирим жойга пиёда кўтариб олиб бориб келганини яна эслаб қолди. Қайтишда онамни «Волга»га ўтқаздим-у, эллик чақиримлик йўлдан шошилмай олиб ўтдим. Истаган жойида машинани тўхтатиб, тўйганича томоша қилдирдим. Онам оғир юк билан пиёда қийналиб ўтган жойларини таниганда:

— Болаларим туфайли шу кунларга етдим, армоним йўқ, шукур, минг марта шукур! — деб кўзига ёш ҳам олди.

* * *

Мирзаҷўлга қайтиб келсак, Ёлқин акам пардоздан чиққан икки қаватлик янги идорани жиҳозлаётган экан. Идора энг кейин қурилган бўлса ҳам, олди очиқ, кўкракдор жойга жуда салобатли қилиб солдирилган, атрофига оқ, сариқ плафонли кўркам ерчироқлар ўрнатилган, кабинетига қатор телефонлар, шаҳардагидек полировкали қимматбаҳо стол-стуллар қўйилган эди.

Идоранинг олди — катта майдон. Ёлқин акам бу майдонни байрам тантаналарида бутун халқ намойиш қиладиган жойга айлантирмоқчи эди, бир қисмига асфальт ётқиздирган эди.

— Эндиги йил Ўзбекистонимизнинг эллик йиллик тўйи бўлади, ўшангача бу ернинг атрофини гулзор қиламиз, мрамрдан ҳайкаллар ўрнатамиз, — деган эди. — Нарёқда стадион қурамиз. Э, ҳали иш кўп.

Биринчи галда олиб келинган беш-ўн тонна асфальт майдоннинг ярмига етар-етмас тугади. Кейин терим мавсуми бошланиб қолди. Майдоннинг қолган қисмини теримдан кейин асфальтлайдиган бўлди-да, далага чиқиб кетдик.

Қишлоғимизга қайтиб бориш ҳам, янги майдонни қуриб битириш ҳам, унда байрам намойишлари ўтказиш ҳам Ёлқин акамга насиб қилмаслигини ҳали ҳеч ким хаёлига келтирмас эди...

Бизнинг ишимизда теримдан қийини йўқ. Мажбуриятни катта олганмиз, ҳаво очиқ пайтларда кечалари соат ўн икки-бирларгача машинада пахта терамиз. Баъзи кунлари мен бир кеча-кундузда тўрт қаторлик машинада ўн беш тоннага етказиб терган пайтларим бўлади. Чарчаб оёқда туrolмайдиган ҳолга келаман. Лекин дала шийпонида уч-тўрт соат ухлаб, уйдан келган яхши овқатларни еб сал ўзимга келаман-у, яна машинага чиқаман.

Совхозимизда юз элликдан ортиқ терим машинаси ишлаб турибди. Бу машиналарнинг кунда терган пахтасини вақтида пахта пунктига етказиб бериб туриш ниҳоятда қийин. Ёлқин акам пахта кўп кетадиган узун «Қолхида» машиналаридан уч-тўрттасини ёрдамга чақирган. Тележ-каларимиз ҳам оз эмас. Лекин, бари бир, улар терилган пахтанинг ҳаммасини кун бўйи даладан олиб чиқиб кетишга улгуролмайди. Пахта пунктида тарозига навбат келгунча, лаборатория сортини, намлигини аниқлагунча анча вақт кутиб туришади. Шунинг учун биз терган пахтанинг бир қисми кечаси далада қолиб кетади. Уни ҳам пунктга олиб бориб топширмагунча ҳисобга ўтмайди. Чунки ҳар кунлик сводка пахта пунктидан олинади.

Пахта далада қолиб кетмасин учун Ёлқин акам бўлим мудирларию агрономлар билан бирга кеча-кундуз транспортга ва одамларга бош бўлиб, пахта ортишу уни пунктга элтиш билан банд бўлишади. Пахта пункти ҳам кечаю кундуз ёпилмай ишлаб туради.

Теримнинг иккинчи ҳафтасида Ёлқин акам бир айла-ниб келганда юзига қарасам, уйқусизликдан кўзлари ёш-ланиб турибди, қовоқлари ичига ботиб кетибди.

— Ҳеч ухлайсизми ўзи? — дедим.

— Қаёқда! Терим бошлангандан бери бошим ёстиқ кўрган эмас. Машинада юрганда ўтирган кўйимча қуш уй-қуси қилиб мизғиб оламан.

— Теримнинг бориши яхши. Активистлар ишнинг боши-да турганда сиз ҳар кун уч-тўрт соат бўлса ҳам ухлаб олинг. Ўзингизни олдириб қўйибсиз.

— Сен ҳам қизиқсан! Мени энди кўряпсанми? Ҳар йили шу-ку. Теримдан кейин курортга бориб, уйқуга ҳам ўшанда биратўла тўямиз. Қани, ўзингдан гапир... Бир пайкални териб бўлибсан. Гектаридан қирқ икки центнер чиқармикин?

— Биринчи терим ўттиз бешдан чиқди. Ҳали иккинчи терим бор. Подбор, кўсак...

— Ундай бўлса ортиқ ҳам чиқади. Бу ерда биринчи терим тугагандан кейин Қаршибой аканинг даласига ўтасан. Гап шу!

Ишлар бу қадар қисталаиш бўлишига қарамай, шу кунлар ҳам ҳолва экан. Сентябрьнинг йигирмаларида қибладан совуқ шамол эсиб, чаиш-тўзон кўтарилди-ю, кечаси бирдан изғирин бошланиб кетди. Бу — 1973 йилнинг сентябрида Бухоро далаларида очилмаган кўсакларни уриб кетган қаттиқ совуқнинг Мирзачўлга ҳам етиб келган заҳри эди.

Ўзи ҳали ҳаво жуда илиқ бўладиган кунлар эди. Кўп одам энгил ёзлик кийимда ишлаб юрган эди. Биз ойнак қўйилмаган дала шийпонида ётар эдик. Кечаси билан исинолмай гулхан ёқиб чиқдик. Эрталаб туриб қарасак, марзадаги ўт-ўланлар қировдан оқариб қолибди. Кўлмак сувларнинг юзини юпқа муз қоплаб олибди. «Очилмаган кўсаклар музлаган бўлса-я!», деб эгатга чопиб кирдим. Ернинг тапти унча кетмагани ёрдам бердими ёки кундуз офтоб чиққани яхши бўлдики, хайрият, биздаги кўсакни совуқ ололмади.

Лекин кутилмаган изғириндан шамоллаб, ётиб қолган одамлар кўпайди. Бунақа пайтда машиналар ҳам тез-тез бузилиб тўхтаб қолаверади. Чунки қировдан ҳўл бўлган пахта шпинделларнинг тишига тўлиб, уларни тез ишдан чиқаради.

Кечалари териш мумкин бўлмай қолди. Эрталаблари ҳам офтоб чиқиб, қировнинг намини кеткизмагунча машина дуруст юролмас эди.

Бусиз ҳам туну кун тиним билмайдиган Ёлқин акамнинг ишлари ниҳоятда кўпайиб, мураккаблашиб кетди. Шамоллаб ётиб қолганларнинг ўрнига одам топиб қўйиш учун, бузилган машиналарни тузаттириш, запас қисм керак бўлса топиб бериш учун бу бўлимдан унисига, у бригададан бунисига ҳар кун неча қайталаб бориб келар эди. Изғиринли тунларда пахта ортиш ҳам, уни пунктга элтиб топшириш ҳам аввалгидан мушқулроқ бўлиб қолган эди. Шунга қарамай, совхозимиз ҳали ҳам область бўйича биринчи ўрinni қўлдан бермай келмоқда эди.

Кечаси соат ўн бирларда бригадирлар марказий шийпонга нарядга тўпланар эдик. Шунда биронтамиз совуқдан шикоят қилиб қолсак:

— Энди кўраётибмизми? — дерди Ёлқин акам. — Бу обу ҳавонинг ҳунар кўрсатмаган бирор йили бўлганми ўзи? Ё баҳорда, ё кузда бирор савдони бошимизга солмай қўймайди. Шунга доим тайёр туриш керак! Ҳозир ҳамма жойда аҳвол шу. Ким зўр бўлса, мана энди билинади. Шу изғирин Андижонларда ҳам бор. Лекин, мана, газетада ёзишибди, «Савай» совхози кеча биздан бир процент ортиқ пахта берибди. «Савай»ликлардан бизнинг қаеримиз кам? Нега улар қилган ишни биз қилолмаймиз? Ака Қаршибой, қани, ўрнингиздан туринг! Бригадангиз бугун Қумрихоннинг бригадасидан икки тонна кам терибди. Запчасть дедингиз, бердик. Нега темпини тушириб юборяпсиз? Ё белингиздаги белбоғингизни Қумрихонга ечиб берасизми? Майли, уялмасангиз, Қумрихоннинг бошидаги рўмолини сиз олиб ўранг! Аёл кишичалик ҳам ишлолмайман, кучим етмайди, денг!

Шийпон совуқ бўлса ҳам, Қаршибой ака бу гаплардан қизариб, терлаб кетди.

— Юзим шувит! — деди. — Лекин уч кун вақт беринг, шунгача Қумрихондан ўзмасам, отимни бошқа қўяман.

Ёлқин акам ишни қаттиқ талаб қилганига яраша ёрдамни ҳам аямас эди. Қаршибой ака «отимни бошқа қўяман!» деб кескин гапириб қўйгандан кейин Ёлқин акам унинг бригадасидан ҳар кун хабар олиб турди, ҳамма керак-яроғини тўғриллатиб берди. Келгуси беш кунлик яқунлашганда Қаршибой ака сўзининг устидан чиққани учун каттагина мукофот олди.

Районимиз пахта планини республикада биринчи бўлиб бажарган бўлса, совхозимиз районда биринчи бўлиб маррага етди. Ўша кун кечаси бригадирлар марказий шийпонга тўпланганда, Ёлқин акам:

— Бу биз учун фақат биринчи довои, холос, — деди. — Ҳали мажбурият бор. Районимиз, областимиз мажбуриятни бажаргандан кейин бутун республиканинг оширилган мажбуриятини бажариш учун жанг қиламиз. Пахта учун курашнинг энг қаттиғи энди бўлади. Жонимизни ҳам аямаймиз!

— Шаҳардан бу йил ҳам ёрдамчи чиқадими? — деб сўради бригадирлардан бири.

— Ёрдамчига хомтама бўлманг. Биз нимагаки эришган бўлсак, механизацияга зўр бериб эришганмиз. Шунинг учун мен обкомдаги бир кенгашда айтганман. «Бизга бу

Йил қўлда пахта терадиган ёрдамчилар керак эмас, ҳамма ишни ўзимиз техника ёрдамида қиламиз» деганман. Обком секретари менинг бу гапимни маъқуллаган. Энди агар ёрдамчилар келса ҳам, машинада пахта терадиган ёки техника ремонтга қарашадиганлари келади.

— Қайтага шуниси яхши! — деди савол берган бригадир.

Шаҳардан ҳашарчи олиб келинса, қўлда тердириладиган пахта жуда қимматга тушишини ҳозир ҳамма билиб қолган. Яна бу ҳашарчиларни жойлаштириш, боқиш, машинада олиб келиб, олиб бориб қўйиш ташвишлари бор. Минглаб одамларни шаҳардаги зарур ишларидан, студентларни ўқишидан қолдириш ўрнига пахтакор хўжаликларда бор имкониятларни яхшироқ ишга солиш, терим машиналарини, подборчи механизмларни унумлироқ ишлатиш кераклигини «Правда» газетаси ҳам ёзиб чиққан эди. Ҳозир шаҳарда ҳам механизаторликни биладиган одам жуда кўп. Қўлда пахта терадиган юзлаб ҳашарчининг ишини терим машинасида ишлай оладиган битта-иккита одам бажариши мумкин эди. Ана шундай шаҳарлик механизаторлардан бири бултур бизга ёрдамга келиб, икки қаторлик машинада бир юз олтмиш тонна пахта терган эди.

Бир вақтлар қурилишда шофёр бўлиб ишлаган, кейин университетда ўқиб, журналист бўлган бу хушсурат йигитнинг оти Рустам, ўзи телевизорларда кўп чиқар ва бизга таниш бўлиб қолган эди. Рустам бу йил теримда яна бизнинг совхозга ёрдамга келди. Ёлқин акам уни марказий шийпоннинг илиқроқ бир хонасига жойлаштирди.

— Бир кун-ярим кун дам олиб туриш, унгача машинанинг яхшироғи бўлиб қолади, — деди. Рустам шийпонда бекор ўтиришдан зеркиб, кечки пайт менинг бригадамга келди. Мен ҳам у билан бирпас гаплашдим у яна теримга тушиб кетдим. Ёлқин акам бошқа ишлар билан андармон бўлиб, Рустамдан бир-икки кун хабар ололмабди. Рустам марказий шийпонда зиқ бўлиб ўтирганда Жобир Тошбеков келиб қолади.

У ҳали ҳам қурилш бошқармасида ишларди, долзарб кунларда пахтакор совхозларнинг раҳбарларига ташкилий ишларда кўмак бериб юрарди. Рустамни телевизорда кўп кўрган Тошбеков уни дарров танийди. Гапдан гап чиқиб, Рустам бекорчиликдан сиқилиб ўтирганини айтади. Тошбеков Ёлқин акамга киноя қилгандай кулиб:

— Отажоновда бўш машина бўлмаса, мана, биз сизга топиб берамиз-да, — дейди. — Шу ерда кутиб туриш, кечгача етказдираман.

Қўшни совхознинг директори Тошбеков билан жуда қалин эди. Тошбеков бориб уни кўндирган бўлса керак, кечки пайт ўша совхознинг механиги икки қаторлик эски бир терим машинасини Рустам ўтирган жойга миниб келади. Шунинг устига Ёлқин акам бориб қолади. Менга ҳамма гапни Рустам кейин айтиб берди. Ёлқин акам Тошбеков юбортирган машинанинг атрофини айланиб кўради, моторнинг хириллаб зўрға ишлаётганини сезади. Машинани миниб келган механикка:

— Жобир Тошбековга биздан бир жуфт қуллуқ айта-сиз,— дейди.— Бунақа даққиюнусдан қолган машина ўзимизда ҳам бор эди. Лекин меҳмонимиз эскисини ямаб эси кетиб юрмасин деб мен янгироғини бермоқчи эдим. Сиз бу машинани қаердан миниб келган бўлсангиз, ўша жойга элтиб топширинг!

— Э, бўпти, ўзимизга ҳам керак! — деб механик машинани кескин буриб жўнаб кетди.— Ёлқин акам Рустам Собировга «Газик»ни кўрсатиб:

— Қани, ўтиринг, меҳмон,— дейди. Рустам машинага чиқиб ўтиради. Икковлари ҳам жим. Ёлқин акам Рустамни учинчи бўлимнинг даласига олиб келади. Бир пайкалда бешта икки қаторлик машина пахта тераётган экан. Ёлқин акам Рустамни шу машиналарга рўпара қилади-да:

— Қани, қайсиси кўпроқ ёқади, танланг,— дейди.

Ёлқин акам қўлини қаерга чўзса етадиган директорлардан эди. Шунини Рустамга бир сездириб қўйгиси келганми ёки Тошбековнинг қилган иши таъсир қилганми, ҳар қалай, меҳмонга;

— Шу бештасидан қайсиси сизга маъқул тушса, шунини оласиз! — дейди.

Рустам ҳанг-манг бўлиб:

— Эгалари бор-ку! — дейди.

— Эгалари ҳам кейин хурсанд бўлади. Сиз танланг!

Рустам гуркураб ишлаётган четки машинани танлайди. Бу машинани Уктам деган форишлик йигит ҳайдаётган экан. Ёлқин акам уни тўхтатади. Уктам сакраб пастга тушади.

— Машина қалай? Ғашлиги йўқми? — сўрайди Ёлқин акам.

— Ҳаммаси жойида,— дейди Уктам.

— Бўлмаса, кечқурун ишдан кейин машинангни мана бу меҳмонга топширасан.

— Хўп... лекин... ўзим нима қиламан?

— Сен ўзинг мен билан кечаси станцияга чиқасан.

— Терим энди басми?

— Нега бас бўларкан? Сеп мендан тўрт қаторлик машина сўраганмидинг?

— Ҳа, ҳа, бултурдан бери кутиб юрибман!

— Тошкентдан келган иккита янги тўрт қаторлик машина ҳозир платформада турибди. Шунинг биттаси — сenga. Кечаси ўзинг миниб келасан!

— Ур-ра! — деб Ўктам ҳам хурсанд бўлиб дўпписини осмонга отади. Рустам ҳам унинг яхши созланган машинасини олганидан суюнади.

Фақат Тошбеков Ёлқин акамга киноя қилиб юборган эски машинаси касодга учраб қайтиб борганидан роса жаҳли чиққан бўлса керак.

Бултур область активида Ёлқин акам қилган қаттиқ танқиднинг алами устига бу қўшилади.

У Ёлқин акамнинг, «шаҳардан ҳашарчи чақирмаймиз, студентлар ўқишидан қолмасин, уларнинг терадиган пахтасини ҳам машинада теряймиз», деб юрганнинг биларди. Ҳаво яхши пайтда бу гапга кўп одамлар қўшилса ҳам, кузнинг ўрталарида, қиров тушиб, ёғин-сочини бошланганда «терим суръати тушиб кетяпти, машиналар лойда пайкалга киролмайди» деб, қўлда терадиган ҳашарчиларга кўз тикадиганлар кўпаяди.

Жобир Тошбеков ана шундай кунларнинг бирини Тошкентдан министрликдан вакил бўлиб келган басавлат танишини совхозимизга бошлаб келиб, далаларни айлантириб кўрсатди. Кейин бешинчидан, студентларни бу совхозга ёрдамга олиб келиш керакми, йўқми деган масала ўрганилаётган экан. Ёлқин акам ҳали ҳам «бу йил ёрдамчи олмаймиз» деган гапида турган эди. Шунинг учун ёрдамчиларга жой ҳам ҳозирлатмаган эди. Лекин Тошбеков ғўзапояларга илашиб кўп кўринадиган якка-чигит пахталарни министрликдан келган вакилга кўрсатади:

— Отажоновнинг ғайрати зўр, мажбуриятини бажаришига ишонамиз, — дейди. — Лекин шунча пахта далада қолиб кетаверса майлими? Қаранг, кўсакларни ҳали кўп. Давлатнинг шунча бойлиги ётибди! Ёрдамчи келмаса бўлмайди!

— Келадиган ёрдамчининг ҳаражати давлатга печ пулга тушади, ўртоқ Тошбеков? — дейди Ёлқин акам. — Буни учинчи-тўртинчи сортга топширамиз, ёрдамчига сарфланган ҳаражатимизнинг ярмини ҳам қопламайди. «Сўнги кўсакнинг баҳоси» деб «Известия» газетаси бунни бир вақтлар танқид қилиб ёзган эди.

— Сиз бошқа нарсани унутиб қўйяпсиз, ўртоқ Отажонов! — дейди Тошбеков. — Жаҳон бозорларида бизнинг

учинчи сорт пахтамызга ҳам харидор жуда кўп. Мана, министрликдан келган ўртоқнинг хабарлари бор, ўтган ҳафта қоғози келди. Япония бизнинг учинчи сорт пахтамыздан кўпроқ сўраётган эмиш. Бу ерда сал қимматга тушса ҳам, уёқдан олтин бўлиб қайтиб келади!

Шу гапларнинг устига яна ҳаво совуб, қор учқунлаб қолади. Ҳар қалай, Тошбеков вакилга гапини ўтказган бўлса керак. Икки кун ўтгандан кейин Тошкентдан, министрликдан Ёлқин акамга телефон қилишади:

— Об-ҳаво айниганини ҳисобга олиб, студентлар ихтиёрий равишда, ўз ташаббуслари билан ёрдамга чиқишяпти. Ўртоқ Отажонов, сизнинг совхозингизга тўрт юз эллик студент борадиган бўлди!..

— Лекин мен ёрдамчи сўраганим йўқ! Бунча одамни кутиб олишга тайёр эмасман!

— Дарҳол тайёрланинг! Тўрт юз эллик одам мавсумда бир тошнадан терганда ҳам тўрт юз эллик тошна бўлади!

— Э, биз шу тўрт юз эллик тоннани ҳам машинада те-риб берамиз!..

— Машина ололмаётган подбор кўп экан сизда! Бизда аниқ маълумот бор! Сиз республиканинг манфаатларини биринчи ўринга қўйинг! Беш миллион тоннани ўйланг! Министрликнинг сизга топшириғи ана шу! Студентларга дарҳол жой тайёрланг! Эртага кутиб олинг!.. Хайр!..

Ёлқин акам ҳозир баҳсу мунозаранинг вақти эмаслигини, келаётган одамларни кутиб олиб, жойлаштиришдан бошқа иложи йўқлигини сезади.

Бунча одамни хонадонларга сиғдириб бўлмас эди. Шунинг учун дала шийпонларининг эшик-деразаларини тузатиб, иссиқ қилиш, тахтадан икки қаватлик наралар ясатириш керак эди.

Уша кунлари мен терган пахта уч юз тоннадан ошган эди. Кечаси ётар маҳалда Ёлқин акам дала шийпонимизга келиб қолди. Юзлари аввалгидан ҳам қорайиб, кўзлари ичига ботиб кетган.

— Турсун, сен ҳам сал қарашмасанг бўлмайди. Ёрдамчиларнинг иши жуда шошириб қўйди.

— Ёрдамчи олмайман деганингизда обком рози бўлган эди-ку!

— Э бунга министрлик орқали Тошбеков уюштирди! Менинг тайёрликсиз юрганимни билар эди, бир боплаб, аламдан чиққиси келган чамасида. Пайтийни топганини қара! Ҳозир мен у билан олишолмаслигимни билган-да! Одамлар келяпти. Тўрт юз эллик киши! Аввал уларни кутиб

олиб, жойлаштирай! Тошбековга кейин навбат келиб қолар!

— Биз нимасига қарашайлик, ака, айтинг!

— Ётадиган жой қилишга тахта озлик қилди. Мен телефонда аввалги совхозимизнинг директори билан гаплашдим. Бир машина тахта берадиган бўлди. Омборчиси кутиб ўтиради. Шуни Байзақ иккаланг бориб олиб келинглар.

— Хўп,— дед Байзақ билан апил-тапил кийиниб чиқдик...

Юк машинасининг шофёри устачиликни билар экан, тракторнинг фарасини ёқиб қўйиб, шунинг ёруғида деразаларга ойна кесиб қўяётган экан. Унинг машинасини мен ҳайдайдиган бўлдим. Байзақ икковимиз ярим тунда ўттиз чақирим наридаги совхозга бориб, омборчини уйдан топиб уйғотдик, анча оворагарчилик билан бир машина тахта олиб қайтдик.

Бу орада дала шийпонларидан уч-тўрттаси тайёр бўлган, монёр узилган симларни улаб, уларнинг электр чирокларини ҳам ёққан эди. Ёлқин акам бошлиқ одамлар энди нарёқдаги шийпонларнинг олдига машиналарнинг чирогини ёқиб қўйиб, эшик-деразаларини тузатмоқда эдилар. Бу шийпонларда одамлар фақат ёзда туришар, кузда эса механик-ҳайдовчилар тўп-тўп бўлиб ишлашгани учун бошқа илиқроқ шийпонларга йиғилишар, булар эса янаги ёзгача қаровсиз, бўш турар эди.

Тун совуқ. Гулхан ёқиб қўйинган экан. Тахтани машинадан тушириб бергунча қўлларим совуқдан зирқираб кетди. Қўлимни оловга товлаб иситаётганимда Ёлқин акам келиб, соатини гулханнынг ёруғига солиб қаради:

— Беш ярим... Турсун, Байзақ, энди бориб бир оз мизғиб олинглар.

Мен Ёлқин акамнинг неча кунлардан бери уйқу кўрмай қотиб кетган юзига қарадим:

— Узингиз ҳам уйга бориб, бирор соат ухланг, ахир!

— Мен уйга понуштага бораман. Унгача ҳали бу ерларга ўчоқлар қуриб, қозон-позон, чой қайнатадиган бак топиб келишимиз керак. Қани, боринглар... Эртага суръат тушиб кетмасин. Урмонжон, буларни элтиб қўйинг.

«Газик»да шийпонимизга қайтиб кетдик. Ёлқин акамни охирги марта соғ кўрганим шу бўлди.

Кейин эшитсам, ўша кеча у бир минут ҳам ухламабди. Тонготгунча далада юриб, пахта пунктига борибди. У срдаги ишларини кун ёйилгунча битириб, нонуштада уйга келибди. Қўл ювганда ўғилчаларидан бири «сочиқни дадам-

га мен обораман!» деса, бошқаси, «йўқ, мен!» деб талашибди. Акам: «Майли, икковларинг бирга олиб келинглар», — дебди. Кейин икковини ҳам қўлига кўтариб ўпибди. Нонуштага қиймали мастава қилишган экан. Шунини келин аям билан ичиб ўтиришганда, акам:

— Қисталанг кунлар ҳам ўтиб қолди, — дейди. — Илгарини кўрган қаттиқчиликларимизнинг олдида бу ҳеч гап эмас. Яна икки-уч ҳафтадан кейин кўрмагандай бўлиб қоламиз.

Шундай деб ҳовлига чиқса, нариги кўчада турадиган Байзақнинг қайнонаси йиғламсираб кириб келади. Байзақ ўратепалик тожик қизга уйланган эди. Қизнинг онаси йиғлаб:

— Бажонам, Ёлқинбек! Қизимни аҳволи ямон! — дейди.

— Нима бўлди, Баҳри хола?

— Кечаси билан додлаб чигди! Ойи-куни тўлган. Тўлғоқ тутату, ҳечки кўзи ёриси! Эри ҳам йўқ! Байзақни чақиртириб беринг! Буни тезроқ туғруқхонага элтмаса, онабола нобуд бўлади!

Ёлқин акам ўша дақиқада қабристонда ётган иккита гўдак қабрини эслаган бўлса эҳтимол. Энди бу болани онаси билан қандай бўлса ҳам қутқариб қолишга интилади.

— Хола, далага бориб Байзақни топиб келгунча вақт ўтиб кетиши мумкин!

— Бўлмаса мап қандоқ қилай?!

Ёлқин акам кўчада кутиб турган газик машинани кампирга бермоқчи бўлади. Лекин газикнинг ўриндиғи баланд, дард чекаётган хотиннинг чиқиб-тушиши қийинроқ, ўзи унча тез юролмайди. Шунинг учун Ёлқин акам бостирмада тахт турган «Волга»сининг калитини газикнинг шофёрига чиқариб беради. Кампирга қизини уйдан тез олиб чиқишни буюради. Бу орада келин аям ҳам бориб, туғолмаётган жувонни онаси билан бирга «Волга»га солиб, туғуруқхонага тезроқ жўнатиб юборишга ёрдамлашади.

Шофёр Урмонжон «Волга»ни ҳайдаб кетгандан кейин газикнинг рулига Ёлқин акамнинг ўзи ўтиради. Келин аям акамга:

— Шофёрингиз қайтиб келгунча уйда бирпас мизғиб олсангиз-чи! — дейди.

— Далада одамлар мени кутиб турибди. Тез етиб бормасам бўлмайди.

— Жуда чарчагансиз. Ҳеч бўлмаса машина ҳайдайди-ган бошқа одам топинг.

— Бўпти, ҳозир гаражга ўтаман.

Бултур Ёлқин акамнинг машинасини уч-тўрт ой ҳайдаган фарғоналик йигит бор эди. Ёлқин акам шуни сўроқлаб гаражга боради.

Бу сабабларнинг ҳаммаси бири-бирига илашиб, аксига олиб келишини қарангки, у йигит ҳам ўша кунини тележка ҳайдаб пахта ташишга кетган экан. Долзарб пайт, ҳамма терим билан банд.

Ёлқин акам газикни ўзи ҳайдай бошлайди.

Кўп ўтмай Тошкентдан ёрдамга отланган студентларнинг домлалари етиб келишади. Ёлқин акам уларни газикка миндириб, далада тайёрланган жойларни кўрсатади, қайси факультет қаерга тушишини аниқлашади.

Ёлқин акам анчадан бери рулга ўтирмагани учунми, хаёли иш билан банд бўлганиданми, машинани жуда парижон ҳайдайди. Дала йўлида жим бораётганларида Ёлқин акамнинг тўсатдан кўзи кетиб, машина йўлдан четга чиқа бошлайди. Шунда домлалардан бири: «Э, ҳушёр бўлинг!» деб уни вақтида огоҳлантиради. Ёлқин акам бу машинада юрганда қуш уйқу қилиб, ўриндиқда мизғиб ўргангани учун шундай бўлган бўлса керак.

Агроном, ишженер ва бошқа активистлар идорага йиғилиб, акамни кутиб ўтиришган экан. Ёрдамчиларнинг ишини қандай ташкил қилиш ҳақида кенгаш бўлиши керак экан.

Ёлқин акам далани айланиб бўлиб, домлаларни марказий шийпонга элтиб, қўяди-да, катта йўл билан совхоз шаҳарчасига қайтиб кела бошлайди.

Кундуз кунини. Йўллар серқатнов. Газикда Ёлқин акам ёлғиз келяпти. Йўл четини пахта ортган узун «Колхида» машинаси турган экан. Ёлқин акам тезликни пасайтирмай унинг чап ёнини ўтади. Қаршидан сариқ «УАЗ» машинаси шитоб билан келаётган экан. Шу лаҳзада акамнинг кўзи кетганми, хаёли бошқа ишларга оғиб, рулда бораётганини унутиб қўйганми, кейин айтиб беролмади. Бундай ишлар ўзи мишжа қоққандан ҳам тез — одам хаёлини йиғштириб олишга улгурмасидан юз беради. Акам ҳайдаб бораётган газик тўсатдан «УАЗ»га рўпара келиб қолади.

Адирнинг қияликларини шунча йил трактору машина ҳайдаб, бирор марта шикастланмаган Ёлқин акам... Ҳамма хатарли деб ҳисоблайдиган мотоциклни ўн йилдан ортиқ миниб эсон-омон юрган Ёлқин акам... Оёқ остидан чиққан юзлаб фалокатларни босиб, янчиб ўтган Ёлқин акам бу галги тасодифга чап бериб улгуролмайди.

«УАЗ»нинг шофёри охириги лаҳзада рулни сал ўнгга буришга улгуради. Шунинг учун газик олдин билан «УАЗ»нинг

чап ёнига бориб урилади. Бунинг энг оғир зарбаси рулнинг баранкаси орқали Ёлқин акамга тушади...

Менга хабар келгунча Ёлқин акамни райондаги касалхонага олиб кетишган экан. Жон ҳолатда етиб борсам, палатада бир ўзи ётибди. Докторлар укол қилишяпти. Руль жигар аралаш ички аъзоларини эзиб юборган экан... Мен бошини қўлларимга олганимда, секин кўзини очди.

— Ака, қалайсиз?! — десам, гапиришга мажоли йўқ. Фақат:

— Нариги... машинанинг, шофёри тирикми? — деб сўради.

— Қўшни хонада ётибди, оёғи шикастланибди, тузалиб кетади...

— Унда... айб йўқ... Сен айт... Ҳеч ким... айбдор... эмас... Тасодиф...

Охирги сўзлари шу бўлди. Онам, келин аям, Асқар учови мендан кейинроқ етиб келишди. Ёлқин акам уларнинг йиғи аралаш овозларини эшитиб, яна бир кўзини очди. Лекин бошқа гапиролмади. Нафаси етмади.

Оқ сут берган онасига, умр йўлдошига, тўнғич ўғлига айтолмай кетаётган гаплари термилган кўзларидан бир йилтираб ўтгандай бўлди-ю, сўнди. Унинг охирги кучи бояги сўзларни айтишга сарф бўлган эди. Сўнги нафасига одамлар олдидаги масъулиятини унутмагани, ўзидан олдин, оиласидан ҳам олдин бошқаларга жон куйдириб жон бергани ҳали-ҳали эсимга тушса, кўзимдан тирқираб ёш чиқиб кетади...

...Кейин билсак, худди ўша куни акам узилган касалхонадан бир кўча наридаги туғуруқхонада Байзақнинг хотини ўғил туғибди. Вақтида етказиб боришгани учун онани ҳам, болани ҳам қутқариб қолишибди.

Ёлқин акамни ўша ўзи биринчи тилмани очган янги ер бағрига қўйдик. Энди бу ер унинг абадий макони бўлиб қолди.

Оғир пайтда эл-юрт ёнимизда турди. Яхши одамлар мадад бермаганда онам, келин аям — ҳаммамиз бу даҳшатли жудоликка сабр-бардош тополмас эдик.

Минг куйиб-ёнганингиз билан ҳаёт — ҳаётлигини қилар экан. Ҳафталар, ойлар ўтди. Биз энди Ёлқин акамнинг хотирасини, руҳини юракка жойлаб яшашга, у бошлаган ишларни давом эттириб таскин топишга ўргана бошладик.

Кеч кузда республикамиз пахтакорларидан йигирма чоқли кишига Социалистик Меҳнат Қаҳрамони унвони берилди. Шулардан бири мен бўлдим.

Ёлқин акамни қишлоғимизнинг адирида кўргандан бе-

ри унга ғамхўрлик қилиб, қадрдон бўлиб қолган Марказ-комнинг масъул ходими оғир кунларда совхозимизга келиб, кўнглимизни кўтариб кетган эди. «Партия-ҳукуматимиз Ёлқин Отажоновнинг хотирасини абадийлаштириш ҳақида қарор қабул қилди,— деган эди.— Янги очилган бир совхоз унинг номига қўйилади. Ёлқин Отажоновга оқ мармардан катта ҳайкал ўрнатилади».

Кейин Тошкентда у киши мени Олтин Юлдуз билан табриклар туриб:

— Сиз Ёлқин Отажоновнинг қаҳрамонона ишини эстафета қилиб олиб кетишингиз керак! — деди.

Ҳозир менинг кўнглимдаги энг зўр истак ҳам худди шу. Тўғри, менинг Ёлқин акамдай бўлишим жуда қийин. Лекин биз кўпчиликмиз. Акамнинг катта ўғли Асқарни бригадамга олдим. Эндиги йил Тўлқин ҳам мактабни битириб ёнимизга кирмоқчи. Ёлқин акам мени кичкиналимдан қандай тарбиялаб ўстирган бўлса, энди мен шу қарзни унинг тўққиз фарзандига узмоқчиман.

Олтин Юлдузни қутичаси билан олиб келганимдан бери уйда турган эди. Онамнинг кўнгли бузилмасин деб тақмас эдим. Эрта баҳорда Қурултойга кетаётганимда онамнинг ўзи:

— Юлдузингни нега тақмайсан? — деди.— Болам, сен энди катта давраларда акангнинг йўқлигини билдирмай юргин. Олиб чиқ, мен ўзим тақиб қўяй!

Қутичани олиб чиқдим. Онам Олтин Юлдузни қизил лентасидан олиб пиджагимга тақар экан, кўзидан ёш оқиб кетди:

— Начора, болам! Энди Ёлқинжон учун ҳам сен узоқ умр кўр. Қаҳрамонлик сенга — акангдан мерос... Аканг ўзини аямади. Энди сен ўзингни сал аягин, эҳтиёт бўлгин! Сен борсану пахта бор. Одамдан азизи йўқ!

Мен кўзимга қуюлиб келган ёшни ичимга ютдим.

Онамнинг бу сўзлари Ёлқин акамнинг айтишга улгуролмай кетган, фақат сўнги дақиқада кўзларидан йилтираб ўтган васиятидек эшитилди. Олтин Юлдузни эса менинг кўкрагимга фақат онамнинг қўллари эмас, акамнинг қўллари ҳам тақаётгандай туюлди...

1973—1974

Акалар ёди

Ҳаёт билан адабиётнинг бир-бирига нечоғлик киришиб кетганлиги кишини баъзан ҳайратга солади. «Мерос» қиссасида Елқин Отажоновнинг ўз укаси Турсунга олижаноб таъсир кўрсатган пайтларини қаламга олганимда, ўзимнинг катта акам кўп марта ёдимга тушган эди. Елқин укаси Турсунни боши устига кўтариб: «Ташаворайми, а, ташаворайми!»— деб ҳазиллашганларини мен ўзим ҳам бошдан кечирганман. Кичиклигимда Ҳайдар акам мени боши узра баланд кўтарганда ер узоқларда қолиб кетгандек ваҳим келгани ҳеч эсимдан чиқмайди. Усмирликда мен ҳам катта акамизга кўп тақлид қилардим. Адабий асарларга қизиқиш, китобга меҳр қўйиш илк бор менга Ҳайдар акамдан ўтган эди.

«Мерос»ни ёзган кезларимда Ҳайдар акам ҳали ҳаёт эди, Улуғ Ватан урушида Днепр бўйларида, Дон чўлларида, Сталинград атрофларида қандай жанг қилганлари, қандай ярадор бўлганларини ҳаяжон билан сўзлаб берарди.

Урушдан омон қайтган ветеранларнинг ҳаётлари ғанимат, уларнинг сафлари йил сайин сийраклашиб боряпти. Шунинг ўйлаб, Ҳайдар акам бошдан кечирган жанговар воқеалардан бирини «Олов» деган сарлавҳа билан ёзиб чиққан эдим. Мен акамнинг фашист танклари билан жанг қилаётиб кўкрагидан ярадор бўлганини тасвирлар эканман, ўқ изи, унинг асорати абадий битиб кетган деб ўйлар эдим. Лекин ўпкани тешиб ўтган фашист ўқининг хавфхатари қирқ йилда ҳам йўқолмас экан. Эски яралар асорати қанчалик бераҳим бўлишини мен бу йил Ҳайдар акам оламдан бевақт кўз юмганида кўрдим.

Энди мен ҳам қаҳрамоним Турсунга ўхшаб, суюкли акамни фақат тушларимда кўраман. Унинг улкан ҳаёти ва эллик йилдан ортиқ бирга кечган умримиз эртаю кеч кўз ёнгимдан ўтиб туради.

Акам ҳаётининг ёрқин саҳифаларидан бирини акс этдирган «Олов» ҳам менга бугун аввалгидан азизроқ туюлади. Мен энди уни Ҳайдар акамнинг хотирасига бағишлайман.

21 СЕНТЯБРЬ, 1983 Й.

Гира-шира қоронғилик тушганда дарахтлар орасидан тўпларнинг гумбурлаб отилгани эшитилди. Ҳайдар ака невараси Отабек билан дарахтзордан сал нарида келаётган эди. Уларнинг тепаларида алланарса патир-путур ёрилди-ю, бирдан кўк, сариқ, қизил мушаклар осмонга отилиб кетди, сўнг гажак бўлиб айланиб туша бошлади.

Узоқда болаларнинг қий-чув кўтариб:

— Ур-ро-о! — деганлари эшитилди.

Ҳайдар ака тўхтади ва тўп отилган томонга тикилиб қаради. Ора узоқ эмас эди. Иккинчи марта ўқ отилганда тўп қувурларининг учидан қип-қизил олов пуркалиб чиққани унга кўришиб кетди.

Кичкина Отабекнинг кўзи осмонда эди. У оловли гулдастага ўхшаган мушакларни иккинчи марта кўрганда узоқда қий-чув қилаётган болаларга жўр бўлиб:

— О-о-о-о! — деб юборди ва қувониб чапак чалди.

Урушда тўпчи бўлган Ҳайдар ака қувурлари осмонга қараб турган тўплардан кўзини ололмас эди. Нимадир уни ўша томонга тортарди. У Отабекни қўлидан олди.

— Тўп отаётган аскарларни кўрсатайми сенга? — деди.

— Қани, қани?

— Ҳў ана, юр!

Бола бобоси бошлаган томонга шошилди. Бироқ дарахтзорнинг четида милтиқли соқчи турган экан. Уларни нарёққа ўтгани қўймади. Бу орада тўплар яна бир печа марта салют берди.

Ҳайдар ака Отабекни дарахтзор ёнидаги тепаликка бошлаб чиқди. Қатор турган олтита тўп ва уларни ўқлаётган солдат йигитлар болага энди кўринди. Шамол порох тутунининг ўткир ҳидини олиб келди. Командирнинг:

— Пли! — дегани ҳам эшитилди.

Қатор тўплар бирваракайига шундай қаттиқ гумбурладикки, ер силкиниб кетгандай бўлди, Отабек чўчиб тушди. Тўпларнинг оғзидан пуркалиб чиққан қонталаш олов болага жуда ваҳимали кўринди. У бобосининг тиззасидан қучоқлаб, юзини унинг плашига босди.

Ҳайдар ака неварасининг мурғак бадани титраб кетганини сизди-да, уни дарров кўтариб олди.

— Ҳа, қўрқдингми? Ие, бу салют-ку! Ана, осмонга қара! Мушакларни биров ҳовучлаб сочаётганга ўхшайди.

Отабек бобосининг кўксига бошини қўйиб, осмонга жимгина тикилди. Кўзлари жавдирайди. Бояги қувонч-

лари энди йўқ. Тўплар яна бир гумбурлаганда киприк-лари пирпираб, кўзини юмиб олди.

Ҳайдар ака болани бу ерга олиб келиб тўғри қилмаганини энди сизди. Уни бағрига босиб, тепаликдан тушди-да, жадаллаб нари кета бошлади.

Орқадан эсанг шамол яна порох тутунининг унга таниш ҳидини олиб келди. У беш ёшлик тўлагина болани кўтариб тез бораётгани учунми, икки курагининг орасидаги ўқ тешиб ўтган жой зирқираб кетди.

Кейин бундан ўттиз йил олдин бўлган ҳаёт-мамот жанги эсига тушди. Ҳужум қилиб келаётган фашист танклари ва ўзининг уларга қараб тўп отганлари хаёлидан сурон солиб ўта бошлади.

...Осмонни қуюқ тутун аралаш чанг-тўзон қоплаган. Дон дарёсидан беригаги адирлар бомбалар ва замбарак ўқларидан чўтир бўлиб кетган. Душман танклари шу адирдан қулай бир жой танлаб ёриб ўтишга интилади. Лекин уларнинг йўлида бронтешар ўқлар отадиган тўртта зўр тўп турипти. Йигирма ёшли сержант Ҳайдар Нодиров шу тўплардан бирининг командири эди.

Атроф яланглик. Адирни чангитиб келаётган йигирмадан ортиқ танк тўпчиларимизга аниқ кўриниб турибди. Батарея командирининг буйруғи билан Ҳайдар ака ўнг қанотда келаётган танкни мўлжалга олиб тўпдан икки марта ўқ отди. Оралиқ саккиз юз метрча бор эди. Ҳар икки ўқ ҳам тегмади шекилли, четки танк жадаллаб келаверди. Лекин бошқа тўплардан отилган ўқлар ўртада келаётган танкка тегиб, уни ёндириб юборди. Ҳайдар ака ўша четки танкни яхшироқ мўлжалга олиб, яна бир тўп отди. Бирдан четки танк ўнг томонга қийшайиб бурилди-ю, тўхтади. Ўқ мўлжалга теккан эди: танкнинг олд томонидан буруқсиб тутун кўтарилди. Кўп ўтмай яна иккита танк сафдан чиқди. Фашистлар адирдан ёриб ўтолмасликларини сиздилар чамаси, бутун қолган танклар орқага бурилиб қоча бошлади.

Биринчи муваффақиятдан руҳланган тўпчилар фашист танкларининг кетидан ҳам ўқ отардилар. Шунда тўсатдан душман миномётлари уларнинг ўзларини ўққа тутиб қолди.

Тўпчиларимиз танклар ҳужумини қайтариш билан банд бўлган пайтда душман миномётчилари бир тепалик ортидан пусиб чиқиб, бизникиларни яхшилаб мўлжалга олган экан. Миномётлар адир панасига ўрнашган, уларнинг ўқи эса тепадан ошиб ўтиб, тўғри тўплар турган жойга тушар эди. Тўпчиларимиз олдиндан кавлаб қўйил-

ган хандақларга тушиб бекингунча бўлмай ён-верларида уч-тўртта мина портлади. Бир неча кишига осколка тегиб ярадор қилди. Осмонга тўзғитиб отилган тупроқ чангидан ва портловчи модданинг аччиқ дудидан атроф кўринмай қолди. Фашистлар устма-уст мина ёғдирарди. Тўплар тупроқ уюми билан пана қилинган бўлса ҳам, юқоридан тушиб портлаган миналар икки тўпнинг асбоб-ускуна ўрнатилган жойини ишдан чиқарди. Яна бир мина тўғри хандақнинг ичига — наводчик йигит паналаб ётган жойга тушиб, уни ҳалок қилди...

Ҳар бири бир йилдай узун туюлган ўн-ўн беш минутлардан кейин фашист миномётлари жим бўлди. Душман, «бутун батареяни ер билан яксон қилдик», деб ўйлаган бўлса керак.

Лекин батарея командири ва кўпчилик тўпчилар соғ қолган эди. Фақат ҳаммалари тупроққа беланган, юзларига қалин чанг ўтирган, кўзлари зўрға кўринарди.

Командир жангчиларни тўплаб, аввало, ярадорларга ёрдам кўрсатишни буюрди. Ҳайдар ака сафар халтасини тупроқ тагидан тортиб олди-да, бинт топиб, осколка теккан бир тўпчининг ярасини боғлашга тушди. Шу пайт командирнинг:

— Танклар! — деган хитоби эшитилди. — Сержант Нодиров, тўпга!

Тўпларнинг иккитаси ҳали отишга яроқли эди. Шулардан бири Ҳайдар аканинг тўпи эди. У тўпнинг олдига чопиб бораётиб, душман танкларини кўзлари билан қидириб топди.

Танклар боягидан сийракроқ, лекин ҳали ҳам ўн бештача бор. Энди улар рўпарадан эмас, қаршидаги адирнинг чап томонидан айланиб ўтиб келмоқда. Бари бир улар тўп турган жойдан жуда яққол кўринади. Ҳайдар ака энг олдинда келаётган танкни мўлжалга олди.

Фашистлар кутмаган бир пайтда бронтешар тўплар яна кетма-кет отила бошлади. Олдинда келаётган танк ёнишга тушди. Кейин яна биттаси ишдан чиқиб тўхтади. Учинчисининг гумбазига ўқ тегиб, қийшайиб қолди. Душманлар бу гал ҳам ёриб ўтолмасликларини сезиб, яна орқага чекиндилар. Шу заҳоти фашист миномётлари аввалгидан бир неча баробар ортиқ ғазаб ва шиддат билан батареямизни ўққа тутди. Ҳайдар ака ҳам хандаққа тушиб, ерга қапишиб ётган эди. Битта мина ундан салгина баландда — хандақнинг лабида портлади. Хандақ чети ўпирилиб, Ҳайдар аканинг устига тупроқ уюми босиб тушди. Шу заҳоти эриган пўлат парчалари — ос-

колкалар унинг устидаги тупроққа келиб парт-пурт урилди. Қалин тупроқ уни ҳимоя қилмаганда бу осколкалар баданини илма-тешик қилиб ташлаши мумкин эди. Лекин зилдай оғир тупроқ уюми тагида унинг нафаси қайта бошлади. У бир силтаниб тупроқ тагидап чиқди.

Фашистлар ҳамон мина ёғдирмоқда эди. Батарей командирни бекиниб ётган жойида елкасидан яраланди. Қолган икки тўпга ҳам мина тегиб, отиб бўлмайдиган аҳволга келди. Душман ярим соатлар давомида тинимсиз мина ота-ота, ахири сукутга кетди.

Шундан кейин душман танклари учинчи марта ҳужумга ўтди. Улар тўпларнинг ишдан чиққанини пайқашиб, тўғри батарея устига бостириб келмоқда эди. Ярадор командир ўрнидан туролмади.

— Сержант Нодиров! Батарей командирлигини сизга топшираман!— деди.— Танкка қарши қуроолларни ўқланглар!

Ҳайдар ака бу қурооллардан бирини ўзи олди. Учтасини бошқа жангчиларга берди. Қувури узун милтиқсимон қуроолнинг айри оёғини хандақнинг четига маҳкам ўрнатишди. Ўртага бир қути бронтешар ўқ келтириб қўйилди.

Фашист танклари таҳдид солиб яқинлашмоқда эди. Танкка қарши қурооллар тилга кирди. Жангчилар ҳар ўқ отганда милтиқсимон қуроолнинг қўндоғи орқага кетиб, елкага қаттиқ уриларди. Фашист танкларидан яна иккитаси шикастланиб тўхтаб қолди. Лекин бошқалари тобора жадаллаб келмоқда эди.

Бир пайт орқа томонда ҳам танк моторининг гуруллаши эшитилди. Ҳайдар ака ўгирилиб қараса, орқадан икки баробар кўп танк бостириб келяпти: У «қуршовда қолдикми?» деб ўйлаб вужуди музлаб кетди. Лекин жангчилардан бири орқадаги танкларнинг минорасидаги қизил юлдузни кўрсатиб:

— Бизникилар!— деб қичқирди.

Ҳайдар ака умрида бунчалик қувонган эмас эди.

Душман танклари орқага бурилиб, қочишга тушди.

Танкларимиз кетидан автоматчилар ҳам атакага бормоқда эдилар. Ҳайдар ака хандақдан сакраб чиқди-да, четки тўп олдида турган автоматини қўлига олди.

У ҳозир шунчалик қизишиб кетган эдики, кўзига хавф-хатар кўринмас, чарчаганини ҳам сезмасди. У миналардан ҳалок бўлган ва яраланган жанговар ўртоқлари учун ўч олишни истарди. Шунинг учун учта тўпчини ёнига олди-да, фашист миномётлари жойлашган

томонга югурди. Танкларимиз ҳам ўша томонга бормоқ- да эди. Адир ортида паналаб ўтирган фашистлар миномётларини ташлаб қоча бошладилар. Ҳайдар ака автоматини уларга тўғрилаб, икки фашистни отиб қулатди.

Лекин тўсатдан ўнг кўкрагига бир нарса шундай қаттиқ урилдики, кўзларидан «лоп» этиб олов чиқиб кетгандай бўлди. Даҳшатли оғриқ бутун вужудига тарқаб, елкаси аралаш кўкрагини гўё ёндириб юборди. Гандирак- лаб йиқилаётганда еру осмон бир-бирига қўшилиб гир-гир айланди. Шу айланишда туғилиб ўсган қишлоғи, ота-она- си, уйда қолган ёшгина хотини яшии тезлиги билан кўз- олдидан ўтди...

Ҳайдар аканинг кўкрагига портловчи ўқ теккан, ўпкани тешиб ўтиб, икки куракнинг ўртасидан муштдай этни ўпириб чиқиб кетган эди. У ҳар нафас олганда ўпканинг ўқ тешиб ўтган жойидан вишиллаб ҳаво чиқарди. Мед- санбатда ҳушига келди. Қараса, тепасида елкаси қалин бинт билан боғланган батарея командири турибди ва оқ халатли ҳарбий врачга қараб:

— Наҳотки қутқариб бўлмаса?— деяпти.— Биласизми, сержант Нодиров бугун тўртта фашист танкини сафдан чиқарди. Мен уни мукофотга тақдим этмоқчи эдим!

— Сержантнинг ҳаётини қутқариб қололсак, энг зўр мукофот ана шу бўларди. Лекин...

— Нима, умид йўқми?!

— Бу ерда имкони йўқ. Кавказ узоқ эмас. Самолётда жўнатиш керак...

Ҳайдар ака яна ҳушидан кетди. Кейин бир вақт учиб бораётган самолётда ўзига келди.

Ўша пайтларда ҳамма курортлар жангчиларни даволашга хизмат қиларди. Ҳайдар акани Кисловодскка олиб келиб, уч ой даволадилар...

Ҳайдар ака шифокорларнинг муолажасига ҳам, Кисловодскнинг суви билан ҳавосига ҳам, оғир уруш пайтида оддий бир жангчини курортда даволашга имкон топган давлатимизга ҳам ҳалигача қойил бўлиб юради. Чунки у ўшанда соғайиб чиққандан кейин яна кўп жангларга қатнашди. Урушдан кейин, мана, ўттиз йилдан бери ўқитувчилик қиляпти. Бир неча бўғин ёшларни тўртинчи синфдан ўнинчини битиргунча ўқитиб, учирма қилди. Лекин ўша оғир яра бирор марта қайта очилгани йўқ. Фақат аҳён-аҳёнда яра изи ҳозиргидай зирқираб кўяди-ю, ўтиб кетади.

Бугун шу зирқираш таъсирида ва «уруш худоси» деб аталадиган тўплар яқинида жанговар кунларини бир

эсига олган Ҳайдар ака Анҳор бўйига келганда неварасини секин ерга қўйди.

Бу орада салют тугаган, осмонда мушаклардан қолган оқиш тутун сузиб юарди.

Ҳайдар ака Отабекнинг устига энгашиб, кулимсиради:

— Бўпти, сени энди тўпларга яқин олиб бормайман. Яна салют бўлганда узоқдан томоша қиласан. Осмонга ранг-баранг олов отилиб чиққанини кўрсанг бас. Хўпми?

Отабек жиддий бош ирғаб, «хўп» деган бўлди. Ҳайдар ака унинг алланечук ўзгариб қолганини кўрди-ю, уруш оловиини кечиб ўтган болаларга қанчалик қийин бўлганини ўйлади. Сўнг бу қийинчиликлар узоқларда қолиб кетганини ич-ичидан қувониб ҳис қилди.

Отабек анча жойгача жим борди. Ҳайдар ака: «Болани салютдан бутунлай совутиб қўймадиммикин?»— деб хавотирланди.

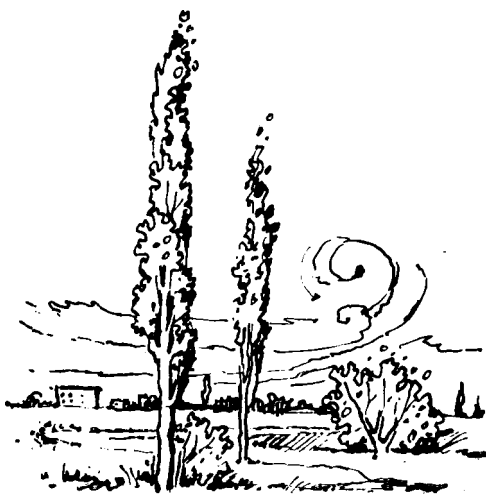
Лекин орадан бир неча ой ўтиб, ракета қўшинлари шарафига салют берилган куни оқшом Ҳайдар ака неварасини ҳовлида:

— Ур-ро-о-о-о!— деб чувиллашаётган болаларнинг орасида кўрди.

Осмонда ҳар гал оловли гулдаста пайдо бўлганда Отабек унга қўлини чўзиб, завқ-шавқ билан:

— О-о-о-о-о!— дерди. Ҳайдар ака ичида: «Хайрият,— деб суюниб қўйди.— Ишқилиб, «уруш худоси»нинг мана шунақа оловли гулдасталаридан завқланиб юргин-у, лекин унинг биз кўрган бошқа оловларини сен сираям кўрмагин, болам!»

1975

МУНДАРИЖА

Мерос (қисса)	5
Олов (ҳикоя)	168

К 53

Қодиров П.

Мерос. Қисса. 2-нашр. Т.
«Еш гвардия», 1983.—176 б.

Кадыров П. Наследие. Повесть.

Уз 2

На узбекском языке

Пиримкул Кадыров

НАСЛЕДИЕ

Повесть и рассказ

ВТОРОЕ ИЗДАНИЕ

Издательство «Еш гвардия» — Ташкент —
1983 г.

Редактор Э. Миробидов
Рассом Б. Шарипов
Расмлар редактори Р. Зуфаров
Техн. редактор Л. Буркина
Корректор М. Юнусова

ИБ № 981

Теришга берилди 15.07.1983. Босишга рух-
сат этилди 18.10.83. Формати 84×108^{1/32}.
№ 3 қоғозга «Литературнал» гарнитурادا
юқори босма усулида босилди. Босма
листи 5,5. Шартли босма листи 9,24. Нашр
листи 10,18. Тиражи 30000. Буюртма № 1545.
Шартнома № 45—83. Баҳоси 65 т.

Ўзбекистон ЛКСМ Марказий Комитети «Еш
гвардия» нашриёти, Тошкент, 700129, На-
войй кўчаси, 30.

Ўзбекистон КП Марказий Комитети наш-
риётининг Меҳнат Қизил Байроқ ордени
босмахонаси. Тошкент, «Правда Востока»
кўчаси, 26.